

TC
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN
SİYASAL SÖYLEMLERİ IŞIĞINDA
İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİ
VE
KAMUOYU**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ALEV GÖZCÜ
(2004880001)

(DANIŞMAN : YRD. DRÇ. DR. KEMAL ARI)

İZMİR, 2006

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU

Tez No:

Konu No:

Üniv.No:2004880001

Tez Yazarının Soyadı: Gözcü Adı: Alev

Tezin Türkçe Adı:

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu

Tezin İngilizce Adı:

Tezin Hazırlandığı

Üniversite: Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Yıl: 2006

Tezin

Türü: Yüksek Lisans Sayfa Sayısı: 160

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Kemal Arı

Türkçe Anahtar Kelimeler

Türkiye
Siyasal Parti
Muhalefet

İngilizce Anahtar Kelimeler

Turkey
Political Party
Opposition

Yazarın İmzası

KISALTMALAR

AGE : ADI GEÇEN ESER

AGM : ADI GEÇEN MAKALE

BKZ: BAKINIZ

CHF : CUMHURİYET HALK FIRKASI

SCF : SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

TBMM : TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	4
1-1930' LU YILLARDA GENEL DURUM VE TÜRK DEMOKRASİSİNDE	
DÖNÜŞÜM ÇABALARI	10
A -GENEL DURUM: DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI VE TÜRKİYE	10
1- Ekonominin Genel Sorunları	11
2- Yeni Ekonomik Model Arayışı Çabaları.....	13
B TÜRKİYE'DE CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASAL YAPI	15
1- Cumhuriyet Halk Fırkası İktidarına Genel Bakış	16
2- SCF'nı Doğuran Nedenler.....	17
3- Fethi Bey'in Gazi Mustafa Kemal Paşa' ya Mektubu.....	22
4- Kamuoyunda Yeni Siyasal Arayışların Değerlendiriliş Biçimi ve Basının Yaklaşımı	23
II-SCF'NİN KURULUŞU VE POLİTİK SÖYLEMLERİ	32
A- SCF'NİN PROGRAMI	32
B KAMUOYUNDA VE BASINDA PROGRAMIN YANKILARI	34
C- PROGRAMIN GENEL İLKELERİ	36
D PROGRAMA YÖNELİK ELEŞTİRİLER	38
E FETHİ BEY'E GÖRE FIRKANIN ÜSTLENDİĞİ MİSYON	40
F- SCF' NİN CHF' YE KARŞI GELİŞTİRDİĞİ MUHALEFET ARGÜMANLARI	42
1 - Ekonomik Zorluklar	43
2- Toplumsal Kesimler ve Barem Kanununa Eleştiriler.....	45

3- Sistem Sorunu	46
4- Basının Siyasal Duruş Üzerindeki Etkileri	48
5- İnhisarlar Ve Vergiler Konusu	50
6- Şimendüfer Siyaseti	53
7- Bütçe Konusundaki Eleştiriler	54
8- Adliye Sorunu.....	55

G- SİVAS NUTKU VE ETKİLERİ 57

III- GENEL POLİTİK YAKLAŞIMLAR VE İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİSİ..... 59

A- SİYASAL ORTAM VE İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİSİ	59
B- CHF'NİN SCF'YE YÖNELİK POLİTİK YAKLAŞIMI	62
C- GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA' NİN TUTUMU ÜZERİNE YAKLAŞIMLAR.....	66
D- ŞİMENDÜFER SORUNU VE BU KONU ÜZERİNE YENİ POLEMİKLER.....	69
E- DİĞER KONULAR.....	72

1 - Özgürlükler Konusu	72
2- Seçim Sürecinde SCF' ye Yönelik Eleştiriler	74
3- SCF' yi İrtica İle İlişkilendirme Çabaları ve Üyelik Sorunu.....	78

IV-SCF'NİN SORUNLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU VE SONU 81

A-GENEL EKONOMİK DURUM VE SCF'NİN TUTUMU	81
B-BELEDİYE SEÇİMLERİ VE İKTİDAR MUHALEFET ÇEKİŞMESİ	85

1 -Genel Süreç	85
2-Gündelik Olaylar Karşısında Propaganda	89
a-Genel Olaylar.....	89
b-SCF'ye Oy Verenlerle İlgili Genel İmaj.....	91
3-Milli Blok Fikri	93
4-Azınlıklar Sorunu	96
5-İzmir Mitingi	99

C- SCF'NİN SİYASAL YELPAZEDEKİ YERİ	102
D- SCF'NİN FES EDİLMESİ VE KAMUOYUNA YANSIYAN TARTIŞMALAR.....	106
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA.....	120
EKLER.....	126

ÖNSÖZ

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Türkiye'nin çok partili demokratik düzene geçiş sürecinde ortaya çıkan en önemli siyasal oluşum olarak nitelendirilebilir. Türkiye'nin yakın tarihinde, II. Meşrutiyet hareketinden sonra, pek çok siyasal parti ortaya çıkmış olmasına karşın¹, bunların hiç birisi, SCF'nin bıraktığı türde bir etki yapmamış; tartışma konusu olmamıştır. Çünkü, söz konusu siyasal oluşum, Türkiye'nin demokratikleşme hareketinde en önemli halkalardan birisi olarak kendinden söz ettirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, çok partili demokratik düzene geçme arzusu bilinen bir şeydir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, bu arzunun gerçekleştirilme çabalarının bir ürünüdür.

Bu önemli siyasal oluşum üzerine son zamanlarda artan bir ilgi odaklanması olmasına karşın, yine de çok yönden yeterli araştırma yapılmamış olması hayret edilecek bir şeydir. Özellikle söz konusu siyasal partinin, parti teşkilat yapısını ve türk siyaset tarihindeki yerini ele alan çalışmalar bu alanda görülmesine karşın, söz konusu partinin siyasal söylemleri ve iktidarla olan ilişkileri üzerinde yeterince durulmamıştır. Söz konusu söylemleri ve ilişkileri belirleyen bir tarihsel mirastan söz etmek mümkün olmakla birlikte, partinin kapatılmasından sonra geçen sürede çok partili demokratik sürecin oluşturulmasında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasal etkinliğinin yeni oluşumlar üzerinde etkili olduğu da görülmektedir.

¹ Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler: I (1876-1938), Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, Bilgi Ün. yay., İstanbul, 2003.

Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduğunda, Türkiye nasıl bir siyasal oluşum içinde bulunuyordu? Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduktan sonra, iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası ile arasında ne tür polemikler ortaya çıktı? Kampanyalarda kullanılan siyasal söylemler nelerdi? Bu söylemler, o günün Türkiye'sinde, sosyo-ekonomik ve siyasal yapıda ne türlü etkiler yarattı? Bu etkiler, hem muhalefet partisi hem de iktidar partisi tarafından nasıl algılandı?

Bu soruların yanıtlarının verilmesi, yakın dönem Türkiye tarihinde, siyasal eğilimleri ve gelişme biçimlerini algılamada, son derece önemli ipuçlarını ortaya koymak için gereklidir.

Bu çalışma, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın teşkilat yapısını ya da örgütlenme biçimini ele almayı amaçlamış değildir. Bu, son zamanlarda zaten, bazı çalışmalara konu olmuştur. Çalışmanın amacı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunun tarihsel öyküsünden çok, bu siyasal söylemlerin analizini yapmaktır.

Çalışmamızda, ağırlıklı olarak, İzmir'i örnek olarak aldık. Bunun nedeni, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasi faaliyetlerinde İzmir'in özel bir yerinin olmasıydı. Gerçekten de İzmir, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasal hedeflerinde özel bir yeri olduğu bilinen kentti. Bu nedenle, siyasi söylemler en ciddi olarak bu kentte oluşan kamuoyunda ve basında dile getiriliyordu.

Çalışmamızı ağırlıklı olarak, İzmir basınına ve dönemi irdeleyen literatüre dayandırdık. Elde ettiğimiz verileri, dönemin genel politik ve ekonomik yapısı içinde irdelemeye çalıştık. Siyasal söylemlere neden olan konuları, dönemin koşulları içinde değerlendirme çabasına yöneldik..

Bu çalışmalarımız sırasında yakın ilgisini ve desteğini gördüğüm hocam Prof. Dr. Ergün Aybars'a, danışmanım Yrd.Doç. Dr. Kemal Arı'ya, Öğr.Gör.Dr. Leyla Kırkpınar'a, teşekkürü özellikle borç bilirim. İzmir Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi ve İzmir Milli Kütüphane çalışanlarına; Yeni Asır gazetesi arşiv sorumlusu Sn. Kemal Sağlam'a, beni hep anlayışla karşılayan Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü çalışanlarından Sn. Sema Aytekin ve Nemciye Şaşmaz'a teşekkür borçluyum. Ayrıca çalışmam

sürecinde, en zahmetli konuları aşmamda yardımcı olan ve önerileriyle yol gösteren annem Aynur Çalışkan'ı ve kardeşim Volkan Gözcü'yü minnetle anmam gerekir...

Alev Gözcü, İzmir, 2006

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk, Modern Türkiye Cumhuriyeti için, “*Benim en büyük eserimdir*” der. Büyük Nutkun sonunda, Türk gençliğine emanet ettiği bu genç cumhuriyet², bir ulusun varını yoğunu ortaya koyarak verdiği ulusal bağımsızlık savaşı sonunda kurulmuştur. Oysa Mustafa Kemal Atatürk, sadece ulusun bağımsızlığa ve özgürlüğe kavuşmasını yeterli görmüyor, aynı zamanda bu yeni kurulan cumhuriyetin, demokratik bir nitelik alması gerektiğini düşünüyordu. Bir ihtilal sonunda kurulan bu yeni devlet³, demokrasinin temelini oluşturacak kurumlara ve yapılanmalara adım adım yönelecektir..

19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışıyla başlayıp, kongreler dönemini geçirdikten sonra Ankara’yı yönetim yeri seçen ve orada ulusal istenci yansıtabilecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni kuran Anadolu ulusal eylemi ve bu eylemin önderi seçkin, tutarlı, uyumlu bir “*kadro*” ile yola çıkmamıştır. Mustafa Kemal Büyük Nutuk’ta, Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın aktif kadrosunda, ulusal egemenliğe dayanan modern, laik cumhuriyete geçişte ortaya çıkan düşünce karşıtlıklarına dikkat çeker⁴. O günkü koşullarda, böyle bir kadroyu bulmak, seçmek hem olanak dışıydı, hem de o aşamada böyle bir arayışa girişmek anlamsızdı. Her

² Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s.645.

³ Tefik Bıyıklıoğlu, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Hukuki Yapısı ve İhtilalci Karakteri”, *Belleten*, XXIV/ 95(1960), 637-663; İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı: (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1997; ayrıca şu yapıta bakılabilir: *Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK yay, Ankara, 1991; Konuya kısmen bakılabilir: Alparslan Işık, *Devlet ve Demokrasi*, Kuvayı Milliye yay., Ankara, 1999.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *A.g.e.*, çşt. Syf.

konunun, her sorunun başında gerçekleştirilmesi gereken bir amaç vardı: “*Anayurdu düşmandan kurtarmak, ulusu bağımsızlığa kavuşturmak*”. Onun için de herkesin, her düşüncenin, her kesimin, her grubun bu ulusal savaşında yer alması, bir araya gelmesi, birbirine destek ve yardımcı olması ön koşuldu. Eylem böyle başlamış, böyle sürdürülerek sonuca gidilmek istenmiştir. Fakat daha sonuca ulaşılmadan ayrılık belirtileri başlamış, siyasi kümelenmeler kendini göstermiştir⁵. İşte bu kümelenmeler sonucunda kurulacak partiler, Türkiye Cumhuriyeti’nin çok partili rejime geçişini sağlayacaktır.

Cumhuriyet Türkiyesi’nde kurulan ilk siyasal parti, elbette Cumhuriyet Halk Fırkası’dır⁶. Mustafa Kemal devriminin atılımlarını gerçekleştirmek, toplumda, devlet yaşamında köklü değişiklikler yapmak amacıyla bir siyasal partiye gereksinim duyduğunu, bunların doğal sonucu olarak bir siyasal parti kurmak kararında olduğunu 6 Aralık 1922’de gazetelere verdiği bir demeçle açıklamıştır. Kurulacak partinin adı “Halk Fırkası” olacak, partinin programı “halkçılık” ilkesine dayanacaktı. Gazi, bu kararını açıkladıktan sonra tüm aydınları, bilim adamlarını göreve çağırdı. Bu aydınların, ulusun her yönden tam bağımsız hale getirilmesi için nelerin yapılması, parti programında nelerin yer alması gerektiğini ayrıntılarıyla düşünmelerini, bunları raporlar halinde kendisine göndermelerini istemiştir. Bu aşamada Mustafa Kemal Paşa hala Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin başkanıydı. Meclis, 1 Nisan 1923’te seçimlerin yenilenmesini kararlaştırmıştı. Yeni seçimlerde hiç olmazsa yer alması doğru olur diye düşünülüyordu⁷.

Bu dönemin siyasal yapısı içinde, çok partili demokratik düzeni işletecek bir hukuksal yapı henüz yoktu. Bu nedenle, tek parti de olsa, bir siyasal partinin varlığını kanıtlanması, demokratikleşme yolunda önemli bir adım olacaktı. Mecliste

⁵ Bu ayrılık eğilimlerini, Atatürk’ün büyük Nutuk’unun pek çok yerinde görmek olanaklıdır: “*Milli Mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanunlarına kadar gelen gelişme sürecinde, kendi düşünce.. sınırları bittikçe bana karşı koymaya ve muhalefete geçmişlerdir*”: Bkz. Gazi Mustafa Kemal, *a.g.e.*, s.12.

⁶ Bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut yay., İstanbul, 1998; yine kısmen bkz. Esmâ Tosun, *Sivastan Büyük Kongreye, Cumhuriyet Halk Partisi*, Kocaeli, 2003.

⁷ Bkz. Gazi Mustafa Kemal, *a.g.e.* çşt. Syf.. Atatürk, bu konuda kararının nedenlerini de yapıtında ayrıntılı olarak uzun uzadıya anlatır.

bazı guruplar vardı; bunlar Kurtuluş Savaşı süresince, etkinliklerini sürdürmüşlerdi. Ama bunların bir siyasal partinin yapısına dönüşebilmeleri, neredeyse olanaksızdı. O zamanın şartlarında siyasal partilerin kurulması söz konusu olamazdı. Çünkü tek amaç vatanın kurtuluşunu sağlamaktı. Bu görevi üstlenen, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülüğünde toplanan TBMM idi. Meclis içindeki milletvekillerinin çoğu bu cemiyetin bir üyesiydi ve Mustafa Kemal ile aynı görüşü paylaşıyorlardı. Bazıları ise M. Kemal Paşa'nın her yaptığını onaylamıyor, bazı görüşlerine katılmıyorlardı. Bu nedenle mecliste iki grup oluşmuştu. M. Kemal yanlılarına birinci grup, bu grubun karşısında olanlara da ikinci grup adı verildi. Saltanatın kaldırılması meclis içinde ikinci grubu oluşturan milletvekillerinin sayısının artmasına neden oldu⁸. Çünkü bu grup sadece vatanın kurtulmasını istiyordu. Olan bitenden padişahı sorumlu tutmadıkları için saltanatın kaldırılmasını olumlu karşılamaları beklenemezdi. Atatürk yapacağı şeyleri belli bir sistem içinde toplamak, hedeflerini belirtip halkı aydınlatabilmek için bir siyasal parti kurma gereğini duydu.1923 Nisanı'nda savaş zamanı meclisi kendini feshettiği için yeni seçimler yapılacaktı. Atatürk devrimlerin gerçekleştirilebilmesi için seçimlerde birinci grupta olanların başarı kazanmasını istiyordu. Hedeflerine ulaşabilmesi için siyasal bir parti kurulması ve bu partinin başına da M. Kemal'in geçmesi gerekti. Böylece yeni Türk devletinin ilk siyasal partisi olan "Halk Fırkası" kuruldu⁹.

Fırkanın Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal'dir. Bundan sonraki atılımlar bu partinin meclisteki çokluğu, izlencesi ve önderinin uyarılarıyla gerçekleştirilecektir.

Atatürk ve arkadaşları bir ulus devletin yaratılması gerektiğine inanıyorlardı ve bunun için de iki ilke önemliydi: Birincisi modernleşme ve laikleşme, ikincisi halkçılık ve halkın egemenliği. 1924'ten itibaren, parti, Atatürk'ün teşebbüsleri

⁸ Bu konuda şu yapıtın çeşitli sayfalarında ayrıntılı bilgi bulunabilir: Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İletişim yay., İstanbul, 1994.

⁹ Halk Fırkası adı, 1924'de Cumhuriyet Halk Fırkası'na, 1935'te de Cumhuriyet Halk Partisi'ne dönüştürülmüştür; CHP'nin değinilen siyasal süreçlerini şu yapıtlarda görmek olanaklıdır: Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, TTK yay., Ankara, 1983, çşt syf; Hakkı Uyar, *a.g.e.*, çşt syf; Esmâ Tosun, *Sivas'tan Büyük Kongre'ye Cumhuriyet Halk Partisi*, Kocaeli, 2003.

doğrultusunda, modernleşmeye doğru önemli aşamalar kaydetti. Bunların ilki Halifeliğin Kaldırılmasıydı. Sonra, meclisin egemenliğini temel alan yeni bir anayasa oluşturuldu. Batılılaşma hareketi eğitim, alfabede yenilik, batılı kıyafetlerin kabulü, İsviçre medeni kanununun uyarlanması ve diğer tercüme edilmiş kanunların(İtalyan, Alman, İsviçre) kabulüyle sürdü. Bunların temel hedefi İslami hukuku işlevsiz kılmaktı. Tanzimattan beri İslami ve batılı hukukun yan yana var olmasından kaynaklı ikiliğin batıya ve laikliğe doğru kesin bir tercihle yer değiştirmesi amaçlanmaktaydı. Anayasada Türk halkının çoğunluğunun Müslüman olduğu belirtilmekteydi. Ancak milliyetçiliğin birleştirici bilinç olarak dinin yerini alması beklenmekteydi. İkinci ilke halkçılıktı. Atatürk ülkede değişik sınıflar ya da toplumsal sınıflar olduğuna inanmıyordu; parti herkesin çıkarlarını birleştirmekteydi. Halkçılık tüm ülkeyi birleştirmenin ve farklı sınıf çıkarlarına meydan vermemenin yoluyla. Bütün yenilikler CHF aracılığıyla gerçekleştiriliyor ve halk tarafından benimsenmesi sağlanıyordu. Ancak vatanın kurtuluşunda önemli rol oynayan bazı komutanlar birbirini izleyen inkılâp hareketlerini benimsemekte güçlük çekiyorlardı. Yeniliklerin karşısında yer alan bu grup, vatanın kurtulmasından sonra tekrar eski sisteme dönmek istiyordu. Bu kişiler eski İttihatçılar ile saltanat ve hilafet yanlıları tarafından da destek görüyordu¹⁰.

Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'nin laikleşme ve çağdaşlaşma atılımlarına karşı bir hareket olabileceğini düşünerek ordunun siyasetten ayrılması için girişimlere başladı. İngilizlerle Musul sorunu hala çözümlenememişti. Böylesine büyük bir tehlikeyle karşı karşıyayken komutanların siyasetle uğraşmaya kalkması hiç de akıl karı bir iş değildi. Birçok komutan M. Kemal'in bu isteğini yerine getirdi. Ancak Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar görevlerini bırakıp siyaseti tercih ettiler. Böylece meclise kabul edilmelerinde bir sakınca kalmadı¹¹.

Cumhuriyetin başlangıç döneminde, ulusal kurtuluş savaşı boyunca yurdu, ulusu işgalden, tutsaklıktan kurtarmak, bağımsızlığa kavuşturmak için birlikte çalışan

¹⁰ Konu ile ilgili olarak, bkz. *Nutuk*, s.612-622.

¹¹ A.g.e., çşt syf.; ayrıca bkz. Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006; Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar: 1925-1936*, İstanbul, 1999; aynı yazar, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, İstanbul, 1999.

komutanlar arasında bir süre sonra ayrılık eğilimler görüldü. Ulus temsilcisi milletvekilleri arasında saltanatın, hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve diğer büyük dönüşüm projeleri konusunda fikir ayrılıkları görüldü. Ulusal eylem sadece yurdu düşmandan temizlemek için girişilmiş bir savaş olmadığından ilk devrimci atılımların uygulamaya konmasından sonra düşünce ayrılıkları baş gösterdi. Yollar, yöntemler ayrılmıştı. Ayrılıkların gerçek nedeni ulusal eylemin bir devrimci eyleme dönüşmesi, Mustafa Kemal ve onunla birlikte olanların ulusu, Türk toplumunu çağdaştırma yönünde değiştirmek istemeleri, sürekli bir devrim başlatmalarındır. Bu gerçek nedenin yanında kişisel çekemezlilikler, İttihatçılıktan gelen eski birikimler, başa geçme tutku ve özlemi de kuşkusuz bazı kişilerin davranışlarında, karşı devrim eylemlerinde yer alışlarında etkili olmuştur; fakat asıl neden inanç ayrılıklarıdır.

Bu ayrılıklar, kendini yeni bir parti kurma sürecinde gösterdi. 1924 yılı sonunda, Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosu içinde yer alanlar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir siyasal parti kurdular. Bu parti, laiklik prensibine bağlılık konusunda, tutarlı olmayacağı izlenimi veriyordu. Kuşular üzerinde toplanmış; en azından, devrimin önderi Mustafa Kemal Atatürk, bu oluşumun, devrimin hızını kesebileceği düşüncesine varmıştı. Üstelik, doğuda çıkan büyük ayaklanma, devrimi ciddi anlamda büyük bir tehlikeye sokmuştu. Şeyh Sait adıyla bilinen kişi, şeriat istekleriyle ortaya çıkmış; büyük bir ayaklanma başlatmış; İngiliz destekli olduğu bilinen bu ayaklanma, Doğu Anadolu'nun önemli bir kısmını neredeyse Türkiye'den koparmıştı. Yaşanan ekonomik bunalım ve iç huzursuzluk, bütün şiddetiyle devam ederken, dıştan gelen kışkırtmalar sonucunda, doğu Anadolu sınırında bazı ayaklanmalar çıkmıştı¹². Cumhuriyet, daha kuruluşundan bir yıl sonra, gerici bir ayaklanmanın hedefi haline gelmişti. Tahrir-i Sükun Kanunu ile, ülkede özgürlükler kısmen askıya alındı. Basına sansür uygulandı. İstiklal Mahkemeleri yeniden harekete geçti. Yeni kurulan partinin, ayaklanmalara cesaret vermiş olabileceği inancı ortaya çıktı. Sonuçta, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatıldı; asi ayaklanma ise kanlı biçimde bastırıldı¹³.

¹² Ergün Aybars, a.g.e., s.190-222.

¹³ A..g.e., s.254-268.

Bu dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde alınan kararlarda ve kanunların çıkarılışında büyük zorluklar da kendini gösteriyordu. Oylamaya katılan milletvekilleri, bazı oylamalarda büyük eksikliklere neden oluyorlardı; öyleki bazı oylamalarda 100-150 vekilin eksik olduğu görülüyor ve bu durum bir tür sessiz direnmenin göstergesi olarak yorumlanıyordu¹⁴.

Böylece Türkiye'de siyaset, uzun sayılacak bir dönemde, Tek Parti'nin kontrolünde devam etti. Bu süre içinde köklü, radikal değişim ve atılımlar bir bir uygulamaya kondu. Türkiye, siyasi, toplumsal ve kültürel alanda köklü kırılmaları ve yeni çağdaş süreçleri yaşamaya başlamıştı. Bu atılımlar, Türkiye'nin çehresini değiştiriyor, ülke hızla, batılı bir ülke görünümü alıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın hedefi, laik, demokratik, çağdaş bir Türkiye yaratmaktı. Bunu, değişik söylemlerinde sürekli dile getiriyor, yazdığı *Medeni Bilgiler* adlı kitabında yurttaşlara bu hedefini anlatıyordu¹⁵. Bu nedenle yeni bir siyasal açılımı öngördü. Bu çok partili demokratik bir süreç olacaktı. Atatürk'ün bu hedefleri ve öngörüsü doğrultusunda, Türkiye yeni bir siyasal açılıma yöneldi. Bu, CHF'nin karşısına çıkarılacak bir muhalefet partiydi. İşte SCF, böyle bir ortamda Türk siyasal yaşamında yerini aldı.

¹⁴ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930.)*, Ankara, 1972, s.274.

¹⁵ Ayrıntı için bkz. Ergün Aybars, a.g.e., 190-192; ayrıca bkz. Afet İnan, Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK yay., Ankara, 1968, s.25.

I-1930'LU YILLARDA GENEL DURUM VE TÜRK DEMOKRASİSİ'NDE DÖNÜŞÜM ÇABALARI

A- GENEL DURUM: DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI VE TÜRKİYE

1930'lara gelirken, dünya o zamana kadar görmediği derin bir ekonomik bunalımla sarsıldı. Tanilli'ye göre; dünya tarım ve sanayi göstergeleri birbirleriyle karşılaştırıldığında şu görülüyordu. 1929'dan 1933'e değin, tarım üretimi pek az değişmiş, sadece hafif bir azalma göstermiş, oysa sanayi üretimi bütün olarak yüzde on beş oranında gerilemiştir. Böylece, bunalımın en çarpıcı belirtisi öncekilerden daha çok boyutlarda bir kasılıp büzülmedir. Bu kasılıp büzülme ise, sanayi ülkelerinde Avrupa'nın tarım ülkelerinde, japonya'da görüldüğünden çok daha

serttir. Özellikle tarım ürünü satan ülkelerde çiftçiler nüfusun öteki kesimlerinden daha çok bunalımın etkisini hissettiler¹⁶.

1930 lara gelirken, dünya yeni bir görüntüye bürünmeye başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı, sömürge imparatorluklarını dağıtacak süreçleri de başlatmıştı. Savaşın sonunda, imparatorluklar çatırdarken, Rusya'da ortaya çıkan yeni rejim, yeni bir dönem başlatmıştı. Türk Kurtuluş Savaşı, az gelişmiş ülkelerin emperyalizmin pençesinden kurtulması için yeni bir dönem başlatmıştı. Komünizmin yanı sıra, Avrupa'da Nazizm ve Faşizm rejimleri ortaya çıkmıştı. Bu katı ve dogmatik rejimler, yayılma amacı güden eğilimlere sahipti. Üstelik, bütün dünyada yaşanan ekonomik sıkıntılar, bu katı rejimlerin güçlenmesinde etkili oluyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan antlaşmalar, adil bir barış getirmemişti. Bu savaştan zararlı çıkan ülkelerde, radikal eğilimler güçleniyordu.

1930'larda Rusya, İtalya ve Almanya'da demokratik olamayan yönetim biçimlerinin ortaya çıkması, demokrasi kuramının yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştı. Pek çok çevrede demokrasi ve parlamenter sistemin başarısızlık nedenleri araştırılmaya başlamıştı. Araştırmalar, bütün sorunların ana nedeninin etkin bir muhalefetin bulunmamasından kaynaklandığını gösteriyordu. Demokrasi, ancak yeterli siyasal muhalefetin varlığına ve siyasal partiler ile çıkar kümelerinden oluşan bir sisteme dayandırıldığında başarılı olabilirdi.

Türkiye'de de dünyadan farklı olarak ayrı bir süreç yaşanıyordu. Türkiye'deki sorun, siyaset ve sosyo ekonomik yapıdaki köklü değişimin yarattığı kendine özgü sıkıntılardan kaynaklanıyordu. Osmanlı'nın katı monarşik yapısı yıkılmış, cumhuriyet kurum ve kurallarıyla toplumda yerleştirilmeye çalışılıyordu. Devrim kadroları, bu yeni yapının hem kökleşmesi için çaba harcıyorlardı, hem de toplumsal yapıdan kaynaklanan muhalefete karşı, devrimin yerleşmesi için uğraşıyorlardı. Eleştirinin kaldırılması, basınının susturulması, meclis muhalefetine imkan vermemenin, tek başına iktidarda olmanın bunalımı yok etmeye faydası olmamış, denetimsiz parlamentonun yarattığı hoşnutsuzluk giderek büyümüş ve

¹⁶ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, VI (20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Arayışında*, Adam yay., İstanbul, 1999, s.87-89.

ekonomik sıkıntılar gittikçe artmıştır¹⁷.“Devlet tekellerinin doğurduğu, yoksullara eklenen fiyat artışları bir yandan köylünün malını pazara taşıması için yol yokken, demiryolu yapımına para harcanması, öbür yandan hoşnutsuzluk yaratıyordu¹⁸.

1- Ekonominin Genel Sorunları

1923'ten yaklaşık 1930'a kadar süren ilk dönem, ekonomik sorunların tartışıldığı ve uygulanabilecek iktisat politikalarının tespitine yönelik çalışmaların yapıldığı, “*çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi*” gruplarından oluşan 1135 kişi tarafından alınan Birinci İktisat Kongresi'nin damgasını taşımaktadır. Bu dönemin sonu, Dünya Ekonomik bunalımının yoğun biçimde kendisini hissettirdiği bir süreç olarak yorumlanabilir¹⁹.

İzmir İktisat Kongresi, yeni Türkiye'nin iktisat politikalarını belirlemiştir. İktisat Kongresinin iki amaçla toplandığı söylenebilir. Birincisi, tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini bir bütünlük içinde belirlemek; bu isteklerin siyasal yönetim tarafından bilinmesini sağlamak. İkincisi de, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi ya da niteliği

¹⁷ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930.)*, Ankara 1972, s.274.

¹⁸ Lord Kinross, *Bir Milletten Yeniden Doğuşu: Atatürk*, İstanbul, 1967, s.518.

¹⁹ Dünya ekonomik bunalımı ve bu bunalımın Türkiye üzerindeki etkilerine genel olarak şu yapıtlara bakılabilir: Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 2006; aynı yazar, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek yay., İstanbul, 1998; İsmet Ergün, “Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İkibinli Yıllara Bir Bakış”, *Hacettepe Ün. İ.İ.B.F. Dergisi*, VII/ 1 (2001), s.63-75; Oya Köymen, “1929 Krizi Çiftçiyi Vurmuştu”, *Forum Dergisi*, Sayı: 1 (1999), 68-72; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1993; Ali Özgüven, “İktisadi Krizler.” *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 41(2001): 56-63; M. Palamut, F. Giray, “Cumhuriyet'ten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar” *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 41, s. 20-34; Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1925-1950)*, İstanbul, 1994.

açıklamak. Bir başka açıdan bakıldığında, kongre ile yönetici kadronun iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek istediği sonucuna varılabilir²⁰.

1930 yılı, Cumhuriyet dönemi Türk ekonomisinde bir dönüm noktasıdır. Liberal dönemin ve buna bağlı olarak izlenen özel sektör ağırlıklı politikanın beklenen hızlı kalkınmayı sağlayamaması, yeni arayışları gündeme getirdi. Dünya ekonomik bunalımı, serbest liberal ekonomiyi sürdürme konusunda güçlükler yaratmıştı. Yeterli sermaye yoktu; ihtiyaçlar ise yoğun ve çeşitliydi. Bu nedenle, eldeki kaynakların son derece verimli kullanılması gerekiyordu. Demiryolları, o dönem için en önemli yatırım alanıydı. Bir iç Pazar oluşturulacaksa ve bu pazarlar bir yönüyle dış pazarlara açılacaksa, demiryollarının getireceği olanaklardan yararlanmak gerekiyordu. Üretileni pazarlara taşımak, ancak taşıma sisteminin güçlendirilmesiyle olabilirdi. Oysa, yabancıların denetiminde bulunan demiryollarıyla, bu işi yürütme olanağı görünmüyordu. Bu nedenle, ekonomik bağımsızlığın ilk ayağında, demiryollarının devletleştirilmesi ve devlet tekeline alınması özellikle bir gereksinim olarak algılandı.

1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı, yeni Türk devletinin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan Antlaşmasını ile dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan Büyük Buhrandır. İlginç bir tesadüf sonucu, Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre uygulanan ekonomik sınırlamaların kalkacağı, ayrıca Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen borç taksitlerinin ödenmeye başlayacağı yıl da Büyük Buhran'ın başlangıcı olan 1929 olacaktı²¹.

Ekonomik zorluklar, dünyayı kasıp kavururken, Türkiye farklı bir ekonomik tercihe yöneldi. Sovyetler Birliği'nde uygulanan katı devletçilik, ayrı bir model olarak kapitalizmin karşısındaki yerini almıştı. Proleteryanın dikdatörlüğünde, sınıfsız bir toplum yaratma iddiasında olan bu doktrin, Sovyetler Birliği'nde

²⁰ Yakup Kepenek, N. Yentürk, *Dünya Ekonomisi*, İstanbul, 2000, çşt. Syf; Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi: Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara, 1968.

²¹ Korkut Boratav, *a.g.e.*, s.31.

uygulama alanı bulmuştu. Türkiye, elbette kollektivist bir ekonomik modeli hiçbir zaman esas almadı; bunu doğru da bulmadı. Ama, en azından, bu zor dönemde planlı kalkınma çabaları, önemli sonuçlar ortaya koyabilir, kaynakların verimli kullanılmasını sağlayabilirdi.

Bu amaçla, demiryollarının yabancıardan alınması süreci hızlandırıldı. Yeni demiryolları inşa ederek bütünleşmiş bir iç pazar oluşturmaya yönelik politikası devletçi ekonomik politikaların en önemli öğelerinden biriydi..

2- Yeni Ekonomik Model Arayışı Çabaları

Türkiye’de bu ekonomik modelin tercih edilmesine yönelişi belirleyen, yığınla etken arasında belli başlıları olarak: Dünya Ekonomik bunalımı; Lozan’la birlikte Osmanlı Devleti’nden alınan olağanüstü borçlar; yerli sermaye konusunda karşılaşılan güçlükler ve kaynakların verimli değerlendirilmesi zorunluluğu; bürokrat ve teknokrat kadroların yeterince yetişmemiş oluşu... İşte bu gibi nedenlerden dolayı devletçiliğe geç girilmiştir. “Ancak devletçilik politikası, alt yapısıyla birlikte yalnız ülkenin gelişmesini değil ulusun yükselecek yaşama düzeyi ile çelişkileri ve sömürüyü en az sınıra indirgeyen başarıları ile, üreteceği dayanışmalı ve tutarlı bir toplumda, dış emperyalizmlerin sızıp yerleşebilecek bir açık doku bırakamayacağından, ulusal egemenliği tehlikeye düşürmeyecek kadar güçlü ekonomik yapılarda oluşabilecekti”²².

Bu dönemin en önemli özelliği, sanayileşme sürecinin hız kazanmasıdır. O dönemin ağırlıklı düşüncesi, uzun vadede, ekonomik zorlukların ancak sanayileşmeyle aşılabileceğidir. Sanayileşen toplumda, kalıcı ekonomik refah sağlanabilirdi. Bunun ötesinde, gerçekçi bir kalkınma stratejisi oluşturmak mümkün değildi. Oysa, bu da ancak, yine kaynakların verimli kullanılmasıyla sağlanabilirdi.

²² Necdet Serin, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, AÜSBF yay, Ankara:1982, s. 112-113.

Bir kalkınma programına acil olarak gereksinim vardı. Sistem ağır ağır, liberal modelden, devletçi modele doğru kayıyordu. Bu devletçilik, Türkiye'nin kendi koşullarına ve kaynaklarına uygun bir devletçilikti²³.

Bu yeni devletçilik anlayışı, teoride ve uygulamada birbirine paralel bir gelişme seyri takip ediyordu. 1930 lar Türkiye'si'nde, yeni kurumlara gereksinim vardı. Bu gereksinimlerin sonucu olarak, öncelikle Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası gibi iki önemli kurum oluşturuldu. Bu kuruluşlarla, sanayileşme hızlandırılacak ve ekonomik kalkınma sağlanacaktı.

Özet olarak, 1930'lu yıllarda sanayileşme öne çıkmıştır. Ayrıca devletçilik benimsenmiştir. İdeolojik olmayan devletçi yaklaşımla sanayileşme hızlanacak ve gerekli kalkınma sağlanacaktı. O nedenle 1930-1933 yılları devletçiliğin benimsendiği devre olmuş ve sonraki yıllarda uygulanmaya konulmuştur.

Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk önemli ekonomik yatırımı, 1924 yılında kurulan Türkiye İş Bankası oldu. Bu bankayla, ulusal tasarruf sağlanacak, mevduat geliyecekti. 1923 sonrasında özel sektör ağırlıklı bir sanayileşme politikası izlendiğine göre, girişimcilere kredi sağlayacak kuruluşlar gerekliydi. İşte sanayi işletmelerinin finansman ihtiyaçlarını karşılamak, eski işletmelerin işletilmesi ve modernleştirilmesini sağlamak amacıyla, 19 Nisan 1925'te Ticaret Bakanlığı tarafından Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur²⁴. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarıldı. Bu yasa ile, sanayiciyi koruyacak önlemleri beraberinde getiriyordu. Buna göre, yasanın getirdiği teşvik ve muafiyetler arasında,ucuz devlet arazisi tahsisi, çeşitli vergi muafiyetleri, taşıma ve ulaştırma indirimleri, depolama kolaylıkları, yerli malı kullanımı zorunluluğu gibi konular yer alıyordu. Bütün bunlarla geniş ölçüde bir kamu fonunun özel sektöre aktarılması amaçlanmıştır. Milli ekonomi anlayışı ile milli tüccar ve milli sanayici yaratılmaya çalışılmıştır²⁵. 1929-30 dünya ekonomik bunalımı, devletçi yaklaşımları getirdiğinden, Teşvik-i Sanayi

²³ Korkut Boratav, *a.g.e.*; Yüksel Ülken, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1981.

²⁴ Muhittin Gül, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara-1996, s. 315 Necdet Serin, *a.g.e.*, s. 13-14.

²⁵ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge yay., İstanbul, 1992, s.122-123.

Kanunu, bu tarihten sonra amaçlandığı gibi teşvik edici olamamıştır. Fakat yinede 1942'ye kadar yürürlükte kalmış ve önemli fonksiyonları olmuştur²⁶.

C- TÜRKİYE'DE CUMHURİYET DÖNEMİ SİYASAL YAPI

Cumhuriyet Döneminde oluşan siyasal süreç, yalnızca siyasal tercihler ve arayışlar yönünde gelişmedi. Dünyada ve Türkiye'de etkili olan yeni bir ekonomik yapı ortasında siyasal arayışlar kendisini gösterdi. Hiç kuşkusuz, bu yeni dönemin en belirleyici siyasal argümanı, CHF'nin iktidarı ve ortaya koyduğu politik görüntüyüdü. "Siyasal düzene baktığımızda genel olarak, yetkeci tek parti yönetimi niteliğinin ağır bastığını kabul etmek gerekir"²⁷. Bu yetkeci tek parti düzeni, siyasal yaşamın ağırlığını ve niteliğini belirleyen özelliklere sahipti. Her şeyden önce, Mustafa Kemal Paşa'nın belirleyici bir rol oynadığını kabul etmek gerekse bile, kendiliğinden oluşan siyasal gruplaşmaların CHF üzerindeki etkisi anlaşılır biçimde hissediliyordu.

1- Cumhuriyet Halk Fırkası İktidarına Genel Bakış

Cumhuriyet Halk Fırkası, 1923'te kurulduktan sonra, ülkenin kaderini eline almıştı. Siyasal, kültürel, dış ve iç sorunlar karmaşık ve bir yumak halinde devam edip geliyordu. Bunların yanı sıra, 1930 lara doğru, ekonomik sorunlar her şeyin önüne geçmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarından sonra uygulanan liberal ekonomik politikalar, halka ve ülkeye beklenen refahı getirememiş, üstelik, dünyada yaşanan ekonomik sıkıntılar, bu süreci daha da ağırlaştırmıştı. Bu süreçte, zorlamalardan kaynaklanan nedenlerle, bir muhalefet oluşumunun ortaya çıkması doğaldı. Bu

²⁶ Muhittin Gül, *a.g.e.*, s. 316-317

²⁷ Sina Akşin, *Atatürkçü Partiyi Kurmanın Sırası Geldi*, İmaj yay., Ankara, 2002, s.23.

muhalefet oluşumlarına karşı, radikal bir duruş sergilemek, devrimin doğasından gelen bir yöntemdi. Bu yöntem, ister istemez, devrimi tehlikeye sokacak muhalefet oluşumuna, izin vermeyen ya da kontrolü elinden bırakmayan bir yöntemdi. Bu süreçte, toplumda sıkıntıların yaşanmaması beklenemezdi. Dünya ekonomik bunalımıyla birlikte, özellikle tarım kesimine yansıyan ekonomik sıkıntılar, demokrasi yeterince yerleşmediği için, bir siyasal zeminde halk tarafından ifade edilemiyor; bu durum, Tek Parti yönetimine karşı, belli belirsiz bir olumsuz duruşu ortaya koyuyordu. Bununla birlikte hükümet özendirici önlemlerle tarım kesimine dolaylı müdahalelerde bulunuyordu. 1923 İzmir İktisat Kongresine katılan çiftçilerin istekleri de bu doğrultuydu. 1924'te Zirai Birlikler ve Zirai Kredi Kooperatifleri yasaları çıkarıldı. Ziraat Bankasının sermayesi artırıldı, tarım kredileri yükseltildi. Bu dönemde devlet topraklarının çiftçilere satılmasını öngören yasa uyarınca göçmenler, topraksız ya da az topraklı köylülere toprak dağıtıldı. Tarımda makineleşmeye yönelik önemli kolaylıklar sağlandı. Yurtdışından alınan makinelerin gümrüksüz olarak yurda sokulmasına izin verildi ve makineler Ziraat Bankası Kredileriyle çiftçilere satıldı²⁸.

Alınan belli başlı mali kararlar şunlardır: Aşar'ın kaldırılarak yerine yeni bir verginin konulması; Reji İdaresi'nin kaldırılması; Tütün üretimi ve ticaretinin serbest olması; Temettü Vergisi'nin değiştirilmesi; Gümrük politikasının ticaret, tarım ve sanayi geliştirecek şekilde yeniden düzenlenmesi; İç gümrüklerin kaldırılması; Ağnam'ın tahsil usulünün düzenlenmesi; Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda yer alan vergi bağışıklıklarının genişletilerek uygulanması²⁹.

Bütün bunlara rağmen, refahın geniş kitlelere yayıldığını söylemek olanaklı değildi. Devrimin getirdiği derin sarsıntılar, ekonomik zorluklarla bütünleşiyordu. Halk yığınları, genel anlamda bu sıkıntılar karşısında hoşnutsuzdu³⁰. Bu

²⁸ Muhittin Gül, *a.g.e.*, s. 316-318

²⁹ Giray Palamut, *a.g.e.*, s. 21.

³⁰ Genel olarak halk kitlelerinin yaşadığı ekonomik huzursuzluğun yarattığı siyasal karmaşaya atıfta bulunan ve bunun rejim üzerindeki olumsuz etkilerini gözlemleyen bir anı için bkz. Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, İstanbul, 1945, çşt. Syf.

hoşnutsuzluğun, siyasal süreçlere katılması mümkün değildi. Paul Dumont'a göre, Kemalist iktidar ancak, ideolojik seçimlerin ve devrimlerin memlekette olduğu rahatsızlığı, yeni bir parti kurma görevini Mustafa Kemal Paşa Fethi Bey'e verdiği fark edebilecekti³¹.

2- Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı Doğuran Nedenler

Yakın dönem Türkiye tarihinde çok önemli bir yeri ve anlamı olmasına karşın, Serbest Cumhuriyet Fırkası üzerine tatmin edici araştırmalar yapılmamış; parti, siyasal gelişme süreçleri ve etkileri bağlamında yeterince irdelenmemiştir. Hatta, resmi yaklaşım ve söyleme göre, Atatürk'ün yönlendirmesiyle, güdümlü olarak kurulan bir parti irdelemesinden de kurtulamamıştır³². "...cumhuriyetin en belirgin nitelikleri olan halk egemenliğine ve laikliğe bağlı kalma koşuluyla ılımlı ve güvenilir kişilerin öncülüğünde kurulacak ikinci bir partinin kimi sıkıntıları gidereceği ve CHF nin olduğu kadar, hükümetin de daha etkin olarak denetleneceği düşünülüyordu"³³. Tefik Çavdar'a göre; "Toplumun kökleri, tarihin derinliklerinde olan tutucu karakteri bu biçimsel ama hızlı olan değişimleri özümseyecek yapıda değildi. Diğer yandan, ekonomide arzulanan, en azından vaad edilen gelişme ve refah sağlanamayınca, yığınların muhalefeti kendiliğinden oluştu. Gerçi Tek

³¹ Paul Dumont, *Mustafa Kemal: Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu*, Remzi yay., İstanbul, 2005, s.154.

³² Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim yay., İstanbul, 2006, s.25; ayrıca bkz. Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü*, İstanbul, 1998, çşt syf; Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut yay., İstanbul, 1998, s.119; Feridun Kandemir, *Serbes Firka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı*, İstanbul, 1955; Cemal Kutay, *Mustafa Kemal'in Önlenebilir Demokrasi Girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası: (Laik Liberal Rejim Bugünkü Duruma Nasıl Sürüklendi)*, İklim yay., İstanbul, 2004; bu yapıt büyük ölçüde Ali Fethi Okyar'ın yayınlanmış olan anılarından oluşmaktadır; ayrıca şu yapıta bakılabilir: Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul, 1969; Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, Tekin yay., İstanbul, 1966; Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980; yine bkz. Hakkı Uyar, "Serbes Cumhuriyet Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı 95, Kasım 1991, ss. 46-51.

³³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, 3. kitap: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi yay., İstanbul, 1995, s.292.

Parti'nin ceberrut yapısı bu potansiyel muhalefetin açığa çıkmasını engellediyse de toplumdaki rahatsızlık, değişik şekillerde kendisini göstermekteydi”³⁴

Mustafa Kemal Atatürk, yakın arkadaşı Ali Fethi Bey'e, Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalefet yapacak siyasal parti kurmasını önerdiği zaman, Türkiye'de çok partili demokratik düzenin gerekli olduğuna inanmıştı ve bunun için ciddi bir atılımı başlatmak istiyordu³⁵. Zürcher'e göre, değişik nedenlerden dolayı yaygın olan toplumsal hoşnutsuzluğu gidermek için Mustafa Kemal Paşa, sadık bir muhalefet partisinin kurulmasına izin vermeye hatta teşvik etmeye karar vermişti³⁶. O tarihlerde, dünyanın her yanında radikal rejimler işbaşına geliyordu. Böyle bir ortamda, Atatürk'ün bu kararı, gerçekten anlamlıydı. Mustafa Kemal Paşa, laiklik prensibi üzerinde çok titizleniyor, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra, aynı hataların yapılmaması için özel bir çaba harcıyordu. Bunun için, en

³⁴ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, 1839-1950, İmge yay., Ankara, 2004, s.328-329.

³⁵ Devlet adamı ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucusu. 1880 yılında Pirlepe'de(Yugoslavya) doğdu. İyi bir öğrenim gördü. Vatan Hürriyet Cemiyeti'nde Mustafa Kemal ile beraber çalıştı. 1908 da Paris'te ateşemiliter olan Fethi Bey, Trablusgarp Savaşı çıkınca Paris'ten ayrıldı, Afrika'da yapılan savaflara katılmak üzere Trablusgarb'a geçti. 1913'de İttihat ve Terakki Genel Merkezi'ne üye seçilmiş ve Genel Sekreter olmuştur. Aynı yılın son aylarında Sofya'ya elçi olarak tayin edildi. İzzet Paşanın kısa süren Sadrazamlığında Dahiliye Nazırı olarak görev alan Fethi Bey, Damat Ferit Paşa tarafından tutuklandı. Bütün muhaliflerini ortadan kaldırmak isteyen Damat Ferit, Fethi Bey'i Enver, Cemal ve Talat Paşaların kaçmalarına göz yummakla suçlandı ve Malta'ya sürgüne göndermiştir. Ancak tutuklanan İngilizler'le değiştirilmek suretiyle 1921 yılında Malta'dan kurtarıldı. Büyük Millet Meclisi tarafından Büyük Taarruzda Dahiliye Nazırı olarak seçilen Fethi Bey, Roma, Paris ve Londra'ya giderek; Yunanlıların Anadolu'dan çekilmelerini sağlayacak bir barış için çalışmıştır. Fethi Bey bu durumu, o sırada taarruz hazırlıklarını tamamlamak üzere bulunan Mustafa Kemal'e bir telgrafla bildirdi. Daha sonra da Ankara'ya döndü. Rauf Orbay'ın Başbakanlık görevinden ayrılması üzerine Başbakan seçildi (4 Ağustos 1923). Cumhuriyetin ilanı sırasında yaşanan kabine buhranı üzerine Başbakanlıktan ayrıldı. Mustafa Kemal'in Cumhuriyetin ilanına karar verdiği sırada, O'nun yanında bulunmuş ve Mecliste takip edilecek çalışma şeklini beraberce tespit etmişlerdir. Fethi Bey, Cumhuriyetin ilanından sonra TBMM Başkanı seçildi. Terakkiperver Fırkanın kurulmasından sonra, Başbakanlıktan ayrılan İsmet İnönü'nün yerine tekrar başbakanlığı seçilen Fethi Okyar, Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said İsyanı sırasında Başbakanlıktan ayrıldı. Büyükelçi olarak çalıştığı Paris'ten, 1930. yılında dinlenmek için yurda gelen Fethi Okyar'a Mustafa Kemal tarafından yeni bir parti kurması teklifi yapılması üzerine, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Fakat bu parti kapatıldı. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra da çalışmalarına devam eden Fethi Okyar, 12 Mart 1941'de Adliye Vekaleti görevinden ayrılmış ve birkaç yıl sonra 7 Mayıs 1943'de ölmüştür

³⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim yay., 19 baskı, İstanbul, 2005, s.260. Hatta Zürcher, bunu, Mustafa Kemal Paşa'nın artık kendisinin kuklası olmayan İsmet Paşa'ya bir baskı unsuru olarak düşünmüş olabileceğini de söyler; bkz. A.g.e., s.260; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), 2. baskı, Ankara, 1984), s.279-280; yazar şu yorumu yapıyor: “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kısa ve mutsuz ömrü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde karanlık bir olay olarak durmaktadır ve bir çok farklı açıklamalara yol açmıştır”: bkz. A.g.e., s.279; ayrıca bkz. Süreyya İlmen, *Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul, 1950, çşt. Syf.

güvendiği arkadaşlarından Ali Fethi Bey'in uygun olduğunu düşünmüş, ona Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısında muhalefet görevi görecek bir siyasal parti kurmasını önermişti.

22 Temmuz 1930 günü, Paris'ten İstanbul'a gelen Ali Fethi Okyar, Yalova'da bulunan Gazi'ye bir telgraf çekerek hürmetlerini arz etmek istemiş, o tarihlerde, eski dönemlerin tarihiyle yakından ilgilenen Gazi kendisini Yalova'ya çağırarak kendisiyle görüşmüştü³⁷. Ali Fethi Bey, bu görüşmeden sonra, Kılıç Ali Bey ve Recep Zühtü gibi dönemin önde gelen ve Atatürk'ün çok yakınında bulunan arkadaşlarından, CHF iktidarına karşı yoğun bir yakınmanın olduğunu gözlemlemişti. O tarihlerde, Türkiye Sovyetler Birliği'ne siyasi olduğu kadar, ekonomik olarak da yaklaşmak zorunluluğunu hissediyordu. Ağır ekonomik yükten kurtulmak için, batılı ülkelerin, özellikle de Fransa'nın olası yardımının önemi ortadaydı. Fethi Bey, Gazi'yle Yalova'da bulunduğu üç dört gün zarfında, Paris'in kendilerine yardımcı olabileceğini anlatmıştı³⁸.

Ali Fethi Okyar'ın yanında yer alan en önemli politik isim ise Ağaoğlu Ahmet'ti. Ahmet Ağaoğlu'nun bu partide olmasını bizzat Atatürk kendisi istemişti³⁹. Atatürk, kamuoyunun ilk tepkilerinin ne olacağını saptanmasını da gerekli gördüğünden, partinin resmen kurulmasından önce, buna ilişkin bir haberin yayılmasını uygun bulmuştu. Bu nedenle Vakit gazetesinden Asım Us Yalova'ya çağırılmıştı. Yeni girişimin nasıl açıklanacağı da önceden belirlenmişti⁴⁰.

Aslında Cumhuriyet Halk Fırkası'na yönelik belirgin bir muhalefet hareketi de kendisini göstermişti. Ağaoğlu Ahmet, Kütahya Mebusu Nuri, Aydın Mebusu Reşit Galip gibi kişiler, halk fırkasına dönük eleştiriler yapmaktaydılar⁴¹.

Ali Fethi Bey, gaziden gelen öneriyi; "*Rica ederim, beni İsmet Paşa ile karşı karşıya getirmeyiniz*" diyerek, kabul etmek istememişti⁴². O, İsmet Paşa'nın bir

³⁷ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi*, İstanbul, 1987, s.7.

³⁸ A.g.e., s.9.

³⁹ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu yay., İstanbul, t.y., s.16.

⁴⁰ Şerafettin Turan, a.g.e, s.293.

⁴¹ Ali Fethi Okyar, a.g.e., s.9.

⁴² A.g.e., s.12; "İtiraf edeyim ki, İsmet Paşa'nın samimiyetine asla itimat edemiyordum"; a.g.e, s.12.

yolunu bulup, kendisi ile Gazi'nin arasını açacağından endişe etmekteydi. “*Bu endişe ile lazım gelen teminatı almadan kendisinin karşısına çıkmak istemiyordum. Onun için beni muhalif fırkanın başına geçmekten affetmesini istedim*”⁴³. Ama gelişmeler bunlarla sınırlı kalmadı, Gazi kendisini İsmet Paşa ile de görüştü ve sonunda Ali Fethi Bey de, iktidar partisinin karşısında bir muhalefet partisinin gerekliliğini vurgulayarak, bu yeni role soyunmayı kabul etti⁴⁴.

Bu yeni siyasal oluşum, gerçekte bir danışıklı dövüş gibiydi; gerçek bir çok partili demokratik düzene geçip geçmemede, istenilen işlevi görüp görmeyeceği henüz belli değildi⁴⁵. O dönemde siyaset kurumu, Türkiye’de, toplum ve meclis ile bağlarını koparmış gibiydi⁴⁶. Bir araştırmacıya göre; iktidarda olan CHF, hantal bir yapı kazanmış, yerelerde güç sahibi olmak isteyen küçük bir azınlık dışında, halkla ilişkisi kopmuş siyasal bir klişe dönüşmüştü. Benzer şekilde meclis, ulusal siyasette hükümeti denetlemekte etkisiz kalmaktaydı. Söz konusu siyasal görünüm, farklı toplumsal projelere sahip dönemin iki entelektüel ismi Zekeriya Sertel ve Ahmet Ağaoğlu’nu, ilk olarak siyasal yapıyı eleştirmeye ve daha sonra da Türk siyasal sisteminin dikdatörlükten pek de uzak olmadığını iddia etmeye kadar götürüyordu⁴⁷. Hatta, o dönemde siyasal rejime karşı her an ortaya çıkmaya hazır bir muhalefet zemininin olduğu da hissediliyordu. Belki, açıkca bu tavırlarını ortaya koyamıyorlardı; ama, en azından sosyal değişim projelerine karşı, homurtuların yükseldiği anlaşılabilirdi. Nitekim Taner Timur’a göre, SCF nin kuruluşunun Mustafa Kemal tarafından desteklenmesinin nedeni, rejime karşı olan muhalefeti ortaya çıkarmak ve bunu kontrol edebilmektir⁴⁸. Hatta, Kazım Paşa’nın Özalp’ın da bulunduğu bir toplantıda, muhalefetin parti içinde yapılması seçeneği üzerinde de durulmuş; fakat, İsmet Paşa’nın buna itiraz etmesi üzerine, bu muhalefetin, bir

⁴³ A.g.e., s.12.

⁴⁴ A.g.e., s.13.

⁴⁵ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge yay., Ankara, 1997, s.175.

⁴⁶ Cem Emrence, a.g.e., s.27.

⁴⁷ A.g.e., s.27; ayrıca bkz. Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, 1923-1945*, Gündoğan yay., Ankara, 1992, s.103; yine bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, II, İstanbul, 1966, s.368; Hasan Rıza Soyak, *Atatürkten Hatıralar*, II, Yapı Kredi yay., Ankara, 1973, s.493-499; Fahri Sakal, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Ankara, 1999, s.44-48.

⁴⁸ Taner Timur, a.g.e., s.175.

siyasal parti çatısı altında yapılmasının doğru olduğuna karar verilmişti⁴⁹. Yeni kurulan fırkanın ismini de Mustafa Kemal Paşa bulmuştu⁵⁰.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ikinci adamı durumunda olan Ahmet Ağaoğlu' da, Ali Fethi Bey'in yanına, Mustafa Kemal Paşa bulmuştu⁵¹.

9 Ağustos 1930 tarihinden itibaren basında SCF' sının kurulacağına dair haberler yer almaya başlamış ve Paris büyük elçiliğinde görevli olan Fethi Bey'in elçilik görevinden ayrılarak yeni bir fırka teşkil edeceği kamuoyuna duyurulmuştu⁵².

3- Fethi Beyin Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Mektubu

Fethi Bey'in Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup⁵³, yeni kurulacak partide hangi konulara ağırlık verileceği konusunda önemli ipuçları ortaya koymaktaydı. Böyle bir mektubun yazılmasını ve buna verilecek yanıtın içeriğinin ne olacağını, Mustafa Kemal Paşa belirlemiş ve durumu Fethi Bey'e söylemişti. Ali Fethi Bey, yeni bir siyasal partinin kurulmasını kabul ettikten sonra Gazi, "*Bana fırka teşkili arzusunda bulunduğunuzu bir mektupla bildirir ve bunu nasıl telakki edeceğimi sorarsınız. Ben de cevaben hüsnü telakki edeceğimi bildirdikten sonra işe başlarsınız*" demişti⁵⁴.

Fethi Bey, 7 Ağustos günü, gaziye yazacağı mektubun hazırlıkları içindeydi⁵⁵. Kütahya Mebusu Nuri Bey, Fethi Bey'in odasına onun çağrısı üzerine

⁴⁹ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet...*, s.15.

⁵⁰ *A.g.e.*, s. 16-17.

⁵¹ *A.g.e.*, s.26.

⁵² *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930.

⁵³ Bu mektupların bütünü için bkz. Ahmet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.-20-23; Ağaoğlu'nun bazı görüşlere itirazları ile ilgili olarak bkz. *A.g.e.*, s.23-29.

⁵⁴ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası...*, s. 21.

⁵⁵ Grew, bu mektubun bir buçuk ay önce yazılmış olduğunu savında bulunuyor: Joseph C. Grew, *Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem: 1922-1932*, Örgün yay., İstanbul, 2005, s.167.

gelmiş, Fethi Bey yazılacak hususları dile getirmiş, Nuri Bey de kaleme almıştı. Müsvedde Gazi Paşa'nın onayı alındıktan sonra imzalanmıştı⁵⁶.

Fethi Bey, genel sıkıntının mali ve iktisadi sıkıntı olduğunu söylüyordu⁵⁷. Temel tüketim mallarının fiyatlarında dünya piyasalarında görülen düşmenin, hemen her ülkenin ekonomik faaliyetinde az çok bir durgunluk getirmişti. Ancak, Türkiye'de diğer yerlere göre daha fazla ekonomik bunalım hissediliyordu. Hükümet, bugünkü nesil için israf ölçüsünde masraflara girmişti. Bu masrafların karşılanması için halkın dayanma gücünün üzerinde vergiler konulmuş, içerde el zenaatı ve ürünler, hakkıyla himaye edilmemiş; bu nedenle ihracat seneden seneye düşmüştü. Ayrıca yapılabilen tasarruf da, büyük oranda ecnebi ithalatına ve dolayısıyla döviz alımına harcanmıştı. Ulusal paranın, endişe edilecek biçimde düşmesini önleyecek önlemler alınmamıştı. Fethi Bey, mektubunu şöyle bitiriyordu: *“Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mali ve iktisadi ve dahili ve harici siyasetlerinin bir çok noktalarına muarız bulunan ayrı bir siyasi fırka ile mücadele sahnesine atılmak arzusundayım”* deniyordu⁵⁸.

Bu arada, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bir beyanatı gazetelerde yer aldı. Gazi bu beyanatında şunları söylüyordu: *“Fethi Beyefendi, esas noktada, esas temelde Cumhuriyet Halk Fırkası ile tereddütsüz bir fikir ve fiil iştirakini bütün vicdanıyla kabul ve ishar ettikten sonra tetkikat sahasında muvaffakiyetsizlik addettiği şeylerin sebeplerini bu esbabın tebdil, tadil çarelerini düşünmüş tecrübecar bir devlet adamı olarak beyanı fikir ediyor ve vaat ediyor ki, menfi gördüğü bazı neticeleri müsbet yapabilecektir... Ben cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle müsaade edeceğim ve şimdiden söyleyebilirim ki, en çok kavgalı olduğumuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım. Sen ne dedin, ve ne için dedin?”*

⁵⁶ Ali Fethi Okyar, *a.g.e.*, s.24.

⁵⁷ Mektubun tamamı için bkz. *A.g.e.*, s.54-56.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

Senin cevabın ne idi, neye istinad ediyorsun? Bugünden itiraf ederim ki, bu benim için yüksek bir zevk olacaktır”⁵⁹.

Bütün bunların sonunda Gazinin Fethi Bey’in mektubuna yanıtı geldi. 10.08.1930 tarihli mektubunda Gazi, “Mektubunuzu aldım ve dikkatle okudum” dedikten , resmi görevi dolayısıyla CHF’nin reisliğini fiilen ifa etmekte olduğunu vurguladıktan sonra, iki parti karşısında tarafsız kalacağını vurguluyordu⁶⁰.

Gazi Mustafa Kemal’in bu yaklaşımı, siyaset sahnesine yeni bir rahatlamayı getirmişti.

4- Kamuoyunda Yeni Siyasal Arayışların Değerlendiriliş Biçimi ve Basının Yaklaşımı

Kamuoyuna, iktidar kaynaklı haberler ve bilgiler sızıyordu. Bu haberlerin geneline bakıldığında Serbest Cumhuriyet Fırkasının, Cumhuriyet Halk Fırkasının umdelerine benzeyen bir parti olacağı belliydi. Ancak uygulamada farklılıklar göstereceği de hissedilebiliyordu; özellikle ülkedeki iktisadi durumu düzeltmek yolunda çaba harcayacağı görülüyordu⁶¹. “*Fethi Bey’in teşkil edeceği Fırka Cumhuriyet Halk Fırkasına muarız bir fırka...*” olacaktı⁶². Yeni fırka ile ilgili ilk haberlerle birlikte, bu yeni fırkanın özelliğinin ne olacağı, değişik kalem sahipleri tarafından sorgulanır olmuştu. Köşe yazılarında bu konu ele alınıyor, karikatürlerde de bu konu irdeleniyordu. Hatta dönemin bir gazetesinde yayınlanan Gavei Zalim mahlaslı bir şiirde şunlar söyleniyordu:

⁵⁹ *Anadolu*, 12 Ağustos 1930.

⁶⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın mektubunun tamamı: Ali Fethi Okyar, *a.g.e*, s.59-60.

⁶¹ *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930.

⁶² *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930.

FIRKA, HIRKA

Gene bir fırkacılık, hırkacılık
Çıktı meydana çalıp da ıslık
Ne günahdır ki, bütün hanelerin,
Kaçacak rahatı, aramı yazık.

Kimi tercih edecektir, yeniyi,
Kimi tenkit edecek, Fethi Beyi,
Fikrimiz, zikrimiz hep bu olacak,
Düşünen kalmayacak, başka şeyi...

Hele gayretli muharrir beyler,
Sanki hafız gibi ezber ezber
Söyleye söyleye bir kurt masalı
Edecekler bizi divane meğer...

Ya hınımla hele onlar, fettan
Söz bulup söyleyecekler her an,
Yapışıp fırkalara, hırkalara,
Diyecekler bu cihan böyle cihan..

Bizim Ürgüp'lü Hasan oğlu Memiş,
Diyecek: Bey, bana çıktı gene iş
Bekçi Ahmet gilin oğlu İncep,
Soluğu burada alıp da gelmiş...

Gel, Memiş gel, davulu boynuna as,
Tokmağı salla, dedi aşk ile baş,
Bağırıp fırka diye, hırka diye,
Yiyelim biz de biraz ekmeği has..

Düşünüp şöyle, dedim ki, yarap!
Beşerin fikri acip ve ağrep,
Şimdi meydanı vatanda yer yer,
Kimisi leblebi ister, kimisi lep..

Sen bize akli selm ver, yarap,
Büyüyecek bir de kilim ver, yarap,
Herkesin istediği şekle göre,
Koca bir yağlı dilim ver, yarap..

Çünkü bir midedir esbabı bunun,
Değilim hasmı bunun, yoksa şunun,
Kalmasın hatırı hiçbir ferdin,
Sonu bir lokmadır hep bu oyunun...

GAVEİ ZALİM

Bir yandan yeni fırkanın kuruluş sürecini haber yapan gazeteler, aynı zamanda bu partinin, ülkenin hangi sorunlarına öncelik vereceği de irdelenmekteydi.

Buna göre; memlekete yabancı sermaye sokmak, balkan devletleriyle dayanışma içinde olmak, Milletler Cemiyetine katılmak, vergilerin hafifletilmesi, inhisarların kaldırılması ve fikir hürriyetine önem vermek ilk anda SCF' nin uygulama alanlarını göstermekteydi⁶³.

Fethi Bey'in gazetelere yansıyan beyanatlarında Serbest Cumhuriyet Fırkasının; laik, gerçek anlamda Cumhuriyetçi olacağı vurgusu yapılmaktaydı⁶⁴. Fethi Bey; *“Her şeyden evvel müzmin hale gelen iktisat buhranına çare bulacağız, mecliste hükümeti açıkça tenkit edeceğiz”*⁶⁵ diyor, böylece bir anlamda hükümetin dolaylı olarak, bu konularda başarısız olduğu vurgusunu yapıyordu. Dolayısıyla, yeni parti daha kurulma aşamasındayken, ülkeyi kasıp kavuran ekonomik sorunlarla uğraşmayı bir hedef haline getirmişti. Söyleminin ağırlık noktasını ekonomik bunalım, yaygın ve ağır vergiler, dış borçlarla ilgili konular oluşturmaya başlamıştı. Artık, oluşmaya başlayan muhalefet ile iktidardaki CHF'nin karşılıklı söylem argümanlarının ve polemiklerinin ağırlık noktasını bu konuların belirleyeceği görülüyordu.

Bu durum, pek doğal olarak, yeni partinin programında kendisini gösterdi. Parti kurulmadan önce, söz konusu partinin programıyla ilgili bilgiler kamuoyunda yer aldı. Partinin öncelik verdiği konular, doğal olarak programına yansıtılacaktı; ama daha bu aşamada bunlar, kamuoyuna bir mesaj niteliğinde pompalanmaktaydı. Kamuoyu, ülkenin genel ekonomik durumu ve dünyadaki bunalımın belirlediği perspektif içinde, bu yeni prensipleri ve ilkeleri sorgulamaya başlamıştı...

Fethi Bey; fırkasının ortaya koyacağı programın esaslarını ise şöyle tarif ediyordu. *“Neşredeğim program şimdiye kadar emsali çok söylenen, fakat hep temenniyat sahasında kalıpta maalesef tatbikat safhasına girmeyen uzun vaatlerle ve nazariyelerle dolu değildir. Bugün milletin en çok ıstırap çektiği sıkıntılara çare bulmak fikrimce neye mütevakıf ise onları ihtiva edecektir”* diyerek⁶⁶, halkı boş

⁶³ *Anadolu*, 10 Ağustos 1930.

⁶⁴ *Anadolu*, 10 Ağustos 1930.; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.

⁶⁵ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1930.; *Anadolu* 10 Ağustos 1930.

ümitlerle kandırmak ya da oyalamak gibi bir amaç taşımadıklarını anlatmaya çalışıyordu. Burada dikkat edilecek önemli bir nokta SCF ve CHF arasında nasıl bir iktidar muhalefet ilişkisi olacağıdır. Çünkü CHF cumhuriyetin kuruluşundan beri iktidar mevkide bulunmuştu.

SCF'den 5 yıl önce denenen muhalefet oluşturma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Dolayısıyla CHF' sını bir siyasi fırka için uzun sayılacak bir dönemde varlığına muhalefetsiz devam etmişti.

Bu dönemde, iktidar partisine yön veren kimi siyasal kişiliklerin ya da bu siyasal yapıyı ve iktidarı destekleyen kamuoyundaki bazı önemli isimlerin, yeni siyasal dönemde, geçmişte CHF'nin iktidar döneminin hesabının sorgulanabileceği yönündeki kaygıları anlamlı bulunabilir. Böyle bir kaygıyı doğrulayacak, çok sayıda veri bulmak mümkündür. Bunun yanı sıra, benzer zorlukların, SCF için de bulunduğunu söylemek gerekir. Dolayısıyla hem iktidar hem de muhalefet, yeni dönemde uygulayacakları ve üstlenecekleri roller konusunda oldukça acemi bir görüntü ortaya koymaktaydılar.

Bu dönemde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın nasıl bir muhalefet şekli izleyeceği, en çok merak edilen konulardan birisiydi. Kimi çevrelerde, bunun, demokrasinin anlamına ve özelliklerine uygun olmayan bir hesaplaşma şekli olacağı kaygıları varken, kimisi, rejimin sorgulanacağı yeni bir süreç olarak algılamaktaydı. Bu, Fethi Bey'e de çokca sorulan bir soru olmalı ki, Fethi Bey nasıl bir muhalefet izleyeceklerini ise şu sözleriyle açıklamaya çalışıyordu; "Bu muhalefet fikriyat sahasında kalacak ve şahsi husumetlere münkalip olmayacaktır. Binaenaleyh medeni şekilde cereyan edecektir"⁶⁷. Başka bir konuşmasında da şunları söylemekteydi: "Bizim muhalefetimiz nezahet dairesinde cereyan edecek ve hiçbir zaman ciddiyetini kaybetmeyecektir... Cumhuriyet Halk ve Serbest Cumhuriyet Fırkaları en geniş faaliyetleri ile çalışacaklar, münakaşa, münaza, mücadele edecekler, fakat her şeye rağmen Gazimizin hariminde en sıcak ve rahim bir anlaşma kaynağı bulacaklardır"⁶⁸.

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

Fethi Bey'in bu beyanatı iktidara yapacakları eleştirinin hangi çerçevede olacağını göstermekle kalmıyor aynı zamanda iktidar ve Gazi'den bekledikleri rolü de ortaya koyuyordu.

SCF' sının bu çerçevede basından da beklentileri vardı. Fethi Bey bu beklentilerini ise şöyle ortaya koymaya çalışmıştır: “Matbuatın hürriyetlerini nezih suretle istimal edeceklerini ve meşrutiyetin ilanından beri geçen 22 senelik müddet zarfında muhalefet yüzünden zuhur eden müessif hadiselere asla meydan vermeyeceklerini katiyen ümit ve temenni ederim”⁶⁹.

Bu sözler bir anlamda basına karşı ciddi bir uyarıydı. Basının rolü, kamuoyu oluşturmakta büyüktü. Bütün parlamenter sistemlerde basın, tutumuyla, siyasal süreçte etkisi güçlü olan bir sektördü. Taraflı bir basın, demokrasi için de büyük bir tehlike olabiliyordu. Hatta, Meşrutiyet döneminde görüldüğü gibi siyasette taraf tutan, hatta siyaset kavramının dışında başka duyguları ve eylem biçimlerini ortaya koyabilecek bir basın anlayışı, demokrasiyi baltalayabilecek bir etken olabilirdi. Böylece Fethi Bey, geçmişten ders alınmasını öneriyor, bu tehlikeye dikkat çekiyordu. Dolayısıyla, muhalefet işlevini görecektir siyasal yapılanmada, basının gerçek bir demokratik tutum ve tavır alması, pek doğal olarak muhalefet hareketine soyunacak kişi ve kesimler için önemli bir durum gösteriyordu.

Aslında bu durum, iktidarı elinde tutan CHF' sına karşı da bir uyarı niteliği taşımaktaydı. Nitekim, o tarihlerde tarafsız bir basın anlayışından söz etmek pek de mümkün değildi. Demokratik altyapının oluşmadığı her ortamda basının, iktidarın güdümünde olma riski her zaman vardı. İktidar partisinin tutumu, basının da tutumu biçimine gelebilirdi. Bir anlamda Fethi Bey, bu sözleriyle iktidar partisine de uyarı yapmış olmaktadır.

Yine bugünlerde İsmet Paşa başta olmak üzere CHF' ye mensup kişiler de verdikleri beyanlarla SCF'nin kurulmasına yönelik düşüncelerini kamuoyuyla paylaşıyorlardı. Bu beyanların geneline bakıldığında SCF'nin kuruluyor olmasına bu ilk günlerde olumlu gözlerle bakıldığı söylenebilir. Örneğin İsmet Paşa bu yeni

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.

fırkayla ilgili olarak şu yorumu yapmıştır: “Yeni Fırkayı pek tabi olarak telakki ettim. İnşallah memleket için hayırlı olacaktır”⁷⁰.

Ancak İsmet Paşa aynı beyanatında mensubu olduğu CHF’nin yaptığı işleri savunmayı da şu sözleriyle ihmal etmiyordu: “Biz noktai nazarlarımızı ve yaptıklarımızı bilerek ve inanarak takip eden adamlarız. Tabi işlerimizi kuvvetle ve inançla izah ve müdafaa edeceğimize şüphe etmeyiniz. Münakaşanın muvaffakiyetlerimizi daha iyi tebarüz ettireceğine eminim. Binaenaleyh Fethi Bey’in teşebbüsünü sevinçle karşıladım”⁷¹.

Yine dönemin son derece önemli aydınlarından ve cumhuriyet gazetesi yazarlarından olan Yunus Nadi Bey’in de SCF’ sının teşekkülüne dair olumlu yazılarını görmekte mümkündür. Şöyle diyordu Yunus Nadi Bey: “Her şeyden evvel yeni fırka memlekete hakiki demokrasinin teessüs ve inkişafını temine yarayacak bir teşekkül olacaktır diyebiliriz... Yeni fırkayı hakiki bir memnuniyetle karşılıyoruz”⁷².

Cumhuriyet gazetesinin yanı sıra İzmir basının o dönemde önemli temsilcilerinden ve CHF yanlısı yayın yapan Anadolu gazetesinde de SCF’nin kuruluyor olmasıyla ilgili olumlu bir hava olduğunu söylemek mümkündür. İsmet Paşa’nın Anadolu gazetelerinde de yer alan bir başka beyanatı bu olumlu havayı perçinlemişti: “Fethi Beyin müstakil bir fırka teşkil etmesi siyasi hayatımızda büyük bir tekâmül safhasıdır... bugün bize düşen vazife bizi tenkit eden bir fırkanın zuhuruna karşı endişe ve çatık çehre göstermek değil, onu güler yüzle karşılamaktır. Arkadaşımıza hoş geldin deriz ve siyasetimiz nasıl iman ile müdafaa edeceğimizi görerek yüksek politikacı sıfatı ile zevk duyacağını temin ederiz”⁷³.

İsmet Paşa gibi CHF’ye mensup olan ancak Meclis Başkanı olmasından dolayı tarafsız olan Kazım Paşa’da SCF’nin kuruluşunu olumlu karşılayanlar arasındadır. Kazım Paşa mecliste muhalif bir fırkanın olmasıyla demokrasinin meydana geleceğini ve bu durumunda ülkeye faydalı olacağı görüşündedir. Yine

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.; *Anadolu* 10 Ağustos 1930.

⁷¹ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.

⁷² *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

⁷³ *Anadolu*, 12 Ağustos 1930.

Kazım Paşa' da SCF' sının temel prensipleri ile CHF umdelerinin uyuştüğunu, SCF' nin yalnızca iktisadi alanda ve uygulamada farklılıklar göstereceğini vurgulamıştır⁷⁴. Bu dönemde İzmir basının önemli yazarlarından ve CHF Denizli mebusu olan Haydar Rüştü Bey de gazetesindeki sütununda SCF, Fethi Bey ve muhalefet hakkında çeşitli yazılar yazmıştı. Haydar Rüştü Beye göre SCF'nin oluşumunda Fethi Bey görevlendirilmiş değildir. SCF günün koşulları gereği doğal bir gelişmenin ürünüdür⁷⁵.

Haydar Rüştü Bey, özellikle Ali Fethi Beyin kişiliğiyle Türk siyasi hayatında oynadığı rolün önemine değinerek onun gibi ciddi bir şahsiyetin SCF oluşturmasının bu yeni fırkanın suni bir oluşum olamayacağını göstergesi olduğu görüşündedir⁷⁶. Haydar Rüştü Bey yukarda ifade ettiğimiz görüşünü Anadolu gazetesinde farklı günlerdeki yazılarında da yinelemiştir. Ancak Anadolu gazetesinin CHF taraftarı olduğu düşünülürse Fethi Bey kadar İsmet Paşaya da vurgu yapması kaçınılmazdır. Yine Haydar Rüştü Bey İsmet Paşanın olumlu portresini ortaya koyduktan sonra SCF' nin ortaya çıkışının bir danışıklı döğüş olmayacağı vurgusunu yapıyor ve şöyle devam ediyordu: "Türkiye tek fırka ile idare olunmuyor diye dahilde ve hariçte söylenen sözleri susturmak için yeni bir fırka teşkili düşünülmüştür.. yolundaki düşüncelerin sakat ve hatta yalan olduğu kendiliğinden tezahür etmiş olur"⁷⁷.

Haydar Rüştü Bey, SCF'nin gerçek bir muhalefet olduğunu anlatmaya çalışıyordu. SCF'nin, gerçek bir muhalefet olduğu görüşünden hareketle de bu yeni fırkanın Türk siyasi hayatında bir boşluğu dolduracağını ifade ediyordu⁷⁸.

SCF'nin kurulduğu günlerde bu yeni fırka ve onun kurucusu Fethi Bey hakkında düşünülen bu olumlu tablo ileri günlerde farklı bir boyuta taşınacaktır.

SCF'nin kurulduğu günlerde kafaları meşgul eden önemli konulardan bir tanesi de bu yeni fırkanın kurucusu olan Fethi Bey'in gazi tarafından İsmet Paşa'ya

⁷⁴ *Anadolu*, 15 Ağustos 1930.

⁷⁵ *Anadolu*, 20 Ağustos 1930.

⁷⁶ *Anadolu*, 20 Ağustos 1930.

⁷⁷ *Anadolu*, 21 Ağustos 1930.

⁷⁸ *Anadolu*, 21 Ağustos 1930.

bir alternatif oluşturmak için mi siyasi hayata dahil edildiğidir. “Büyük Gazi, İsmet Paşa’yı iktidar mevkiinden uzaklaştırmak ve Fethi Bey efendiyi onun yerine geçirmek istiyor... İsmet Paşa yerini bırakmak istemiyor. Bu vazife karşısında Fethi Beyefendi’ye yeni bir fırka teşkil etmesi emredilmiş olabilir”⁷⁹.

Haydar Rüştü Bey’e göre bu söylentiler ve savlar doğru değildir. Çünkü Fethi Bey, İsmet Paşa hükümetini ve bu hükümetin uygulamalarını zaman zaman eleştirmekten geri kalmamıştır. Ve İsmet Paşa’nın siyaseti, idare tarzı ile Fethi Bey’in düşünceleri arasında farklılıklar yok değildi. Ancak, şimdi Fethi Bey bu düşüncelerini millet huzurunda söylemek için SCF yi oluşturmuştu⁸⁰. Haydar Rüştü Bey’e göre, yeni fırka “Bir muvazaa olmak, bir gayri tebliği haiz bulunmak şaibelerinden tamamen azade ve sırf Ali Fethi Beyefendi ile ona iltihak edenlerin... temiz, asil ve güzel olan içtihatlarından ve hüsnü niyetlerinden doğmuş bir teşekkül...” dür⁸¹.

⁷⁹ *Anadolu*, 22 Ağustos 1930; Grew bu konuda şu yorumu yapıyor: “Yeni gelişmelerin iki amacı vardır. 1. Gazi’nin kendine yönelen eleştirilerin sıkıntısı ve ağırlığını gidermek için Fethi Bey’e ve Serbest Fırka’ya bir emniyet sübabı görevi gördürmek; 2. Güçlü Gazi’nin hiç hoşuna gitmeyen İsmet Paşa’ı büyük bir politika manevrası ile iktidardan düşürmek. Bu manevranın niteliği gereği İsmet Paşa başlangıçta hiç değilse bir savaş açmayacaktır; bunlardan başka Fethi Bey’in Fransız bankacılık çevrelerinde çok iyi tanıdığı, bu nedenle eğer Türkiye Fransa’dan borç para almak ya da Osmanlı borçlarına ilişkin anlaşmalarda bir değişiklik yapmak isteyecek olursa, kendisinin parti lideri ya da başbakan olarak Ankara’da bulunmasının hiç de yararsız olmayacağı ekleniyor: Joseph C. Grew, *Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem: 1922-1932*, Örgün yay., İstanbul, 2005, s.173.

⁸⁰ *Anadolu*, 22 Ağustos 1930.

⁸¹ *Anadolu*, 22 Ağustos 1930.

II- SCF NİN KURULUŞU VE POLİTİK SÖYLEMLERİ

A-SERBEST CUMHURİYET FIRKASI'NIN PROGRAMI

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yayınladığı programın niteliği, dönemi irdeleyen pek çok yapıtta ele alınmış ve irdelenmiştir. Temel hareket noktası, bu programa göre bu yeni siyasal partinin, Türk siyaset tarihinde yer alan partiler arasındaki siyasal yelpazedeki konumudur. Ekonomik, siyasal ve toplumsal politikalarına göre, partinin siyasal işlevi algılanmaya çalışılmıştır. Akşin'e göre, Serbest Cumhuriyet Fırkası da programında tıpkı Cumhuriyet Halk Fırkası gibi ekonomik alanda özel girişimi esas alan ve ekonomide devlet müdahalelerinin askeride tutulacağı bir yön belirlemiştir⁸². Fırkanın programına koyduğu maddelerle, adil bir vergi sistemini savunmaktaydı. Ekonomik sıkıntılar altında bunalan köylüye ucuz krediyi, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvikini savunmuş ve tefecilikle savaşağını ilan etmişti⁸³. Taner Timur'a göre ise SCF nin programı, ticaret burjuvazisi, kapitalizme dönük büyük toprak sahiplerine ve bunların peşlerinden sürüklediği işçilere ve yoksul sınıflar gibi birbirine çelişik sınıflara hitap ediyordu⁸⁴. Sadece bu tablo bile, SCF' nin toplumda her kesimde beliren muhalefetin çözüm noktası olarak SCF'yi görmesine yetmişti.

Değınilen bu konular, elbette o günler Türkiye'sinde karşılaşılan genel sorunlara dönük bir irdeleme niteliği taşımaktaydı. Türkiye'de ekonominin ve toplumsal yapının aldığı genel görüntü, parti programına yansımaktaydı. Basında irdelenen genel sorunlara dönük ortaya konulan çözüm projeleri, olabildiği ölçüde

⁸² Cemil Koçak, Hikmet Özdemir ve d., *Çağdaş Türkiye Tarihi: 1908-1980*, Cem yay., İstanbul, 1995, s. 150.,

⁸³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge yay., Ankara, 1997, s..176.

⁸⁴ A.g.e., s.176-177.

parti programına yansıtılmaya çalışılmaktaydı. Parti özünde, liberal prensiplere göre kurulmuş bir siyasal partiydi. Dolayısıyla, toplumsal ve ekonomik sorunların çözümüne dönük projeleri, bu çerçevede olmak zorundaydı.

SCF'nın kurulacağına kamuoyuna yansımından hemen sonra parti programına dair basın açıklamaları da yapılmıştır.

Cumhuriyet gazetesinde ilk yer alan habere göre SCF; "Lâik Cumhuriyetçi bir program ile parlamento faaliyetine iştirak edecektir. Tesbit edilmekte olan programda esas umdeler olarak bir dereceli intihap inhisarların lâğvı ve vergilerin tahtifi, ecnebi sermayesinin gelmesini temin gibi meval vardı"⁸⁵.

Fethi Bey de parti programıyla ilgili olarak şunları söylüyordu: "Neşredeceğim program, şimdiye kadar emsali çok görülen ve fakat temenniyat sahasında kalan ve maalesef tatbikat sahasına girmeyen uzun vaadler ve nazariyelerle dolu değildir"⁸⁶.

Yeni Asır gazetesi, kurulacak fırkanın esaslarını inhisarları kaldırmak, vergileri azaltmak, memlekete yabancı sermayeyi çekmek, mali ve iktisadi islahat yapmak; dış siyasette de balkanlarda sıkı bir dostluk tesisine çalışmak olarak duyurmaktaydı⁸⁷.

İsmet Paşa, Fethi Bey'in kuracağı yeni fırka için şöyle bir beyanatta bulunmuştu: "Fethi Beyin müstakil bir fırka teşkil etmesi, siyasi hayatımızda büyük bir tekamül safhasıdır. İntişar eden mektubuna göre Serbest Cumhuriyet Fırkası, daha ilk anda hükümetin siyasetini ve icraatını tasvip etmeyen bir istikamette olduğunu göstermektedir. Anlaşıyor ki, eski arkadaşımın büyük meseleler üzerinde ciddi münakaşalar yapacağı"⁸⁸.

Ağustos ayının sonlarına doğru, Yeni Asır gazetesi, yeni fırkaya şu ana kadar 13.000 kişinin girdiğini söylüyor ve "Bu rakam, memleketin ıstırabını ifade

⁸⁵ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.

⁸⁶ *Anadolu*, 12 Ağustos 1930.

⁸⁷ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1930.

⁸⁸ *Yeni Asır*, 11 Ağustos 1930.

eder” diyordu⁸⁹. Bu aşırı üye kaydı, CHF nin de dikkatini çekmiş, yeni partiye uygun olmayan kişilerin kayıt yaptığı propagandası yapılmış; bu durumda SCF kendini savunmak zorunda kalmıştı⁹⁰.

Serbest Fırka'nın programı ile ilgili, değişik yorumlar yapılmıştır. Programın uzunluğu ya da kısalığından, içeriğine kadar, değişik konuda görüşler dile getirilmiş; programın yayınlandığı zamanlarda, daha çok politik nitelikli bu yorumlar, zaman içinde, daha bilimsel temele oturtulmuştur. Karpat'a göre bu program, liberalizme kaçan birkaç genel prensipten ibaretti⁹¹.

B-KAMUOYUNDA VE BASINDA PROGRAMIN YANKILARI

Bu siyasal ortamda basın net biçimde ikiye ayrılmıştı. Türkiye'nin her yanında bu ikilemi görmek mümkündü. Bunun en belirgin biçimde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın en önemli kalelerinden biri gibi görünen İzmir'de görülüyordu. Yeni Asır ve Serbes Cumhuriyet gazetesi gibi gazeteler, yeni fırkanın yayın organı niteliğindedi. Yeni Asır'a göre, Serbest Cumhuriyet Fırkası ıstırabın ve ihtiyacın doğurduğu bir teşekküldü⁹². Fırka kurulur kurulmaz, her taraftan yoğun müracatlar yapılıyor ve partiye kayıtlar yapılıyor⁹³.

Yine gazetelere ilk günlerde yansıyan manşetlerde parti programında ilk anda yer alacak konular şöyle ifade ediliyordu: “Yeni fırkanın programında Adliyenin düzeltilmesi, yargıların hafifletilmesi ve şimendifer inşaatı mes'elesi hakkında mühim işler vardır”⁹⁴.

⁸⁹ *Yeni Asır*, 26 Ağustos 1930.

⁹⁰ *Yeni Asır*, 25 Ağustos 1930.

⁹¹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul, 1967, s.63.

⁹² *Yeni Asır*, 13 Ağustos 1930.

⁹³ *Yeni Asır*, 14 Ağustos 1930.

⁹⁴ *Anadolu*, 11 Ağustos 1930.

Bunların yanısıra “... hariçten para getirilecek, liman inhisarları kalkacak, köylüye para, ihracata ehemmiyet verilecek...”⁹⁵ şeklinde maddelerin programda olacağı gazetelerde yer alan başlıklar arasındaydı.

Yeni Asır gazetesi şunları yazıyordu: “Yeni bir fırkanının teşekkülü haberi daha ilk adımda müsbet neticeleri ortaya koymaya başladı. Memlekete biraz nefes aldırdı. Ağızlar açıldı, serbest ve açık konuşulmaya girişildi. Bu vaziyet halkın vasi bir hürriyet havasına nasıl bir iştiyakla beklediğini göstermeye kafidir”⁹⁶.

11 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan habere SCF'nin parti programında yer alması mümkün konularla ilgili maddeler şöyle sıralanmıştı.

“1- Cumhuriyet Halk Fırkası Lozan sulhundan beri dahili ve harici işlerde muvaffakiyet gösterememiş ve hoşnutsuzluk uyandırmıştır.

2- Adli işler bozuk ve emniyeti selbedecek bir hal almıştır. Adliyede ıslahat lazımdır.

3- Mali işler bozuk, suistimaller fazladır. Vaziyeti maliyenin ıslahı en başlıca iştir.

4- Vergiler halkı eziyor. Takrir edilmelidir.

5- Vesaiti nakliye fiatlarının tenzili suretile bilhassa pahalılığa çare bulunmalıdır.

6- Ankara için hayati ehemmiyeti olan mekan mes'elesi halledilmelidir.

7- Dahili ve harici siyasette mürakabesiz kalan hükümetin mürakabesi lazımdır.

8- Kanunun hakimiyeti temin olunmalı, keyfi muamelelerin önüne geçilmelidir.

9- İnhisarların tahfiri (lâğvı değil)

⁹⁵ *Anadolu*, 13 Ağustos 1930.

⁹⁶ *Yeni Asır*, 14 Ağustos 1930.

10- Ticaret işlerinde hükümetçilik değil, halkçılık prensiplerinin tatbiki yeni yapılacak işlerin halk sermayesine terki

11- Avrupa sermayesinin celbine ait tedebii ittihazı

12- Şimendifer siyasetinin tebdili. Bu işin uzun vade ile tediyesi şartları ile ecnebi sermayesine terki

13- Bir dereceli intihap

14- İdari işlerde vasi miktarda tevsii mezuniyet usulünün tatbiki”⁹⁷.

Programda yer alması muhtemel konular bu şekilde ortaya konulmuş oluyordu. Ancak SCF'nın asıl programı 13 Ağustos 1930 tarihli gazetelerde tamamı 11 madde olarak yer almıştır. Ancak SCF ve CHF arasındaki gerginliğin tırmanmaya başlamasıyla birlikte SCF'nin programı da en çok eleştiri alan konular arasında yer almaya başlamıştır. Program CHF çevrelerince yetersiz ve net bir şey ortaya koyamamış olmakla suçlanmıştır.

C- PROGRAMIN GENEL İLKELERİ

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı şöyleydi⁹⁸:

“1- SCF, Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayesidir. Teşkilatı esasiye kanunundaki hürriyet ve masuniyet hakları bilâ istisna herkes için mer'i tutulacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.

⁹⁷ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

⁹⁸ Programın tamamı için bkz. Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi*, İstanbul, 1987, s.57; ayrıca bkz. Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçladığı SCF Olayı*, Otopsi yay., İstanbul, 2004, s.364-366; programın tamamı için ayrıca 13 Ağustos 1930. tarihli gazetelere bakılabilir.

2- Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın tokatı hududunu aşmıyacak derecede tahlif olunacaktır. Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

3- Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nezle tahmilinden içtihap eder.

4- Fırka, paramızın kıymetini bir an evvel tesbit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye bu surette yol açmak azmindedir.

5- Fırka, vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir.

Cumhuriyet menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayrikâfi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Limani inhisarı kaldırılacaktır.

6- Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındandır.

Çiftçiliğin fedakarlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

7- Dahili şartların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedeftir. Teşviki Sanayi kanunu bihakkın tatbik edilecektir.

Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında olunacaktır.

Sanayi ve Maadin bankasının kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

10- Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve cemiyeti akvam müessesesile daha sıkı surette teşriki mesaiye ehemmiyet verecektir.

11- Fırka bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir”⁹⁹.

Parti programının yayınlanmasından sonraki günlerde Fethi Bey'e parti programına yeni ilavelerin yapılıp yapılmayacağı konusunda sorulan soruya ise şöyle cevap vermiştir:

“Programımız kafidir. Yeni maddeler ilave edileceği hakkındaki haberler doğru değildir... Şimdilik bu programı tatbik etmek kafidir”¹⁰⁰.

SCF'nin programında özellikle vergilerle ilgili olan bölüm esnaf kesimi tarafından olumlu karşılanmıştır. Çünkü esnaf ve tüccarlar alınan vergilerin ağırlığı altında ezilmekteydiler. Bu sebeple vergileri azaltacağını söyleyen yeni fırkaya esnaf ve tüccarlar taraftar görünüyordular.

“... Vergiler ve inhisarlar memleketin vaziyetini hercümerç etmektedir. Teşekkür olunur ki bu vaziyet görülmüş ve yeni fırka teşekkül etmiştir. Bilhassa esnaf, tüccar ve erbabı ziraat bütün mevcudiyetile yeni fırkaya müzahirdir”¹⁰¹.

D-PROGRAMA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Programın açıklanmasından sonra kamuoyunda, programın biçim ve özüne yönelik eleştiriler yapılmaya başladı. Üzerinde özellikle durulan ve şaşkınlık yaratan konu, programın kısalığıydı. Eylül ayının ilk günü Ağaoğlu Ahmet Bey'de yine

⁹⁹ *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1930.

¹⁰⁰ *Anadolu*, 18 Ağustos 1930.

¹⁰¹ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1930.

SCF'nin parti programının kısa olmasını eleştirenlere karşılık şöyle yanıt vermiştir: "... Mes'ele programın kısa veya uzun olmasında değil icraatın iyi ve dürüst olmasındadır... Kısa olan fakat tatbik edilen bir program hiç şüphe yoktur ki icra olunmıyan ve çok uzun olan programa müreccaktır"¹⁰².

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu tamamlanmış, ülke genelinde hızla örgütlenmişti. Tam emin olmamakla birlikte, Ağaoğlu, fırkaya adının Gazi tarafından verildiğini belirtir¹⁰³. Hızla örgütlenen parti teşkilatı, partiye üyelik kayıtlarına başladı. Bu yeni siyasal partiye girmek isteyenler, "...Laik bir cumhuriyetçi ve milliyetçi sıfat ve kanaatle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programını benimsedim ve bu programın husul bulmasına rey ve fikrimle çalışacağımı taahhüt ettim" yazan bir pusulayı imzalıyordu¹⁰⁴.

Ali Fethi Bey, bir yeni partiye olan ihtiyacın, tartışma özgürlüğünden ve Büyük Mecliste bir karşı fırka tarafından hükümet işlerinin kontrolünün derinden hissedilmesinden doğduğunu söylüyordu¹⁰⁵. Dönemin pek çok önde gelen yazarlarından, CHF'yi destekleyenlerin yazdıkları köşe yazılarında SCF'nin programının yetersiz olduğunu, beklentileri karşılayacak düzeyde olmadığını vurgulamıştır.

Örneğin Yunus Nadi Bey 17 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde şöyle yazmıştır: "... Program diye ileri sürülen maddeler İsmet Paşa hükümetinin umumi icraatından bazılarını tenkit etmek isteyen fikirlerden ibarettir. Maruf tabiri ile tenkit kolaydır, fakat san'at güç..."¹⁰⁶. Yunus Nadi Bey makalesinin devamında ise CHF'sinin istiklal savaşından beri çok faydalı işler yaptığını ancak "siyasi hayat nankördür" diyerek yapılanların unutulduğunu belirtmiştir.

Yunus Nadi Bey'in bu savunması SCF'nin siyasi hayatta kaldığı müddetçe CHF mensuplarınca kullanılan bir söylem olmuştur.

¹⁰² *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1930.

¹⁰³ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu yay., İstanbul, t.y., s.29. Hatta yazar, bu adın Gazi'ye Receb Bey (Peker) tarafından telkin edildiğini duyduğunu, kendisinin liberal düşüncelerinden dolayı, partiye alınmasının da bu kişi tarafından tavsiye edilmiş olabileceğini belirtir: *A.g.e.*, s.29.

¹⁰⁴ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930.

¹⁰⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:3, XXI/ 9 (2.10.1930.), s.145

¹⁰⁶ *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1930.

E- FETHİ BEY'E GÖRE FIRKANIN ÜSTLENDİĞİ MİSYON

SCF'nin ortaya çıkışı; Mustafa Kemal Atatürk'ün ülkede gerçek demokrasiyi oluşturmak için yaptığı girişimlerden bir tanesiydi. Ancak bu yeni fırka sadece Gazi'nin kontrol altında tuttuğu bir siyasal parti olarak kalmamış ve çok kısa sayılacak bir zamanda SCF etrafında ciddi bir muhalif grup oluşmuştu: Şüphesiz böyle bir tablonun ortaya çıkmasında özellikle ülkede Terakkiperver Fırkanın kapatılmasından bu yana geçen sürede CHF'nin tek başına siyasal hayatta yer alması da etkili olmuştu. Ancak SCF'nin kısa zamanda bu kadar destek görmesini sadece CHF'nin tek parti oluşuyla açıklamak yeterli olmayacaktır. SCF'nin bu denli kabul görmesinde bir siyasi parti olarak halkın sıkıntı çektiği alanlarla ilgili çözüm önerileri üretmeye çalışmasını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu noktada SCF'nin siyasal söylemleri son derece önem kazanmaktadır. Bu söylemler o günün Türkiyesinde yaşananları anlamak bakımından da bir çerçeve oluşturacaktır.

Fethi Bey; yeni fırkanın kuruluş aşamasından itibaren basın aracılığıyla partisinin çizgisini ortaya koyacak pek çok açıklama da yapmıştır.

Fethi Bey pek çok yerde yaptığı konuşmada “Karşı karşıya iki fırkanın birbirini kontrol etmesi, Cumhuriyet için en hayırlı yoldur. Biz bunun için çalışıyoruz” diyordu¹⁰⁷. Bu sözleriyle O, gerçek anlamda Cumhuriyetin ancak çok partili bir siyasal yaşamla gerçekleştirileceğini de ortaya koymuş oluyordu.

Yine Fethi Bey'in bir başka beyanatı şu şekildeydi: “Cumhuriyet devrine yetişen Türkler serbest bir siyasi hayat yaşayacaklardır. Serbest bir siyasi hayatın

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1930.

önüne geçmek için şiddetli mücadele edeceğim. Memlekette iktisadi varlığı ihya etmek, iktisadi teşebbüslere serbest meydan açmak hükümetin bu gibi müdahalelerine nihayet vermek lazımdır...”¹¹².

Fethi Bey’in bu söylemi bu yeni fırkanın gündemindeki en önemli konunun ülkenin iktisadi yaşantısında yaşanan sıkıntıyı ortadan kaldırmak olduğunun açık göstergesiydi. Ancak bu noktada CHF’den farklı bir yol izleneceği de ortadadır. Yine bu söylem fırkanın adının neden Serbest Cumhuriyet Fırkası olduğuna da cevap vermekteydi. İktisadi sahada CHF’den farklı olarak daha liberal bir anlayışla iktisadi soruna bakıldığı açıkca ortadaydı.

Böylece, SCF’nin siyasal söylemlerinin, bütünüyle liberal prensipler ışığında ortaya konulduğu, hareket stratejisini bu genel çerçevenin belirlediği ortadaydı. Çok şey, bu genel çerçevenin etkisinde görülüyor ve değerlendiriliyordu. Toplumunu oluşturan kesimler arasındaki ilişkiler, gelir gider dağılımı, bunların karşı karşıya bulunduğu sorunlar, liberal prensipler ve veriler ışığında değerlendirilmeye çalışılacaktı. Genel olarak, iktidar partisinin izlediği politikalar, liberal prensipler ışığında değerlendirilecek; bu politikaların sonuçları, bu ilkelere göre yorumlanacaktı.

Kısacası Türkiye, iki partili bir siyasal yapıda, demokrasiye hazırlanmaya çalışıyordu.

F-SCF’NİN CHF’YE KARŞI GELİŞTİRDİĞİ MUHALEFET ARGÜMANLARI

O dönemde, iktidar partisinin politikaları, genel kamuoyu tarafından pek memnunlukla karşılanmıyordu. Dünya ekonomik bunalımı, toplumu oluşturan kesimler ve özellikle köylüler ve ücretli kesimler üzerinde ağır tahribatlar yapmıştı. Ahmad’a göre; ülke 1908 den beri ilk kez siyasal istikrar kazanmış ve ancak bütün

¹¹² *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930.

bunlar halkın ekonomik durumunda iyileşme sağlamamıştı. Hükümeti 1929'a kadar görece açık bir pazarı sürdürmekle yükümlü kılan Lozan Andlaşması'nın getirdiği kısıtlamalar altında işleyen ekonomide durgunluk devam etmişti. Ticari sınıflar bu dönemi ileride kısıtlanacakları düşüncesiyle ithal ürünleri biriktirmek için kullandılar. Sonuç olarak Türkiye'nin ticaret açıkları, fiyatların yükselmesine ve genel ekonomik hoşnutsuzluğa yol açtı¹¹³. Örneğin, Osmanlıdan kalan dış borçların ödenmesinde karşılaşılan zorluklar, Fethi Bey'in, dış piyasalarda Türkiye güvenilirliğinin sarsıldığına ilişkin eleştirilerine neden oluyordu. O, basına demeçler vererek, bu borçların ödenmesi gerektiğini söylüyor; Türkiye'nin, dış piyasalardaki itibarının, bu gecikmeler nedeniyle olumsuz bir görüntüye büründüğünü ileri sürüyor; ve bu konuda hükümet ağır eleştirilerde bulunuyordu. Osmanlı borçları ile ilgili anlaşmanın tümüyle İsmet Paşa hükümetinin isteği doğrultusunda imzalandığını, hatta İsmet Paşa'nın maliye vekilinin anlaşma imzalandıktan sonra kendisini kutladıklarını anımsatıyor; ancak, bundan sonra baş gösteren ekonomik bunalım nedeniyle, bu borcun ödenmediğini, bunun da doğal olduğunu; çünkü, bir ülkenin borçlarının, o ülkenin ödeme gücüyle orantılı olarak ele alınması gerektiğini açıklıyordu. İlk başta, sanki ciddi bir siyasal söylemiş gibi ortaya çıkan bu görüş, İsmet Paşa Hükümeti'nin uyguladığı politikalarla örtüşüyor olduğundan, muhalefet partisinin bile, sırf muhalefet olma kaygısıyla, nasıl dayanağı pek de sağlam olmayan argümanlar geliştirdiğini gösteriyordu¹¹⁴.

1- Ekonomik Zorluklar

Ürün fiyatları, alabildiğine düşmüş; üzüm, tütün, incir, zeytin, pamuk, buğday, yulaf fiyatları neredeyse üçte bir düzeyine gerilemişti. Zaten geri, ilkel koşullarda yapılan tarım, genel olarak toplumun ağırlıklı kesiminin geçim yoluydu.

¹¹³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiyenin Oluşumu*, Doruk yay., Ankara, 2002, s.81.

¹¹⁴ Ayrıntı için bkz. Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s. 214-215.

Devlet bütçesini denk bütçe haline getirmek için, halk kesimlerinin üzerine ağır yükler bindirilmişti. Vergi oranları yüksekti. Yüksek vergi yükü altında ezilen toplum kesimleri, bundan iktidar partisini sorumlu tutuyor ve yeni siyasal oluşuma umutla bakıyordu. Tekeller yerli ve özellikle de devlet sermayesini güvence altına almak için oldukça yoğundu. Üstelik denk bütçe oluşturmada devlet tekeli, önemli bir gelir sağlıyordu. Oysa bu, aynı zamanda kalite ve fiyatlar üzerinde olumsuz etkiler de yapılabiliyordu. Rekabetin olmayışı, fiyatlar üzerinde olumsuz etkiler yapıyordu.

Bütün bu olumsuzluklar belki iktidar partisinden kaynaklanmıyordu. Rejimi ayakta tutmanın zorlukları ortadaydı. Rejimi ayakta tutmak için yoğun bir çaba zaten harcanmaktayken, bir de genel dünya konjonktüründen kaynaklanan zorluklar, sıkıntıları katlamıştı. Halkın durumu zordu; iktidar partisinin de sırtında ağır bir yük vardı.

Fethi Bey: SCF'nin kurulduğu dönemde ülkede yaşanan iktisadi sıkıntının nedenini de hükümetin yanlış siyasetine bağlıyordu: "... mevki iktidarda bulunan hükümetin mali ve iktisadi sahada takip ettiği yanlış siyaset, bugünkü sıkıntılı vaziyeti ihdas etmiştir. Yani hükümetin, yedi seneden beri attığı her adım, memleketi merhale, merhale iktisadi bir çıkmaza sokmuştur...Bir memleket iktisadi sahada müstekir bir mevcudiyet gösterirse, umumi servetini her an bir parça daha tezyit ederse, camiayı teşkil eden efradın hayat seviyesini yükseltebilirse ve bilhassa vasati hayat seviyesini refaha ne kadar çok yaklaştırabilirse ancak o zaman istiklal ve hürriyetin nimetlerine layık olur..."¹¹⁵.

Fethi Bey'in ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıyı sadece İsmet Paşa hükümetinin yanlış uygulamalarına bağlaması bu dönemde yaşananları açıklamada tek başına yeterli olmayacaktı. Çünkü bu dönemde tüm dünyada devam eden iktisadi buhran etkilerini doğal olarak Türkiye gibi tüm kurumlarıyla genç ve milli ekonomisini oluşturmaya çalışan bir cumhuriyeti de doğal olarak etkilemişti. Yani

¹¹⁵ *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930.

İsmet Paya hükümetinin devletçilik politikasını uygulaması biraz da bundan ileri geliyordu.

Fethi Bey'in hükümete yönelik bir başka eleştirisi ise basında şöyle yer almıştı: “Bugün bütün dünyada teslim edilmiş bir hakikat vardır ki devlet sisteminin iktisadi temellere istinat etmesidir. Yalnız askeri ve siyasi muvaffakiyetler bir milleti yaşatmak için kafi değildir. Bizim bugün içinde bulunduğumuz mali buhranda bunun canlı bir misalidir. Biz artık devlet idaresinde mali işlere azami ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Bunu ihmal ettiğimiz müddetçe kurtulmamıza imkân yoktur. İsmet Paşa hükümetinin en büyük kusuru bu hakikati kabul etmemiş olması, mali ve iktisadi işlerin devlet idaresinde haiz olduğu ehemmiyeti ihmal etmesidir...”¹¹⁶.

2- Toplumsal Kesimler ve Barem Kanununa Eleştiriler

Yoksul kitlelerin yarattığı içten içe kabaran huzursuzluk, yeni partiye muhalefet oluşturma süreçlerinde önemli kozlar vermekteydi. Yoksulluk, dünya ekonomik bunalımının getirdiği yeni baskılarla daha da derinleşmiş, bu, Tek Parti iktidarına karşı, sessiz bir muhalefet başlatmıştı. Bu durum üzerine oluşturulacak yeni siyasi muhalefet argümanları, yeni parti için çok önemli bir özellik gösteriyordu. Serbest Fırka, önce iktidar partisinin yoksul sınıflar sırtından yürüttüğü vergi ve tekeller politikasını eleştirmeye başladı. 1929 Barem Kanunu ile, genel kesimlerden daha fazla ilgi gösterildiği ima edilen memur kesiminin maaşlarının yükseltilmesi de sert eleştirilerin konusu olmuştu¹¹⁷. Tek parti iktidarının verdiği güven, CHF'yi daha kolay politika üretmelere yönlendirmekteydi. Rejim, kitlelerden kopuktu. İktidar, halkın hoşnutsuzluğunun pek de farkındaymış gibi görünmüyordu. Oysa, gerçekte

¹¹⁶ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1930.

¹¹⁷ Taner Timur, *Türk Devrimi ve ...*, s.176.

halk iktidar partisinden çok uzaklaşmış durumdaydı ve muhalefeti büyük bir coşkuyla karşıladı”¹¹⁸.

Bu hoşnutsuzluk, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın hızla yaygın bir siyasal örgüt kurmasına zemin hazırladı. Adeta bir patlama biçiminde hızla gelişti ve örgütlenmeye başladı”¹¹⁹.

Ağaoğlu Ahmet Bey’in ele aldığı konulardan bir tanesi de yeni yapılan bazı kanunlar olmuştur: “Yeni tekaüt kanunu da teşkilatı esasiyeye tearuz etmektedir. Meb’uslukla memurluğun birleşemeyeceği kat’iyetle muserrah iken tekaüt kanununda meb’uslar da memur addedilmişlerdir. Çok yanlış olarak vekillere tekaüdiye hakkı verilmiştir. Meb’uslarla vekillerin tekaüt maaşı almaları dünyanın hiçbir yerinde görülmemiştir”¹²⁰.

Yine Ağaoğlu Ahmet Bey; Barem kanunu ile memur maaşlarının arttırılmasını doğru bulmamakta ve bu durumun zaten yoksul olan halkın sırtına yeni yükler yüklediğini ifade etmektedir¹²¹.

Ağaoğlu Ahmet Bey’in memur maaşlarının arttırılmasına gösterdiği tepki CHF mensuplarınca özellikle Belediye Seçimleri sırasında SCF aleyhinde kullanılmış ve SCF’nin memur maaşlarına göz diktiği şeklinde basına yansımıştır.

3- Sistem Sorunu

İktidar, muhalefet arasındaki sert siyasal çekişmelerde, muhalefetin sözcüsü, sanki Ağaoğlu Ahmet Bey’di. O, siyasal oluşumun ilk kez ortaya çıkmasından sonra, iktidar partisine karşı sert eleştirilere başladı. Örneğin Ağaoğlu

¹¹⁸ Feroz Ahmet, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1996, s.169.

¹¹⁹ Galip Baysan, *Milli Mücadele Dönemi ve Sonrasında Atatürk ve Demokrasi*, Türk Demokrasi Vakfı yay., Ankara, 1997, s.170.

¹²⁰ *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930.

¹²¹ *Cumhuriyet*, 21 Ağustos 1930.; *Anadolu*, 22 Ağustos 1930.

Ahmet Bey'in Cumhuriyet gazetesinde yer alan sözleri şu şekildeydi: "Ben öteden beri söylüyorum ki hükümet uzun müddetten beri mürakabesiz kalmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir tarzı idare mevcut değildir. Fırkasız mürakabe, mürakabesiz Cumhuriyet olamaz"¹²².

Ağaoğlu Ahmet Bey, Türkiye'deki durumu doğru tesbit etmişti. Cumhuriyetin ilanının üzerinden yaklaşık 7 sene geçmişti ve bu süre zarfında başarısızlıkla sonuçlanan bir muhalefet partisi kurmanın dışında CHF fırkası Cumhuriyetle idare edilen bir ülkede tek parti olmayı sürdürüyordu.

Ağaoğlu Ahmet Bey'in görüşüne benzer bir eleştiri de Aydın Vekili Reşit Galip Bey'den gelmişti. O da şöyle diyordu: "... Bence son üç beş senelik devrenin en bariz kusuru ciddi ve hakiki mürakabe kuvvetinin za'fa uğramış olması idi... Münhasıran iş ve fikir sahasında yürüyeceğiz..."¹²³.

Ülkede tek partinin olmasından kaynaklanan hoşnutsuzluk pek çok kesimi etkiliyordu. Bu durumu ifade eden bir görüş İzmir Basınında şu şekilde yer alıyordu: "Fikir ve kanaat farkları fırkaları doğurursa, her memlekette olduğu gibi bizde de birkaç fırkaya ihtiyaç olduğunu kimse inkâr edemez"¹²⁴.

CHF'nin uzun iktidarı ve bu süre zarfında CHF'yi eleştirecek, kontrol edecek bir muhalefetin olmaması ve yaşanan iktisadi sıkıntı CHF'ye yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştu.

SCF'nin kurulduğu sıralarda İsmet Paşa da bu yeni fırkaya karşı kamuoyunda olumlu bir tavır sergilemişti. Ancak bir yandan da kendisini ve hükümetinin yaptığı işleri savunmaktan geri kalmamıştı.

İsmet Paşa'ya göre; CHF'nin asgari daha beş senelik sabit bir siyaseti vardı¹²⁵. Fethi Bey, İsmet Paşa'nın bu sözlerini eleştirerek şöyle demiştir: "Bir hükümet ne kadar müddet mevkii iktidarda kalacağını kendi kendine tayin edemez...Hükümet BMM'ne karşı mes'uldür. Büyük Millet Meclisi de milletin

¹²² *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

¹²³ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1930.

¹²⁴ *Serbes Cumhuriyet*, 9 Kanunievvel 1930.

¹²⁵ *Anadolu*, 18 Ağustos 1930.

serbestçe intihap eylediği vekillerden mürekkeptir. İntihabatı umumiye neticesinin bugünkü siyaset lehine tecelli edeceğini muhteşem Başvekil'in nasıl keşfelediğini tayinde mütehayyirim. Her halde bu cihet, tenvire muhtaç bir noktadır"¹²⁶. Yine Ağaoglu Ahmet Bey de konuyla ilgili olarak İsmet Paşa'ya şu eleştiriyi getirmiştir: "... Halka istinat eden ve halkın intihabı üzerine mevki iktidara gelmesi lazım gelen bir devlet adamı böyle söylemez"¹²⁷.

Gerçekten de İsmet Paşa'nın hükümetin en az 5 yıl daha iktidarda kalacağını açıklaması dikkat çekici bir noktadır. İsmet Paşa'nın bu derece kendine güvenli bir açıklama yapması SCF'nin muhalefetini bu ilk günlerde çok fazla ciddiye almayacağını göstergesi kabul edilebilir. Aynı şekilde SCF'nin bir anda büyük halk kesimleri tarafından kabul göreceği de herhalde beklenmiyordu. Ancak ilerleyen günler ve özellikle Fethi Bey'in İzmir seyahati SCF'nin pek de öyle küçümsenemeyeceğinin göstergesi olmuştur. Zaten bundan sonra SCF-CHF gerilimi artmaya başlamış ve CHF mensupları, SCF'nin kuruluşu aşamasında gösterdikleri hoşgörüyü kaybederek SCF'ye yönelik sert eleştirilere başlamışlardır.

4- Basının Siyasal Duruş Üzerindeki Etkileri

Yine İzmir Basınında SCF'yi destekleyen gazeteler arasında İsmet Paşa'nın "daima kuvvetliyiz" sözü de eleştiri konusu olmuştur. Serbest Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Faik Muhittin Bey; İsmet Bey'in yukarıdaki sözüne karşılık mecliste büyük çoğunluğun CHF'de olduğunu ancak bu durumun gelecekte de böyle devam etmeyeceğini söylemiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: "... milli iradenin hükümler olduğu yerlerde "kuvvetliyim" diyebilmek için reylerin zahiri değil,

¹²⁶ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930.

¹²⁷ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930.

behemehal hakiki ekseriyetine sahip olmak... Karşımızdakiler, milli iradeye mazhar olduklarını samimi bu suretle iddia edebilirler mi?”¹²⁸.

Fethi Bey’in ele aldığı konulardan bir tanesi de fikir hürriyeti olmuştur: “Fikir hürriyeti lâzımdır... Bundan sonra hiç kimse hürriyet efkârdan dolayı muâteb olamaz...”¹²⁹ diyerek daha fazla fikir hürriyeti istediklerini vurgulamış oluyordu.

Behzat Arif Bey SCF’nin getirdiği yeniliklerden bir tanesinin de “... Efkârı umumiye...” olduğuna vurgu yapıyordu. Ona göre SCF’den önce de efkârı umumiye vardı ancak istenilen ölçüde serbest değildi¹³⁰. O şöyle devam ediyordu: “... Çok zaman taziyik edilmiş olan efkârı umumiyenin nasıl şuurlu bir feveranla bütün hesapları altüst ettiğini bütün telâkkileri değiştirdiğini ve bütün itiyatları bozduğunu biliyoruz”¹³¹.

Yine Behzat Arif Bey fikir hürriyetiyle ilgili olarak bir başka yazısında CHF’yi ve hükümeti eleştiren şu ifadelerle yer veriyor: “Türkiye’de şimdi her zamandan fazla gazete okunuyor. Bundan bir cihetçe memnun olmayanlar var. Zira okunan gazetelerin en çoğu serbest fikirli, serbes kanaatli olanlardır; hakikatleri söylemekten çekinmeyenlerdir. Hükümet mevkiinde olanlar ise, hakikatlerin söylenmesinden, işitilmesinden ve yayılmasından pek o kadar hoşlanmazlar. Onun için serbest münakaşayı boğan, dilleri ve dudakları bağlayan tek fırka istipdadı tam manasıyla hükümetçi bir rejimdi. Susmuş veya susturulmuş olan gazeteleri halk okumağa o kadar heves etmiyor, gizli kapaklı ve imalı olarak geçirilen hakikatler de göze çarpıyordu. Serbesti matbuatın gıdasıdır”¹³².

Gerçekten de İzmir basınının SCF’yi destekleyen gazetelerinden olduğu anlaşılan Serbest Cumhuriyet gazetesinin yazarları hükümete yönelik eleştirilerini oldukça sertleştirmişlerdi. Ancak eleştirilerini bu derece açık yapabildikleri bir ortamda da basın hürriyetinin nasıl olmadığı ise ayrı bir tartışma konusudur.

¹²⁸ *Serbes Cumhuriyet*, 13 Teşrinisani 1930.

¹²⁹ *Anadolu*, 15 Ağustos 1930.

¹³⁰ *Serbes Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930.

¹³¹ *Serbes Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930.

¹³² *Serbes Cumhuriyet*, 2 Teşrinisani 1930.

Yine Serbest Cumhuriyet gazetesinde yazan Faik Muhittin Bey'de şöyle diyordu: “ Bir fikri, lâyükile neşir ve taammün edebilmek için, elimizde, en başlıca vasıta, kalemdir...Matbuatta, muhalefetin haklı itirazları yükselince, ilk defa mürakabeyi hoş nazarla göreceklerini vadetmiş olanlar, itirazları sükunetle dinleyip kabul etmek faziletini gösteremediler... Kalem hürriyetinin, icapettirdiği, sırasına göre çok acı tenkitlere tahammül etmek, demokrat bir idarede, bir fazilet değil bir vazife ve mecburiyettir”¹³³.

SCF ile CHF arasındaki çekişme arttıkça bu iki fırkayı destekleyen gazeteler arasında da gerilim artmıştır.

CHF'ye yönelik eleştiriler, CHF'yi destekleyen gazetelere de yönelmiştir. Bu karşılıklı gelişen bir durumdur. Örneğin; Serbes Cumhuriyet gazetesinde yazan Ahmet Necip Bey: “Ne İstiyorlar” isimli yazısında şöyle demiştir: “Hükümet gazetelerini tavsif eden hususiyetlerden biri de düşünüş ve yazış tarzlarında ekseriya istibdat ... bulunmasıdır... Serbes Cumhuriyet fırkası ‘ne idüğü’ belirsiz bir fırka değil vatan sahasında kıymet ve ehemmiyeti her gün biraz daha fazla rağbeti artan hakiki bir vatandaş fırkasıdır”¹³⁴. Esas olarak Ahmet Nesip Bey yukardaki yazısının genelinde de daha önce Cumhuriyet gazetesinde SCF ile ilgili yazılan “ne idüğü” belirsiz bir fırka söylemine cevap vermiş oluyordu.

5- İnhisarlar ve Vergiler Konusu

SCF mensuplarının CHF hükümetine yönelttiği eleştirilerin bir diğeri ise “inhisarlar”(tekellilik) ve vergiler konusu olmuştur. Vergi konusu, Aşar'ın kaldırılmasından sonra, cumhuriyet hükümetlerinin bir övünce haline gelmişti¹³⁵. Denk bütçe politikası, cumhuriyet hükümetlerinin en önemli ekonomik hareket biçimiydi. 1925 lerdeki bu uygulama, tarım kesimine önemli bir kolaylık sağlamış,

¹³³ *Serbes Cumhuriyet*, 5 Teşrinisani 1930.

¹³⁴ *Serbes Cumhuriyet*, 10 Teşrinisani 1930.

¹³⁵ Kenan Kırkpınar, “Aşar Vergisinin Kaldırılması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/ 2 (1992), s.105-127,

üzerindeki ekonomik yükü ortadan kaldırmıştı. Ama, yeni yaşanan büyük ekonomik bunalımlar, vergileri yeniden ağırlaştırılan süreç başlattı. Tarım kesimi, zaten düşük olan tarımsal gelirinin karşılığında rahat bir yaşam süremiyor, ekonomik zorluklar altında eziliyordu. Artırılan vergiler, köylünün yükünü ağırlaştırmış; bu da büyük bir huzursuzluk yaratmıştı. Şöyle diyordu Fethi Bey: “İnhisarlar bence bu milletin üstüne yüklenmiş ağır birer vergiden başka bir şey değildir”¹³⁶. Yine Ağaoğlu Ahmet Bey’de inhisarlarla ilgili olarak eleştiride bulunmuş ve özellikle şeker inhisarı konusuna değinmişti. “...Şeker inhisarı bir facia ve bir cürümdür. Dünyanın hiçbir tarafında gıda madde ve ihtiyaçları inhisar altına alınmamıştı. Şekerin okkası hariçten buraya on sekiz kuruşa mal oluyor. Halbuki biz şekerini altmış küsur kuruşa yiyoruz. Hariçten getirilen şeker buraya beş altı komisyoncu vasıtasıyla geliyor. Bu beş altı kişinin getirdiği şekerden okka başına sekiz kuruş resim almak için koca bir daire ihdas edildi. Burada seksen kişi çalıştı ve bu iş için senede bir milyon lira sarfedildi”¹³⁷.

Ağaoğlu Ahmet Bey’in şeker inhisarıyla ilgili söylediği sözlere ise Cumhuriyet gazetesi cevap vermiştir¹³⁸.

SCF’nin kapanmasından sonra bile özellikle İzmir basınında SCF’ye destek veren gazeteler hükümetin uygulamalarını eleştirmeye devam etmişlerdir. Örneğin bunlardan bir tanesinde şöyle denilmektedir: “İktisadi Devlet, iktisadi serbestinin tehdidi demek olmamalıdır!... Devlet ticaret yapmaktadır, devlet sanayi yapmaktadır. Devlet vatandaşlarla rekabet etmektedir ve tabii devlet olduğu için vatandaşların serbestisini izole ederek yani kendi menfaatine inhisarlar kurarak bu rekabeti idame ettirmektedir. Bu sistemin halkı memnun etmiş bir sistem olduğunu kim çıkipta iddia edebilir?”¹³⁹.

Yine inhisarlarla ilgili bir başka yorum şöyle geliyordu: “... Halk fırkası inhisarların müfrit taraftarıdır. Olmıyacak memleketin iktisadiyatına uymıyacak

¹³⁶ *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1930.

¹³⁷ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930.

¹³⁸ Bkz. *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1930.

¹³⁹ *Serbest Cumhuriyet*, 5 Kanunuevvel 1930.

sahalarda bile inhisarlar tesis etmiştir. Liman işleri inhisarları dünyanın hangi tarafında vardır? Şeker inhisarları görülmüş ve işitilmiş şey midir?. Petrol inhisarlarına ne dersiniz? Rusya ile ticari münasebatımıza bile inhisar şekli verilmedi mi? İspirto ve müskirat inhisarından zerre kadar zaruret var mıdır? Bütün bu inhisarlardan memleket on para istifade etmiş midir?”¹⁴⁰.

Fethi Bey'in yine önemle üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de vergiler ve uygulanan vergi sistemi olmuştur. Fethi Bey'e göre halktan verebileceğin üzerinde vergi alınmıyordu¹⁴¹. “... Vergi sistemi berbattır. Hükümet halkı hiç düşünmüyor. Köylüyü atıl bir hale getiren yüksek vergiler, şehirlerde daha garip tezahürler gösteriyor. Boş arsalardan, kiraya verilmeyen evlerden bile vergi alınıyor... Arsa sahipleri, yok yere vergi vermek için mülkiyet haklarından feragat ediyorlar ve boş kalan evler, birer birer yıkılıyor. Halkı hapsederek vergi toplamak bir marifet midir?”¹⁴².

Fethi Bey'in vergiler ve inhisarlarla ilgili açıklamaları kamuoyunda Fethi Bey'in tamamen vergileri ve inhisarları kaldıracağı şeklinde algılanmıştı. Bu yanlış anlaşılmanın ortadan kalkması için Fethi Bey şöyle diyordu: “... İsmet Paşa inhisarları kaldırmak istediğimi, halbuki bazı inhisarları benim kurduğumu söylüyormuş. Ben inhisarları alelihak kaldıracağım demedim. Vergi mahiyetini haiz inhisarları kaldıracağım dedim. Tütün inhisarını ben tesis ettim; idamesine taraftarım, fakat halkı ezmeksizin... Ben daha ziyade şeker, petrol, liman inhisarlarının aleyhindeyim. Kibrit inhisarının son şekli bir faciadır ki bunu mecliste anlatacağım”¹⁴³.

Yine Fethi Bey'e göre; müsakkafat ve muamele vergileri ağırdır. Ancak yine de bütün vergilerin kaldırılacağı fikri doğru değildir. “... Esas olan mevcut olan masrafları azami haddine tenzil suretile halkın vergi yükünü hafifletmektir”¹⁴⁴.

¹⁴⁰ *Serbes Cumhuriyet*, 9 Kanun 1930.

¹⁴¹ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1930.

¹⁴² *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930.

¹⁴³ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1930.

¹⁴⁴ *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1930.

Vergilerin ağırlığı, toplumda büyük bunalımlara neden olabiliyordu. İntihak olayları artmıştı. Bir gazetenin verdiği bilgiye göre, 20.000 lira alacağı olan ama on paralık tahsilat yapamayan Alaaddin isimli bir yurttaşın, 700 lira borcu vardı. Bunun 450 lirası kazanç, diğer kısmı ev, yol vergileri borcuydu. Tahsildarların baskısına dayanamayan yurttaş, intihar etmişti¹⁴⁵.

6-Şimendüfer Siyaseti

SCF ile CHF arasında önemli polemik konularından bir tanesi de CHF'nin Şimendifer siyaseti olmuştur. Gerçekten de Cumhuriyetin ilk yıllarında bu konuya oldukça önem verilmişti. İsmet Paşa hükümeti de ülkede şimendifer yapımı konusunu öncelikli politikası haline getirmiştir. Basında yer alan karikatürlere baktığımızda İsmet Paşa'nın şimendifer siyaseti ve özellikle Sivas demiryolunun açılması Yunanlılara karşı kazanılan askeri zaferle eş tutulmuştur¹⁴⁶.

Dolayısıyla hükümetin Şimendifer siyasetiyle ilgili en ufak bir eleştiriye bile tahammül edecek bir yapısının olmadığını kolaylıkla söyleyebiliriz.

Sivas demiryolu, o dönem için önemli bir prestij konusu olmuştu. Başvekil İsmet Paşa'nın da söylediği gibi, bu demiryolu hattının açılışı, Cumhuriyet'in bir nimeti olarak yorumlanıyordu¹⁴⁷.

Ancak Fethi Bey'in şimendifer siyasetiyle ilgili görüşlerine de aşırı tepki verilmiş olması gözden kaçmamaktadır.

¹⁴⁵ Alaaddin Bey isimli bu yurttaş, eşine ölümünden önce yazmış olduğu mektubun bir yerinde şunları söylüyordu: "Bu güne kadar vüs'atım derecesinde seni mesut etmeye çalıştım. Tali yardım etmedi. Bundan sonra mesut hayat geçireceğimizden ümidimi kestim ve intihara karar verdim. Rica edeim, çok müteessir olma. Cenabı hakkın sana yardım edeceğine şüphem yoktur": *Yeni Asır*, 17 Ağustos 1930.

¹⁴⁶ Karikatürler için bkz. *Ekler*.

¹⁴⁷ *Yeni Asır*, 1 Eylül 1930.

Fethi Bey; İsmet Paşa'nın şimendifer siyasetine yönelik şu yorumları yapmıştır: “Şimendifer yapılmasın diyen yoktur. Şimendifer yapmalı. Fakat masraf iptidai malzeme kıymetini geçmemelidir. Bu masraflar gelecek nesillere tahmil edilmemelidir¹⁴⁸ .

Fethi Bey'in bu sözlerine cevap İsmet Paşa'nın Sivas Nutku esnasında gelmişti¹⁴⁹ . Ve İsmet Paşa'nın Sivas Nutkunun ardından Fethi Bey konuyla ilgili yeni bir beyanatta bulunmuştur: “Ben şimendifer fena şeydir, yapılmamalıdır demedim; Fakat şimendifer yaparken mali kudretimizin düşünülmediği, bu yüzden feci bir buhrana düştüğümüzü iddia ettim. Bir adam farzediniz ki parasızdır, fakat borç ederek otomobil alır. Ne bu otomobili işletecek, ne de borcunu ödeyecektir. Parası olmadığı için iflasa mahkum olmuştur... İsmet Paşa'nın şimendifer siyaseti bizi bu adamın vaziyetine düşürmüştür. Hariçte itibarımız kalmamıştır. Dahilde ... mali siyasette mağlup vaziyetteyiz”¹⁵⁰ .

Bütün bunlar, CHF'ye karşı, mali yönden oluşturulan muhalefet argümanlarıydı.

7-Bütçe Konusundaki Eleştiriler

İsmet Paşa hükümetinin oluşturduğu bütçe de Fethi Bey tarafından başarılı bulunmamaktadır.

Fethi Bey'e göre bütçenin düzeltilmesi gerekmektedir: “... bugünkü bütçe mütevazın değildir. Masraf varidata göre değil varidat masrafa göre ayar edilmiştir. Böyle olduğu için bütçemizde her sene açık görülür. Bütçeyi mütevazın bir hale getirmek için masrafları asgari haddine indirmek lazımdır. Hatta bu mütevazın bütçede her sene bir miktar varidat fazlası bulunmasını temine çalışırım. Asri bir

¹⁴⁸ *Anadolu*, 15 Ağustos 1930.

¹⁴⁹ Bkz. *Sivas İstasyonunun Açılması Münasebetiyle Başvekil İsmet Pş. Hazretleri Tarafından İrat Buyurulan Nutuk*, Devlet Matbaası, ş.y, 1930.

¹⁵⁰ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1930.

devlet kurmanın bu birinci şartıdır. Mütevazın bütçe hariçte sarsılan itibarımızı düzeltir. Bu birinci şartı yaparken bir taraftan da kuvvetli bir Devlet Bankası tesis ederim...”¹⁵¹.

Fethi Bey kuvvetli bir Devlet Bankası olursa yabancı sermayenin bu bankaya kredi vereceğinden ve piyasada para bolluğu olacağından söz etmekte ve Avrupa’dan Sermaye akışının gerçekleşmesi için paramızın istikrarının sağlanması gerektiğini vurgulamıştır¹⁵².

Fethi Bey’in bütçeye getirdiği eleştirileri İzmirli yazarlardan Ahmet Nesip’de “Bütçe ve Millet” isimli yazısında ele almış ve o da İsmet paşa hükümetinin yarattığı hoşnutsuzluğu dile getirmişti: “... Bize lazım olan bütçe, milletin eda kabiliyetini tecavüz etmeyen bütçedir, masarifi müsmir sahaya naklederek ticari ve sınai inkişafata yardım edecek olan bütçedir. Şimdiye kadar hiçbir mukavemete maruz kalmayan bütçe müzakerelerinin bu seneden itibaren Serbest Cumhuriyet fırkasının esaslı müdahale ve mukavemeti yüzünden ciddi bir tetkika tabi olacağını ve müsmir olmıyan masarifin tay edileceğini ve binnetice bütçe yekünunun makul bir hadde tenzil edileceğini ümit ederiz...”¹⁵³

Görüldüğü gibi SCF mensuplarınca ya da SCF’ye destek veren kesimlerce İsmet Paşa hükümetinin pek çok uygulaması beğenilmemektedir. Bu durum ise günler geçtikçe SCF ve CHF arasındaki gerilimin artmasına neden olmuştur.

8-Adliye Sorunu

SCF’nin kurulduğu günlerden itibaren değindiği bir başka konu adliye işleri olmuştur. Cumhuriyet hükümetleri, adli reformun önemini savunuyorlardı. Bunun için önemli adımlar atılmış, yasalar değiştirilmiş, mahkemelerde belli düzenlemeler

¹⁵¹ *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1930.

¹⁵² *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1930.

¹⁵³ *Serbes Cumhuriyet*, 3 Teşrinisani 1930.

yapılmıştı. Buna karşın, ekonomik bunalımın getirdiği yoğun suç yığılmaları, mahkemelerin ve ıslah evlerinin yükünü ağırlaştırmıştı. Başta yol vergisi olmak üzere, genel olarak vergilere dayanan suçlar, mahkemelerin yükünü dayanılamayacak kadar ağırlaştırmıştı. Basit bir vergi cezasından dolayı hapse giren insanların sayısında artışlar görülüyordu. Hatta, artan ekonomik bunalım yüzünden ödenemeyen vergiler nedeniyle, toplum katmanlarında önemli ruhsal bunalımlar kendisini göstermiş, iflas, cezaya dayanan suç ve intihar olayları yoğun biçimde gazetelerde yer almaya başlamıştı. Geçinemeyen pek çok insan, elindeki üretim araç-gerecini sattıktan başka, bir de vergi dayatması, hatta yargılanarak ıslahevine girme tehlikesiyle karşılaşmıştı. Bu durum, rejime karşı muhalefetin kullanabileceği çok önemli bir toplumsal dayanaktı. Mahkemede işler yavaş gidiyordu. Hukukun değiştirilmesi için gösterilen onca çabaya karşın, adliye işleri aksıyordu. Adliye Vekili Mahmut Esat Bey, o sıralarda çıkmış olduğu yurt gezisinde, Kayseri’de yaptığı bir konuşmada, oldukça sert bir hava içerisinde, muhalefetten yönelen eleştirilere yanıt vermeye çalışıyordu. “Türk adliyesinin dünyanın en süratli müessesesi olduğunu” ileri sürüyordu; ve Türk hakimine söz söyleyenlerin, bir lider de olsa, biraz daha insafli olmasını telkin ediyordu¹⁵⁴. Fethi Bey, yaptığı pek çok konuşmada adliye sorununa atıfta bulunuyor, bu ise basında derinlemesine yankılar buluyordu. Bir İzmir gazetesi, “Serbest Cumhuriyet lideri mahkemelerin istiklalini muhafaza etmesi lazım geleceğini ve adliye işlerinin kontrol edilmesi icabettiğini beyan etmektedir” dedikten sonra, yeni parti liderine eleştiri getirmekteydi.¹⁵⁵ Fethi Bey ise, konuyla ilgili görüşlerini şu cümleyle açıklıyordu; “Adliye şüphesiz müstakildir ve istiklâli hiçbir vakit haleldar olmamalıdır. Adliyeden şikayetimi mahkemelerin iş görmemelerinden vaki olan şikayetlere müstenittir. Halkın işini süratle gördürebilmek için mahkemeleri sıkı teftiş ve nezaret altında bulundurmak lazımdır”¹⁵⁶.

Bu yaklaşım, yeni partiye taraftar olan basında da olumlu biçimde değerlendirilmekteydi.

¹⁵⁴ Çetin Yetkin, a.g.e., s.222.

¹⁵⁵ *Anadolu*, 14 Ağustos 1930.

¹⁵⁶ *Anadolu*, 14 Ağustos 1930.

G-SİVAS NUTKU VE ETKİLERİ

Başvekil İsmet Paşa, Fethi Bey'in eleştirilerine, Sivas şimendüfer istasyonunun açılışı sırasında yaptığı uzun bir konuşma ile karşılık verdi¹⁵⁷. İsmet Paşa yaptığı bu uzun konuşmada, Fethi Bey'in hemen hemen bütün eleştirilerine karşılık veriyordu. Geçmiş idarelerden yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar, başta maaşlar, vergiler, şimendüfer siyaseti, adliye işleri gibi konularda uzun açıklamalarda bulundu. Bir yerinde Paşa şunları söylüyordu: "İktidar mevkiinin asla teşnesi değiliz. İktidar mevkiinde ancak milletin vekillerinin itimadıyla, vazifeli olarak duruyoruz. Ne kadar sert olurka olsun müşkilat karşında vazifeden çekilmek adetimiz olsaydı, bu mevki çoktan terk ederdik"¹⁵⁸.

Fethi Bey; İsmet Paşa'nın bulunduğu mevkiyi haksız olarak kullandığını ifade etmiş ve İsmet Paşa'nın bugünkü sorunlara çözüm bulmaktan çok geçmişte yaşanmış hadiselerle uğraştığını ileri sürmüştür¹⁵⁹.

Fethi Bey'e göre: "İsmet Paşa gayet iyi bir mevzi intihap etmiş ve bu mevzie beni yerleştirerek üzerime müthiş bataryalarını tevcih etmişler, karadan denizden ve yeraltından tahrip etmek için hiçbir vasıtayı ihmal etmemişlerdir..." diyerek¹⁶⁰; İsmet Paşa'nın Sivas nutkunun yorumunu yapmış oluyordu.

Fethi Bey: Sivas Nutku'yla ilgili görüşlerini açıklamaya şöyle devam etmiştir: "... Sonra kendisini de zedeleyeceğini farketmeden üzerime yıldırım yağdırıyorlar. Bu yıldırımların kendisini yaraladığının farkına varmıyorlar... Cester projesi meselesi de bu kabildendir. Cester projesi müzakere edilirken benim Dahiliye

¹⁵⁷ Daha sonra bastırılarak dağıtımı yapılan bu konuşmanın metni için bkz. *Sivas İstasyonunun Açılması Münasebetiyle Başvekil İsmet Pş. Hazretleri Tarafından İrat Buyurulan Nutuk*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

¹⁵⁸ *A.g.e.*, s. 28-29.

¹⁵⁹ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1930.

¹⁶⁰ *Anadolu*, 2 Eylül 1930.

vekili olduğumu unutmuşlarsa bu projenin bir an evvel meclise sevk edilip kanuniyet kesbetmesi için Hariciye vekili ve Başmurahtas sıfatıyla Lozan'dan Heyeti Vekileyi müteaddit telgraflarla tazyik ettiklerini ben unutmadım. Bu proje sulhu tehlikeye ilka edecek bir şekil almışsa bundan mesul olan herhalde ben değilim... Fakat bu eski hesapları karıştırmaya ne lüzum var? Bugün omuzumuzda mühim bir iktisadi buhran vardır. Bu buhranın halli için ne düşündüklerine dair nutukta bir şey göremedim”¹⁶¹.

SCF'nin kurulmasının üzerinden çok kısa bir süre geçmesine rağmen partiler arası gerginliğin bu derece artması; SCF'nin güdümlü bir muhalefet olarak ortaya çıksa bile eleştirileri konusunda samimiyetinin göstergesi olarak kabul edilebilir. Yine CHF hükümeti ve İsmet Paşa SCF'nin bu eleştirilerini iktidarları için ciddi bir tehdit olarak algıladıkları için kısa süre içinde SCF'ye olan hoşgörülerini kaybetmiş görünmektedirler.

¹⁶¹ *Anadolu*, 2 Eylül 1930.

III-GENEL POLİTİK YAKLAŞIMLAR VE İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİSİ

A- SİYASAL ORTAM VE İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİSİ

Günler ilerledikçe sadece İsmet Paşa hükümetinin faaliyetlerine değil aynı zamanda CHF'nin yapısına da eleştiriler artmıştır. Ağaoğlu Ahmet Bey, yazdığı bir yazıda SCF'nin kuruluşundan beri bazı gerçeklerin ortaya çıktığını belirtiyordu ve ortaya çıkan gerçeklerden bir tanesi “Cumhuriyet Halk Fırkasının çürüklüğü” idi.. O şöyle devam ediyordu: “Bütün memleketi kucaklamış, memleketin en ücra köşelerine kadar yayılmış ve zahiri teşkilatı adeta bir orduyu andıran bu koca fırka, teşkilatını henüz yapmağa başlamış adeta emeklemek çağında bulunan yeni bir fırka ile ilk temasında bile şaşaladı, bocaladı ve muvazenesini kaybetti... bu muazzam bina hakikatte sağlam maddelerden kurulmamış bir yığın imiş!... Görülen kötülöklere

karşı en ufak itirazlara tahammül edilmez oldu. Yükselen şikayetlere karşı daima “Dumlupınar Zaferi” ve Lozan Muahedesi gösterildi”¹⁶².

Ağaoğlu Ahmet Bey’in bu makalesi pek çok ayrıntıya değinmiştir. Ancak dikkat çekici olan nokta CHF’nin henüz yeni kurulmuş bir fırkayı bu derece karşısına almış olması ve CHF’nin eleştirilere tahammül gösterememiş olmasıdır. Yine bir diğer önemli nokta ise CHF’nin karşılaştığı en ufak tenkitler karşısında bile milli mücadele esnasında yapılanların öne sürülmesidir. Bu hatırlatma esas olarak SCF’nin ve SCF’yi destekleyenlerin, CHF’ye yönelttikleri eleştirilere karşı CHF’nin en önemli savunması olmuştur. CHF bir nevi halkın dikkatini CHF’nin tarihsel işlevine yöneltmek için SCF’nin mevcut eleştirilerinden kurtulmaya çalışmıştır.

CHF’nin mevcut yapısına getirilen bir diğer eleştiri ise şöyledir: “... Kendini sarsılmaz zanneden bir fırka, yerlere yuvarlandı, sevilmiş zannedilen şahsiyetlerin hiç sevilmediği anlaşıldı. Yok sanılan umumi efkarın var oluşu sabit oldu. Öyle denilebilir ki, siyasi mücadele hayatına çoktan girmiş memleketlerde bile halkın böyle tek adam şuurile ve tek adam halinde hareketi nadir görülmüştür... Tek fırka diktatörlüğü altında daima çehreler maskelidir. Şimdi bu maskeler birer birer düşmeğe başlamış, yavaş herkesin karakteri meydana çıkmıştır”¹⁶³.

CHF’nin kendi yapısı gibi iç siyasette de başarısızlığı muhalif basın tarafından ileri sürülmüştür. İç siyasette başarısızlığın nedeni ise özellikle tek parti yönetiminin olması ve bunu kontrol edecek başka partinin olmamasına bağlanmıştır¹⁶⁴. Bu noktada özellikle İsmet Paşa’ya sorumluluk yüklenmektedir. “...İsmet Paşa Hz. Şimdiye kadar muhalif bir partinin teftiş ve mürakabesine tabi olmadığı için icraatının hesabını lüzum görürse yalnız kendi fırkasına veriyor”¹⁶⁵.

SCF’yi destekleyen çevreler ülkede yaşanan sıkıntıları bir noktada İsmet Paşa etrafında da toplamaya çalışmış oluyordular. SCF’nin pek çok noktayla ilgili olarak İsmet Paşa hükümetine tenkitleri olmakla beraber, SCF’nin kurulmasıyla

¹⁶² *Serbes Cumhuriyet* 26 Teşrinievvel 1930.

¹⁶³ *Serbes Cumhuriyet*, 31 Teşrinievvel 1930.

¹⁶⁴ *Serbes Cumhuriyet*, 2 Teşrinisani 1930.

¹⁶⁵ *Serbes Cumhuriyet*, 2 Teşrinisani 1930.

birlikte bir anda böyle keskin bir muhalif grubun SCF etrafında toplanmış olmasının en temel sebebi ülkede yaşanan iktisadi buhrandı.

Ancak Cumhuriyetin ilan edilmesinden beri ciddi bir muhalefetin oluşmasına dönemin şartları gereği izin verilmemiş olması; şimdi kontrol altında oluşmuş SCF'nin etrafında pek çok farklı düşünceye sahip insan grubunun toplanmasına neden olmuştu. Şimdi SCF etrafında toplanan kesimler Cumhuriyetin kurulmasından beri suskunluklarını bozmuş olan bu muhalif çevreler esas itibariyle de SCF-CHF arasındaki gerginliğin tırmanmasına neden olan etkenlerin başında geliyordu. Çünkü SCF'nin oluşması kontrollü bir girişimdi. Ancak SCF'nin Türk siyasi hayatında üç buçuk ay gibi bir süre kalmış olması dönemin Türkiye'sinde SCF etrafında oluşmuş muhalif çevrenin kontrol edilemeyecek olmasından kaynaklanmaktadır. CHF mensupları tarafından SCF çevresinde oluşan bu muhalif çevrenin tehlike olarak algılanması ise henüz Türk Devriminin tamamlanmamış olması ve bu muhalif çevrenin yapılmış ve yapılmakta olan devrimlere karşı olan bir grup olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Ancak yine de SCF'nin içinde ve çevresinde yer alan muhalefetin o dönem Türkiye'sinde yaşanan sorunlara ve özellikle iktisadi soruna çözüm arayışları konusunda samimi olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada ise getirilen eleştirilerin başında devletin iktisadi alandaki faaliyetine tenkitler getirilmiştir.

“... Bir devlet, iktisadi olabilmek için iktisadiyatı serbest bırakmak mecburiyetindedir. Devletin vazifeleri iktisadi değildir. İktisadi vazifeler tamamen millete aittir. İktisadi sahada devlete düşen vazife, milletin iktisadi vazifelerini işgal etmemek, serbestisini tehdit eylememek, yani gölge etmemektir. Ticaret devletin işi değildir. Sanayi devletin işi değildir. Eğer bu işleri devlet yerine yapacak hususi şirketler ve şahıslar bulunmazsa, veya bu hususi şirketler ve şahıslar dururken devlet bu vazifeleri yaparsa her iki şekilde de buna ancak teessüf edilebilir. Çünkü devletin iktisadi faaliyetine milli iktisadiyatın inkişafına engel olacak hareketlerden sakınmak, sahayı iktisadi faaliyetlere daima serbes bırakmaktır”¹⁶⁶.

¹⁶⁶ *Serbes Cumhuriyet*, 5 Kanunuevvel 1930.

Yine SCF'yi destekleyen basın ülkede yaşanan iktisadi sıkıntının sadece dünyada yaşanan “umumi krizle açıklanamayacağı görüşündedir: “Halk fırkasının eski azaları ve yeni yordakçıları, iktisadi vaziyetimizin acıklı manzarasını kendiliğinden hasıl olmuş, önüne geçilmez tabii bir hal diye göstermiye, yanıtakip edilmiş olan mali ve iktisadi siyasetin hatalarını örtmiye çalışıyorlar. Bu beyhude bir gayrettir. Bizdeki buhran ile cihan buhranı arasında menşe ve netice itibarile esaslı farklar vardır... Cihan buhranında Türkiye'nin müteesir olmaması lazım geldiğini kimse iddia edemez. Ancak bu tesir, yalnız başına bizim iktisadiyatımızı bugünkü vaziyete sokamazdı”¹⁶⁷.

SCF'nin eleştirilerini göz önüne aldığımızda son aşamada CHF ile yaşanan gerginliğin nedeni onlara göre CHF'nin ciddi tenkitlere tahammül edememesinde toplanıyor. SCF'yi destekleyen basın kesimi CHF'yi şöyle tarif ediyordu: “...Onlara göre muhalefet dizginsiz gitmektedir. Yani onlar dizginli bir muhalefet istiyorlar. Tabii dizginleri kendi ellerinde olmak şartile”¹⁶⁸.

Bir başka yazıda ise CHF'ye bakış şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “... ilk doğduğu günden beri muhalefete karşı cephe almış olan Serbest Fırkayı hem içinden, hem dışından yıkmak için kat'i bir karar almıştır... Maksatları mürakabeden azade kalarak bu memlekette bilakayt ve şart hâkim olmaktır”¹⁶⁹.

Yer verdiğimiz örnekler dönemin Türkiyesinde CHF'nin tek parti yönetimine gösterilen tepkilerin açık göstergesi olmuştur. SCF'nin kapanmasından sonra bile İzmir'de onu destekleyen gazetelerden olan Serbes Cumhuriyet gazetesinde CHF'ye eleştiriler devam etmektedir. “... Bütün halk şikayet ettiği için bütün halk kabahatli oldu. S.F. etrafında toplananlara irtica, komünizm, ihtiras tamgası vuruldu. Vatandaşların reyleri neticesiz bırakıldı. Bir tazyik ve tehdit siyaseti takip edildi. Neticede... halk fırkası yine ortada yapayalnız kaldı... Görülüyor ki Halk Fırkası serbes taraftar istemiyor”¹⁷⁰.

¹⁶⁷ *Serbes Cumhuriyet*, 2 Kanunuevvel 1930.

¹⁶⁸ *Serbes Cumhuriyet*, 4 Teşrinisani 1930.

¹⁶⁹ *Serbes Cumhuriyet*, 7 Teşrinisani 1930.

¹⁷⁰ *Serbes Cumhuriyet*, 1 Kanunievvel 1930.

B-CHF'NİN SCF'YE YÖNELİK POLİTİK YAKLAŞIMI

Serbest Cumhuriyet Fırkası, kendisine siyasal bir zemin hazırlamaya çalışıyordu. Sonuçta muhalefet ve iktidar partisi arasındaki yarışın galibini ve mağlubunu, halk kesimlerinin vereceği oylar belirleyecekti. Mustafa Kemal Paşa, pek doğal olarak, devrimi gerçekleştirecek parti olarak Cumhuriyet Halk Fırkası'nı görüyordu. Serbest Fırka, bir denetim partisi olacak, iktidarı yumuşak bir üslupla ve siyasetle denetleyecek ve eleştirecekti. Ama ilk başta, bir iktidar değişikliği hiç düşünülen bir şey değildi. En azından bunun, devrimin önünü tıkamak gibi bir zorluğu vardı. SF kurulduğu sırada, sadece mecliste yer alacak bir muhalif parti olarak kabul edildiğinden, CHF ile hükümetten destek görebildi. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın da amacı partinin bir iktidar seçeneği haline gelmesi değil de, mevcut hükümete siyasal bakımdan yumuşak bir rakip olmasıydı¹⁷¹.

Yukarda da değinildiği gibi, SCF'nin kurulduğu günlerde kamuoyunda SCF ile ilgili olumlu bir hava kendini göstermişti. Genel olarak yeni fırkanın kuruluşunun Cumhuriyetin gereği olduğu vurgulanmaya çalışılmıştı. Bu misyon, iktidar partisinin en güvendiği argümandı. Halk, devrimin gereğini kavramıştır diye düşünülüyordu; ve doğal olarak da devrimi gerçekleştirecek tek partinin, CHF olduğunu da.. Dolayısıyla, halkın devrimlere sahip çıkacağı ve CHF'ye karşı olumsuz bir tutum ve duruşa yönelmeyeceği umuluyordu. Ama, SCF'nin İsmet paşa hükümetine yönelik eleştiriler getirmeye başlamasıyla birlikte, CHF'deki suskunluk bozuldu ve parti programının yayınlanmasıyla da yeni bir ivmeye büründü.

SCF'nin en önemli söylemlerinden birisi ülkede yaşanan iktisadi krize çözüm arayışı olmuştu. Ancak SCF'nin ortaya koyduğu program ve bu çerçevede yaşanan iktisadi krize getirilecek öneriler yeterli bulunmamıştı: "... Henüz yeni

¹⁷¹ Cemil Koçak, Hikmet Özdemir ve d., *Çağdaş Türkiye Tarihi: 1908-1980*, IV, Cem yay., İstanbul, 1995, s.148.

fırkanın en ziyade iltizam ettiği mali ve iktisadi siyasete bile sarıh ve kat'i prensiblerini görmüş değiliz. İnhisarlara aleyhtarız, vergiler ağırdır, harici sermayenin gelmesini temine çalışacağız gibi sözler bugün için ve bizim memleketimizde harciâlem olmuş umumi ifadelerden başka bir şey değildir. Cumhuriyet Halk Fırkası prensip olarak inhisar yapmağı, ağır vergi koymayı ve haricin sermayesine boykot yapmağı iltizam etmiş değildir ki bunların aksi başka bir fırkanın prensiplerini teşkil etmiş olabilsin? Sözüň doğrusu bu ki biz hala yeni fırkanın muayyen prensipler ifade eden programının tanzim ve ilan edilmesine intizar ediyoruz... Serbes Cumhuriyet Fırkası bizce henüz programını tanzim etmedi...”¹⁷².

Anadolu gazetesinde yazan Haydar Rüştü Bey’de yeni fırkanın kurulmasından beri geçen süre gazete sütunlarında bu yeni fırkanın bazı söylemlerde bulunduğunu ancak bunlara hangi yollarla çözüm üreteceğini açıkça belirtmediğini yazıyordu. Haydar Rüştü Bey bir süre daha beklenildikten sonra ortaya sorunlar atanların çözümlerini de açıklayacakları görüşündedir¹⁷³.

SCF’nin umumi katibi Nuri Bey gazetelere yaptığı bir açıklamada gümrüklerde ve posta işlerinde çalışan memurların yolsuzluk yaptıklarını ima eden açıklamasının üzerine Yunus Nadi Bey 27 Ağustos 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “İnsafın o yerde namı yok mu?” isimli yazısıyla cevap vermiştir: “... Anlaşılan yenice muhalif bir fırkaya intisap eden Nuri Bey arkadaşımız devlet memurlarını hep Halk fırkasının memurları diye böyle ulu orta batırmağı muhalefet mesleğinin icabı olan bir politika oyunu saymış ve böyle yapmakla tabii çok yanlış ve pek fena hareket etmiştir. Evvela bu memurlar şu fırka ve bu fırka mevzuu bahis olmaksızın tıpkı Nuri Bey gibi bu memleketin çocuklarıdır...”¹⁷⁴.

SCF’nin kurulduğu Ağustos ayı içersinde SCF ve CHF arasındaki söylemler henüz ciddi bir gerginliğe sebep olacak boyutta değilken; özellikle Fethi Bey’in İzmir seyahatinden sonra eleştiriler boyut değiştirerek söylemler daha yıpratıcı bir boyuta ulaşmıştır.

¹⁷² *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1930.

¹⁷³ *Anadolu*, 26 Ağustos 1930.

¹⁷⁴ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1930.

Özellikle Fethi Bey'in İzmir seyahati esnasında yaşanan olaylar SCF, CHF arasındaki gerginliği tırmandıran en önemli etkin olmuştur.

7 Eylül 1930 tarihli Cumhuriyette Yunus Nadi Bey İzmir'de yaşananlara değinmiş ve SCF'nin ve Fethi Bey'in daha dikkatli davranmaları gerektiğini vurgulayarak Fethi Bey'in söylemlerinin kolayca yanlış anlaşıldığını ve bunun olumsuz sonuçlar doğuracağını yazmıştır. Örneğin: "... Fethi Bey vergileri ağır buluyor olabilir. Fakat bu ifade ikinci elde vergi alınmayacak şekline kolayca kayıyor. Fethi Bey memlekete hariçten sermaye getirmek lüzumu etrafında söz söylüyor. Biz de beraberiz. Fakat bu söz nerede ise yeni fırka memlekete bedava para verecek cereyanına götürüyor. Eğer Fethi Bey fırkasının müdür heyeti vaziyeti sıkı bir kontrol altında bulundurmazsa bilâhare pek çok İzmir hadiselerine sebebiyet vermesinin mes'uliyeti ateşlerinden bizzat kendisi müteessir ve muztarip olacaktır"¹⁷⁵.

Halktan gördüğü olağanüstü ilgi, SCF mensuplarını ve liderini büyük hayaller peşine düşürmüştü. İktidar için bir seçenek oldukları anlayışına girmiş, faaliyetlerini iktidar amacıyla artırmaya başlamışlardı¹⁷⁶. Aslında SCF lideri Fethi Bey'den beklenen iktidardaki milliyetçi cumhuriyet Halk Fırkası'na ılımlı bir muhalefet sunması ve Türkiye'nin batı, özellikle de batılı mali çevreler nezdindeki itibarını artırmasıydı¹⁷⁷. Bu durum, CHF liderlerini de büyük bir şaşkınlığa düşürmüştü. Grew, ABD Dışişleri Bakanı Stimson'a yazdığı mektupta şunu demişti: "Türkiye'nin liderleri, Fethi Okyar Bey'in İzmir'de gördüğü sıcak kabulden sonra hayrete düştüler. Yerel otoritelerin akılları başlarından gitti"¹⁷⁸.

Yine Fethi Bey'in İzmir seyahati ardından yapılan yorumlardan bir diğeri ise Fethi Bey'in İzmir'de İsmet Paşa'nın Sivas Nutkuna karşılık söylediği Nutkun bekleneni karşılayamadığı görüşüdür. "... Fethi Bey'in nutkuna fenadır demek

¹⁷⁵ *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930.

¹⁷⁶ Galip Baysan, *Milli Mücadele Dönemi ve Sonrasında Atatürk ve Demokrasi*, Türk Demokrasi Vakfı yay., Ankara, 1997, s.171.

¹⁷⁷ Feroz Ahmet, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1996, s.169.s.169

¹⁷⁸ Joseph C. Grew, *Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem: 1922-1932*, Örgün yay., İstanbul, 2005, s.176-178.

istemiyoruz. Fakat herkes üzerinde bu kadar çalışılan bu siyasi beyannamenin daha mükemmel bir eser olarak ortaya çıkmasını bekliyordu”¹⁷⁹.

Anadolu Gazetesinde yazan Haydar Rüştü Bey de “Ne Bekliyorduk Ne Gördük?” isimli yazısında SCF ile ilgili beklentilerinin boş çıktığını kendince açıklamaya çalışıyordu. Ona göre yaklaşık bir ay önce kurulmuş olan SCF’nin kuruluş aşamasında CHF ve onun mebusları yayın organları, İsmet Paşa... tarafından her türlü destek bu yeni fırkaya verilmiştir. Ancak SCF 9 Eylül tarihi itibariyle gelen noktada Haydar Rüştü Bey ümitlerinin boş çıktığını belirtmekte ve İzmir’de yaşanan hadiselerin sorumlusunun da SCF olduğunu yazmaktadır¹⁸⁰.

Fethi Bey’in vergilerle ilgili söylemleri onun en çok eleştiri aldığı konuların başında gelmektedir. Çünkü onun vergiler konusunda söylediği sözlerin halkın yanlış anlamalarına sebep olduğu ifade edilmektedir. “... Vergileri kaldırmak şöyle dursun hatta azaltmak bile kimsenin elinden gelmez. Çünkü vergileri koyan fertler değil, hükümet bile değil ancak Büyük Millet Meclisi’dir. O meclisten bir karar çıkmadan vergi ne bir santim artar ne de bir santim azalır”¹⁸¹.

C- GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN TUTUMU ÜZERİNE YAKLAŞIMLAR

Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın iki siyasal parti arasındaki ilişkide nasıl bir yer alacağı konusu, gerek siyasal çevrelerde ve gerekse kamuoyunda en çok merakla beklenen konuydu. Gazi’nin toplum kesimleri üzerindeki ağırlığı biliniyordu. Bu ağırlık, siyasal oluşumu çok net belirleyebilir; bir anda siyasetteki demokratikleşme sürecini ortadan kaldırabilirdi. Gerçekten de Gazi Mustafa Kemal Paşa nasıl bir tutum izleyecekti?

¹⁷⁹ *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1930.

¹⁸⁰ *Anadolu*, 9 Eylül 1930.

¹⁸¹ *Anadolu*, 14 Eylül 1930.

Tarafsız kalabilecek miydi?

Gazinin başında olduğu bir siyasal partinin karşısında muhalefet yapacak bir partiye karşı muhalefet yapmanın zorlukları, basında da sorgulanmıştı. Bir gazete Fethi Bey'e, bu durumun kendisinde tereddüt yaratıp yaratmadığını sormuş; şu yanıtı almıştı: "Hayır, blakis.. Ben Gazi'nin eski arkadaşı olduğum için ve onun bütün karakterlerini bildiğim içindir ki bu cürete malik bulunuyorum. Bilirim: Gazi Hazretleri bilhassa devlet işlerinin münakaşa, tenkit olunmasını ve ancak bu suretle salim neticelere ittiran edeceğini kabul eden, yalnız kabul eden değil, hatta telkin eden ve bundan haz duyan bir dehadır" yanıtını vermişti¹⁸².

Grew'e göre, Gazi, genellikle kabul edildiğine göre, kendi kişisel prestijini tehdit eden her şeye karşı duyarlılık gösteriyor ve yine söylendiğine göre, yapılan her hatanın, yolunda gitmeyen her şeyin suçunun kendisine yüklenmesinden bıkmıştı¹⁸³.

Partinin kurulma aşamasında, bu soruyu bizzat Ali Fethi Okyar, Mustafa Kemal Paşa'ya sormuş, o da, "Tabii, ben bitaraf olacağım" yanıtını vermişti. Bu sözü, Gazi Paşa'nın, ardında bir istibdat idaresi bırakmak istemediği yorumu tamamlamıştı. Buna karşın, Ali Fethi Bey'i belli ölçülerde tedbirli olmaya yönelten şey, İsmet Paşa'ya olan güvensizlikti. "Lakin, İsmet Paşa'ya o kadar az itimadım vardı ki, tekliflerini derhal kabul edemedim ve düşünmeyi tercih etmişim"¹⁸⁴. Bununla birlikte, Gazi'yle yaptığı bir görüşme sırasında Gazi'nin, fırka kurulmasına başlanabilmesi için kendisine bir mektup yazmasını önerirken; "Yazacağınız mektupta, Reiscumhur ve Halk Fırkası Reisi Umumisi olmak sıfatlarıyla bana hitap edersiniz" sözleri belli kuşkular da uyandırmıştı¹⁸⁵.

Aslında, Gazi'nin tarafsız kalması, Ali Fethi Bey'in önkoşuluydu. "Sizin her iki fırkaya karşı bitaraf kalmanızı ve her iki fırkaya müsavi muamelede ve müsavi muavenette bulunmanızı isterim. Ancak bu şartlarla fırka teşekkülüne

¹⁸² *Yeni Asır*, 11 Ağustos 1930.

¹⁸³ ¹⁸³ Joseph C. Grew, *a.g.e.*, s.173

¹⁸⁴ Ali Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet..*, s. 16-17; "İsmet Paşa'nın sureti haktan görünerek, bir entrika ile aleyhimde manevra çevirmesi ihtimali mütemadiyen zihnimi işgal ediyordu": *a.g.e.*, s.19.

¹⁸⁵ *A.g.e.*, s.21.

teşebbüs ederim” sözlerini İsmet Paşa’nın yanında Gazi’ye söylediğinde, Gazi de İsmet Paşa da bunu kabul etmişlerdi¹⁸⁶.

Doğrusu, SCF, açıktan olmasa da, Gazi’nin kendileriyle birlikte olduğu imasını vermeye çalışmış; bu da kamuoyunda belli dalgalanmalara neden olmuştu. Örneğin Anadolu, ‘Yeni Teraneler’ adlı bir yazısında SCF’nin bu tutumunu eleştirmiş ve “..Gazi bizimle beraberdir; diyorlardı. Fethi Bey’e Serbest Fırkayı teşkil ettiren Gazi’dir; fırkamızın banisi odur. En büyük Türkün bütün memleketin kalbinde yaktığı prestij nurunu bilmedikleri için onu kendileriyle beraber gösterirlerse halkı kolaylıkla avlayacaklarını tahmin ediyorlardı. Memlekette hakiki, samimi ve ciddi bir muhalefeti bütün mevcudiyetiyle istemiş ve doğmasını yalnız teshil değil, teşvik etmiş olan Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında şuurlu bir muhalefet yerine hokkabazlık, el çabukluğu yapmayı daha kolay bulan bir teşekkül görünce, bittabi hakikati bütün çıplaklığıyla meydana vurmakta gecikmedi. Tarihi fırkanın büyük banisi ve edebi reisi daima kendi fırkasının başında bulunduğunu tekrar etti; bir iki gün şaşaladılar... ‘Gazi bizimledir teranesi, böyle kati bir inhizam şeklinde suya düşünce bu defa da teraneyi değiştirdiler. Fırkamız Gazinin teşviki ile teşekkül etmiştir, ondan ilham almıştır’ dediler. Bütün intihabat esnasında en esaslı parolaları bu oldu. Ancak halk artık hakikati görmüş, bu milletin daima en karışık günlerinde bile rehberi olan akli selim galebe çalmıştır. Yüzde yüz kazanmak ümidi ile girdikleri belediye intihabatından yüzde yüz mağlubiyetle çıktılar. O zaman terane değişti. Fesat, fesat! Diyorlar, intihabata fesat karıştırıldığında başka bir şeyden bahsetmiyorlardı. Memleket hesabına yazık ki, fesat intihabatla değil, bizzat Serbest Fırkanın kendi içinde idi”¹⁸⁷.

CHF’ye mensup kişilerce Gazi’nin Cumhuriyet Halk Fırkası’nın umumi reisi olduğu vurgusu SCF’ye karşı en önemli siyasi güç olmuştur. SCF’nin kuruluşu aşamasında Gazi’nin partiler arası tarafsız olacağına dair haber kamuoyunda sıkça yer almıştır. Ancak özellikle SCF’nin İzmir’de gördüğü yoğun ilgi ve İzmir olaylarının ardından özellikle CHF’lilerce Gazi’nin CHF’nin umumi reisi olduğu

¹⁸⁶ Ali Fethi Okyar, *a.g.e.*, s.22.

¹⁸⁷ *Anadolu*, 25 Teşrinisani 1930.

tekrar hatırlatılmış ve SCF'ye karşı kullanılmıştır. Oysa ki Gazi Cumhurbaşkanı olduğu için partiler üstü bir konumdaydı. İsmet Paşa Gazi'nin Cumhurbaşkanı olduğu için yapamadığı görevini onun yerine yapmaktadır. Ancak anlaşılan o ki İzmir olayları ve SCF etrafında toplanan muhalif kesimlerin yoğunluğu nedeniyle Gazi'nin CHF'nin umumi reisi olduğu hatırlatmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu noktada Gazi Hz.leri de Cumhuriyet gazetesine bir mektup yazarak CHF'nin umumi reisi olduğ

vurgulayarak CHF'nin ülkeyi kurtarmadaki tarihi rolünü hatırlatıyor. "... bu fırka vatanın kurtulma siyaseti mesuliyetini yüklenen vatani kurtaran fırkadır... bu fırka bu vatanın maddi manevi varlıklarını yabancıların ellerinden alarak Türk milletine vermiştir... bu fırka bugüne kadar yaptıklarıyla esasen efendi olan Türk milletine mevkiini iade etti... Ben CH Fırkasındayım. Bunun sebeplerinden birisi de şimendifer siyasetidir. Türk vatanının belli başlı kurtarıcı saiklerinden birini de büyük İsmet Paşa'nın şimendifer siyasetinde görüyorum... Bu memleketin bütün düşmanları Türkiye'de şimendifer istememişlerdir.... Fırkamızın muarızları gelecek nesillerin işini bu nesle yükletmeyiniz. Diyorlar..... Bugünkü şimendifer siyaseti yalnız gelecek nesillerin değil bugünkü nesillerin de yaşaması, istiklâl ve hürriyetini müdafaa etmesi için lâzımdır... Avrupa Türk milletinin şerefle, istiklâlile ikrazatta bulunmak istiyorsa Fethi Bey bu kadar zamandır Paris Sefiridir. Bu kadar kolay bulunacak parayı niçin vazifesini yaparak hükümete bildirmedi? Memleketin şerefini isteyen bir paraya bu memleketin kapıları kapalıdır ve daima kapalı kalmalıdır... muhalefet partisi bugünkü itirazlarından belli başlısını inhisarlar tevehhüv ediyor. İnhisarların olmadığı devirlerde bütün vergi yükünü köylünün ve çiftçinin sırtında kaldığını biliyoruz. Tütüne, içkiye inhisar koymayıp da Türk köylüsünün omuzunda aşar belâsını bırakmağa vicdan razı olur mu?... Ordu istiyoruz, adliye istiyoruz, maarif istiyoruz, şimendifer istiyoruz, hastaneler istiyoruz. Bütün bunları devlet vergisiz mi yapacaktır?... Muhalefet partisinin lideri şurada burada mütemadiyen vergilerin ağırlığından, bunları hafifleteceğinden bahsediyor. Fakat bütün söylediği şeyleri nasıl yapacağını bize bugüne kadar bir tek kelime ile bildirmedi... Fethi Bey bazı gazetelere beyanatında Türk adliyesinin istiklâlinden tereddütle bahseder gibi şeyler söylüyor. Türk Adliyesinin istiklali yalnız teşkilatı esasiyi ile kanunlarla değil, Türk hakiminin el değmez vicdanı ve yüksek şerefiyle teminat altındadır"¹⁸⁹.

Mahmut Esat Bey; bu beyanatıyla SCF'nin kurulmasından bu yana Fethi Bey'in eleştirisi getirdiği tüm konulara cevap vermiş oluyordu. Bu bir anlamda da hükümetin cevabı niteliğini taşıyordu.

¹⁸⁹ *Anadolu*, 18 Eylül 1930.

Bu dönemde devlet demiryolu yapımına gerçekten büyük önem vermekteydi. Marşlarda bile yurdun demir ağlarla örülmüş olması hükümet için övünülecek kadar önemlidir. Gerçekten de savaş yıllarında edinilen tecrübe demiryolunun ulaşımın önemini ortaya koymuştur. Bu sebeple demiryolu yapımına getirilecek en ufak bir eleştiriye hükümeti temsil eden milli mücadele kadrolarının tahammüllerinin olmaması bundan kaynaklanıyordu.

Gerçi Fethi Bey ülkeyi demiryolu yapılmasını demiyordu. Yaşanan iktisadi kriz nedeniyle bu işin zamana yayılarak yapılması gerektiğini önerisini kabul ediyordu. Ancak siyasi arenada bu sözler kolaylıkla bir polemik konusu olabiliyordu.

Bu sebeple CHF'yi destekleyen basında sık sık İsmet Paşa'nın demiryolu siyasetini savunan yazılar görmek mümkündü. Fethi Bey'in daha önce söylediği büyük inşaat işlerinin yükünü bir nesle yükletmemek lazım geldiği vaziyesini herkes gibi İsmet Paşa'nın da takdir ettiğine şüphe yoktur. Nitekim Paşa muhtelif çarelere başvurmuş, türlü tecrübeler yapmış ve o kadar gayrete rağmen para tedarikine imkân bulamamıştır. Buna nazaran Başvekil için iki yoldan birini intihap etmek lazımdı. Ya para buluncaya kadar bekleyerek memleketin hayatı terekkiyatını geciktirmek, yahut bu nesli biraz sıkıntıya sokarak medeniyet yolunda yürümek..."¹⁹⁰

İsmet Paşa ve onun icraatları savunulurken Fethi Bey'in iktidar mevkiine geçse bile yararlı işler yapamayacağı da sık sık vurgulanmıştır. İşte bu nokta yine yeni fırka kurulurken İsmet Paşa'nın da adeta teşvik ve tesci etmiş olduğu hatırlatılıyor ve şu tafsiyede bulunuluyordu: "... Fethi Bey'i fırka mücadelesine atıldığından dolayı tebrik ederken hemen re'sikara geçmek hülyası yerine, kendisini şimdilik Halk Fırkası hükümetini murakabe etmekle vazifei vataniyesini yapmağa davet ederiz."¹⁹¹

Gerçekten de CHF mensuplarının baştan beri SCF'yi görmek istedikleri nokta CHF'yi kontrol eden bir noktada olmalarıydı. Ancak bu kontrolde yine CHF'yi

¹⁹⁰ *Anadolu*, 21 Eylül 1930.

¹⁹¹ *Anadolu*, 21 Eylül 1930.

fazla eleştirmeden cumhuriyetin bir gereği olan muhalefet görüntüsü verecek kadar olmalıydı.

Günler ilerledikçe SCF'ye karşı tepkilerde tenkitlerde şiddetini arttırarak sürmüştür. SCF'nin bütçe tasarrufu için memur maaşlarından kısıtlama yapılması gerektiği önerisi SCF'nin zihniyetinin II. Abdülhamit dönemine benzetilmesine neden olmuştur. Çünkü II. Abdülhamit döneminde de borç ödemek için yada şimendifer yapımı sırasında memurların maaşlarından faydalanılmıştır¹⁹².

E- DİĞER KONULAR

1- Özgürlükler Konusu

Özgürlükler konusu, o dönemin en ilgi çeken konularından birisiydi. Devrimler döneminde, özgürlükler ister istemez belli ölçülerde kısıtlanmıştı. Daha doğrusu, özellikle, Şeyh Sait ayaklanması gibi rejimi tehlikeye düşüren gelişmeler üzerine kurulan İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla, özgürlükler büyük ölçüde askıya alınmıştı. Basına getirilen kısıtlamalar, bunların en belirgin oluşuydu. Zaman içinde belli ölçüde rahatlamalar sağlanmıştı; ama yine de başta basın olmak üzere, özgürlüğün diğer alanlarda belli ölçülerde kontrol altında oluşu, bu dönemde siyasi tartışmalara zemin hazırlamıştı. Özgürlüklerin, demokratik ülkelerde olduğu ölçüde kullanılan bir nitelik olmadığı yorumları yapılıyordu. Ve bu sorun, dönüp dolaşılıp, İsmet Paşa hükümetinin mirasymış gibi yorumlanıyordu.

Takrir-i Sükun Kanunu, Şeyh Sait İsyanı'nın yarattığı tehlikelere ve ülkede Türk inkılâbının gerçekleşmesine karşı çıkan bütün unsurları ortadan kaldırmak amacıyla çıkarılmıştır. 4 Mart 1925'de, İsmet Paşa Hükûmeti'nin Meclis'e verdiği önerenin 578 sayı ile kanunlaşması sonucu, iki yıllık bir süre için yürürlüğe

¹⁹² *Anadolu*, 23 Eylül 1930.

konmuştur. Ancak daha sonra iki yıl daha uzatılarak 4 Mart 1929'a kadar yürürlükte kalması sağlanmıştır.

Üç maddeden oluşan Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması sırasında muhalefet, kanunun "anayasaya aykırılığı" ve "temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik olduğu" gerekçesiyle tepki göstermiştir. Muhalefetin rahatsız olmasındaki esas neden hükûmetin meclise sunduğu teklifle, birisi isyan bölgesinde diğeri ise Ankara'da kurulması öngörülen "İstiklâl Mahkemeleri" konusu olmuştur. Görüşmeler sonunda yapılan oylamada kanun, 22 ret oyuna karşılık 122 oyla kabul edilmiştir. 117 nolu Meclis kararıyla da Ankara İstiklâl mahkemesi ve ayaklanma bölgesinde de Şark İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Şark İstiklâl Mahkemesi'nin vereceği idam kararlarında TBMM'nin onayı gerekmiyordu. TBMM, 7 Mart 1925'te ise her iki mahkemenin başkan, üye ve savcılarının seçimini yapmıştır.

Yeni partinin başkanı Ali Fethi Bey, yeni partinin kuruluş gerekçesini, özgürlük ve tartışma özgürlüğü konularına bağlıyordu¹⁹³.

SCF ye yakın kişiler, ülkede özgürlüklerin olmadığını söylüyorlardı.

SCF'yi destekleyen çevrelerin CHF hükümetine karşı yaptığı "hürriyet" yok söylemlerine karşılık Haydar Rüştü Bey şöyle bir savunma yapmıştır: "...Hürriyeti kelâm yoktu, ağızlar kilitlenmiş, kalemler zincirlenmiş, kulaklar tıkanmış ve gözler kapatılmıştı. Söz söyleyemez, yazı yazamaz, hakikati gösteremezdik. Teşekkür olunur ki Serbes Fırka ortaya çıktı da biraz nefes aldık. Bu Efendiler de zerre kadar insaf olsa bu sözleri olsun söylemezler..."¹⁹⁴ Haydar Rüştü Bey yazısının devamında basın hürriyetinin olduğunu ve bunu sağlayanın da İsmet Paşa olduğunu ifade ediyor ve buna ispat olarak SCF'nin İsmet Paşa'ya, Halk Fırkasına diledikleri gibi eleştiri getirebildiklerini gösteriyordu. Yine SCF'nin ortaya çıkmasında özellikle İsmet Paşa'nın istediği söyleniyor ve eğer İsmet Paşa bunu

¹⁹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:3, XXI/ 9 (2.10.1930.), s.145.

¹⁹⁴ *Anadolu*, 25 Eylül 1930.

istemeseydi böyle yeni bir fırkanın oluşamayacağı da şu sözlerle ifade ediliyordu: “... Fethi Bey’in haddine mi düşmüştü bu memlekette yeni bir fırka yapmak?...”¹⁹⁵

Aslında Haydar Rüştü Bey bir anlamda SCF’nin güdümlü bir muhalefet” olarak ortaya çıktığını ortaya koymuş oluyordu. Ancak şimdi CHF’nin kendi elleriyle oluşturduğu SCF nasıl oluyor da kendisini ortaya çıkaranları yapması gerektiği gibi eleştirebiliyordu?. CHF’nin tahammül sınırını zorlayan işte bu tabloydu.

Ekim ayının başından itibaren Yunus Nadi Bey SCF’ye olan tepkilerini daha da arttırmıştır: “Karşı fırkanın program diye ortaya attığı bazı tenkidi fikirlerin şöyle böyle bir tahlil ile halkı avlamağa mahsus demogojik fikirlerden ibaret bulunduğu hemen meydana çıkmasına mukabil İsmet Paşa hükümetlerinin mevzuu bahis mes’eleler üzerinde öteden beri musır bir takip fikri ile çalıştığını hatırlatmağa artık sıra gelmiştir...”¹⁹⁶ Yunus Nadi Bey aynı makalede İsmet Paşa’nın 1929 yılında kış aylarında meydana gelen ekonomik buhrandan beri çalıştığını ve ekonomi alanında tedbirler almak için uğraştığını ancak yapılan programın meclisin tatile girmesi sebebiyle açıklanamadığı bu esnada SCF’nin kurulduğunu ve aslında İsmet Paşa’nın çözmek için uğraştığı sorunlara eleştiri getirdiğini vurgulayarak; İsmet Paşa’nın çok önceden hazırlamaya çalıştığı bu çözüm önerilerinin SCF’nin eleştirileri üzerine hazırlanmadığını anlatmaya çalışıyordu.¹⁹⁷

2- Seçim Sürecinde SCF’ye Yönelik Eleştiriler

İzmir Basınında özellikle seçim sürecine girildikten sonra; SCF ilgili yer alan haberlerin SCF ve ona mensup kişilerin görünümünü olumsuz bir tablo içinde göstermeye çalışılan haberler yer almaya başlamıştır. SCF ile ilgili negatif bir psikoloji geliştirebilmek için her türlü olumsuz haberle SCF’nin adı yan yana gelmeye başlamıştır.

¹⁹⁵ *Anadolu*, 25 Eylül 1930.

¹⁹⁶ *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1930.

¹⁹⁷ *Cumhuriyet*, 6 Teşrinievvel 1930.

Örneğin: “...ibret alınacak feci bir vak’a. Bir polis vuruldu. Polisi yaralayan S.C idir. “Ben serbestçiyim, diyerek H.Fırkasına söven bir Serbest Fırka mensubu vazifesini yapmak isteyen bir polis memurunu tabanca ile iki yerinden yaraladı.

Siyaset oyunları nereye vurdurılıyor!... Ne silahı istiyorsun. Ben Serbest Cumhuriyet Fırkasındam, sen halk fırkasındansın, sana silahımı teslim mi edeceğim... diye bağırmiş ve silahını çekerek Polis Ahmet Efendi’nin üzerine bir el ateş etmiştir”¹⁹⁸.

Yine Anadolu gazetesinde 12 Teşrinievvel 1930 tarihinde çıkan bir suç haberiyle SCF arasında kurulmak istenen bağ gerçekten dikkate değerdir: “

“Siyasette şekavet mi?

Yakalanan soyguncuların üzerinde S.F’ya ait işaretler bulundu. Soyguncularla tam bir saat şiddetli bir müsademe oldu. Birkaç gün evvel, İzmir, Ödemiş yolunda Bayındır’ın Derebaşı istasyonu civarında şase üzerinde bir otomobil soygunculuğu olmuş ve kamyonda bulunan yolcular silahlı eşhas tarafından soyulmuşlardır... Serbes Fırkanın bu hadisedeki mesuliyetini, soyguncuların üzerinde bulunan Serbest Fırka işaretleri ve Fethi Bey’in resimleri isbat etmektedir... Serbestçiler aralarına ne oldukları belirsiz ve icabında memleketin sükun ve asayişini ihlâl maksadile şekavet yapacak adamlar aldıktan sonra, bu teşekkülün işi nerelere kadar vardırılmak istediği kendiliğinden anlaşılır”¹⁹⁹.

Anadolu Gazetesi CHF’yi destekleyen bir gazete olarak SCF’ye bakış açısı oldukça kötü bir noktaya gitmiştir. Bu tür suç haberleriyle SCF’nin adı yan yana getirilerek SCF adeta toplumun hoş karşılamadığı hareketlerin toplandığı bir yer olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

SCF’ye mensup kişilerle ilgili olarak Anadolu gazetesinde yer alan bir başka haber de karşımıza şöyle çıkmaktadır: “Serbestçiler işi azıttılar... Salihli intihabatı çok kuvvetli bir şekilde Cumhuriyet Halk Fırkası lehine cereyan etmektedir. Serbestçiler bütün yaygaralarına ve propagandalarına rağmen Fırkamızın

¹⁹⁸ *Anadolu*, 12 Teşrinievvel 1930.

¹⁹⁹ *Anadolu*, 12 Teşrinievvel 1930.

dörtte biri kadar rey alamamışlardır. Kaybettiklerini anlayınca nümayişlere başladılar. Belediye önünde toplanarak intihap encümeninin şahsiyeti maneviyesini mürakabe eden kaymakam beyi tahkir ettiler...”²⁰⁰.

Anadolu gazetesinin haberlerinden çıkan SCF portresi içinde devlet otoritesini temsil eden bir memura karşı gelebilecek nitelikte suç potansiyeline sahip insan görüntüsünü bulmak mümkündür.

İzmir basınında yer alan olaylar bir yandan SCF'nin toplum üzerindeki imajını olumsuz etkilerken bir yandan özellikle Yunus Nadi Bey yazdığı yazılarla SCF'nin bir parti olarak fikri temelini olmadığını vurgulamaya çalışıyordu.

“... Fikirsiz fırka olamaz, velevki muhalefet olsun. Zaten fırka denilince derhal hatıra gelecek olan şey herhangi bir kalabalıktan evvel fikirdir. Fikir ise ilim demektir. Yoksa muhalefetin üstadı geçinen eski arkadaşımız Ağaoğlu Ahmet Bey'in iddiası gibi muhalefet için muhalefet yapılamaz. Yalnız tenkit yapmak için fırka teşkil edildiğinin hiçbir misali gösterilemez”²⁰¹.

Yunus Nadi Bey bu sözleriyle adeta SCF'yi alelade bir oluşum gibi göstermeye çalışıyordu. Oysa ki bu oluşum Gazi Hz.lerinin isteğiyle kurulmuş ve hayata geçmişti. SCF'nin fikri temelini olmadığı ilginç bir şekilde ancak SCF'nin kuruluşunun üzerinden iki ay geçtikten sonra anlaşılıyordu.

Yine Yunus Nadi Bey bir başka şazısında SCF'nin “... akidesiz, kaidesiz ve prensipsiz işler görmeğe kalkışmanın bütün zarar ve hasar dolu akıbetleri ile hakikaten meş'um olduğu ve olacağı... anlaşılmıştır.” Diyerek SCF'yi prensipsizlikle suçluyordu²⁰².

2 Teşrinisani 1930 tarihli Anadolu gazetesinde çıkan “imtihan meydanı” isimli yazıda ise Halk Fırkası üzerinde duruluyor ve SCF'ye bu yolla göndermeler yapılıyor.

²⁰⁰ *Anadolu*, 14 Teşrinievvel 1930.

²⁰¹ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel 1930.

²⁰² *Cumhuriyet*, 28 Teşrinievvel 1930.

“... bugün Halk fırkasının karşısına geçmiş sabahtan akşama kadar bilâfasıla palavra sıkan, semavi afatları bile Halk fırkasına atfetmekten çekinmeyen muhalefet fırkası Halk fırkasının bir eserinden başka bir şey değildir.

Memleketin tam ve kat’i bir itimadına nail olduğu için şimdiye kadar tek fırkalı çalışan Halk Fırkası artık Cumhuriyet rejiminin sarsılmaz bir surette yerleştiğini anlar anlamaz muhalefeti kendisi aramış ve açık söyliyelim yoktan halketmiştir. Muhaliflerimiz kendi mevcudiyetlerinin bu hususiyetini hala anlamak istemiyorlar...

Muhalefet memleketin politika hayatında maalesef kendisine bağladığımız ümitleri tahakkuk ettiremedi. Samimi, ciddi, ağırbaşlı ve herşeyden evvel memleketin yüksek menfaatlerine merbut şuurlu bir muhalefet yerine daha ilk günden işi sokak politikalarına döktü.

Memleketin dört köşesinde kaynamak için fırsat arayan ne kadar ihtiras varsa hepsini körüklemekte, hepsini ucağına almakta, kendisine mal etmekte tereddüt etmedi... Daha ilk günden henüz muhalefeti bile nasıl yapacaklarını görmemiş olan memleketin kendilerini ellerinden tutarak “Buyurun Efendiler iktidar mevki işte sizindir” diyecek kadar siyasi garibe ve rüşten mahrum olmadığını takdir ederek işi safsataya dökmeden gürültüye boğmadan... muhalefet yaparlarsa memlekette kendilerine bağlanan ümitlere gösterilen teveccühlere layık olduklarını ispat etmiş olurlar...”²⁰³.

Bu makale Cumhuriyet Halk Fırkasının, SCF’nin kurulmasındaki rolünü açıkça ortaya koymuştur.

Sadece bu makalenin içinde yer alan kimi yerler SCF’nin “güdümlü muhalefet” anlayışıyla ortaya çıktığının göstergesi olmuştur. Buraya kadar aslında herşey normaldir. Ancak Tek Parti yönetimine, devrimlere karşı toplumda oluşan yer altında kalmış tepkiler birden bire CHF’ye alternatif gibi ortaya çıkan SCF’de kendini göstermeye başlayınca CHF’de kendi eliyle oluşturduğu “güdümlü muhalefeti” kontrol gücünden istemeyerek yoksun kalmıştır.

²⁰³ *Anadolu*, 2 Teşrinisani 1930.

CHF'nin bir ölçüde SCF'yi bu kadar sert bir şekilde “azarlar” gibi eleştirmesi bir babanın çocuğuna gösterdiği “sözümden çıktın bunlar başına geldi” anlayışında olduklarının da göstergesi kabul edilebilir. Bu noktadan hareketle de CHF'nin SCF'ye “sözümden çıkma” uyarısı yaptığı söylenebilir.

SCF ile ilgili çıkan bir başka yazı ise şöyle karşımıza çıkıyordu: “Yeni fırka ile birlikte memlekette muhteris, kinci, bozguncu birde zümre türedi. Bunlar tıbbı müteharrik bizzat bir makine gibi önlerine eğiliyor, yerden aldıkları çamuru pervasız ve düşüncesiz, nereye rast gelirse oraya fırlatıp atıyor”²⁰⁴.

Aslında CHF, SCF'nin kuruluşuna kadar göz ardı ettiği kitlenin şimdi SCF etrafında toplanmış olmasını SCF'ye mal ediyordu. Ancak toplumun derinliklerinde saklanmış olan gizli muhalefet zaten ortaya çıkacak uygun bir koşul aramaktaydı. Ülkede yaşanan ekonomik buhranda SCF etrafında muhaliflerin toplanmalarını hızlandırmıştı.

CHF'yi destekleyen basında yer alan yazılardan hareketle şu ylorumu rahatlıkla yapabiliriz:

SCF'de toplanan kişilerin oluşturduğu tablo ve bu kişilerin buluşma noktası genç Türkiye Cumhuriyeti ve onun kazanımlarıdır. SCF'de bulunan kişilere adeta rejimi tehdit edecek olan unsurlar olarak bakılmaya başlanmıştır. İlerleyen günler bu tesbiti kuvvetlendirecektir. Çünkü Menemen olayı da SCF'ye maledilecektir.

3- SCF'yi İrticayla İlişkilendirme Çabaları Ve Üyelik Sorunu

SCF'nin kurulması aşamasında SCF'ye verilen destek kısa süre sonra sona ermeye başlamış ve özellikle SCF etrafında toplanan CHF iktidarına muhalif çevreler SCF'nin eleştirilmesinin en önemli vasıtası olmuşlardır.

²⁰⁴ *Anadolu*, 6 Teşrinisani 1930.

İrtica yeni rejimin en çok korktuğu şeydi. Yaşanılan deneyimler, irtica konusuna hiç hoşgörülü bakılamayacağını gösteriyordu. CHF ye hizmet ettiklerini sanan kimi kesimler, yeni siyasal oluşumu, irtica ile ilişkilendirme gayretine düşmekten geri kalmadılar.

CHF'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası'na bakışı, daha ilk günlerden sonra radikal bir karşı duruşa dönüşmüş, pek çok konunun yeni parti tarafından istismar edildiği vurgulanır olmuştu. Başvekil İsmet Paşa, Samsun'da yaptığı bir konuşmayla, daha işin başında yeni partiyi irticakar olmakla suçlamıştı²⁰⁵

SCF etrafında toplanan kesimler arasında sadece tek bir düşünceye mensup insan grubunun olduğunu söylemek doğru bir tesbit olmayacaktır. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi ülkede çok uzun zamandan beri sadece CHF iktidarının olması ve siyasetin sadece onun etrafında dönmesi pek çok farklı düşüncenin de siyasal hayatta kendisine yer bulamamış olmasına neden olmuştu.

Şimdi bu farklı düşüncelerin SCF etrafında CHF'ye karşı toplanıyor olmaları aslında olağan bir sonuçtur.

Ancak bu noktada CHF'nin SCF'ye dönük ciddi tepkileri oluştu. SCF'nin kuruluşunun üzerinden yalnızca 17 gün geçmesine rağmen SCF'nin irticaya açık kapı bırakmış olmasıyla ilgili eleştiriler oluştu.

Aslında Fethi Bey'in özellikle irticaya karşı net bir tavır sergilediği onun verdiği beyanatlardan açık bir şekilde anlaşılıyordu. Gazetelerde "S.C. Fırkasında Sarıklılar"²⁰⁶ şeklinde haberler çıkmıştı. Fethi Bey ise bu haberlere karşın şu açıklamayı yapmıştı: "Serbes Cumhuriyet Fırkasına sarıklı kimse gelmemiştir, girmek için müracaatta etmemiştir. Fırkamıza sarıklılarla memurlardan kimseyi alamayız. Bu suretle bizi mütaassıp göstermek isteyenler aldanıyorlar. Biz anarşiye gitmeksizin mütekabilen yek diğerini kontrol eden bir teşekkül yaparak Türkiye'de hakiki hürriyet olduğunu göstereceğiz"²⁰⁷.

²⁰⁵ Ahmet Ağaoğlu, a.g.e., s.31.

²⁰⁶ *Anadolu*, 29 Ağustos 1930.

²⁰⁷ *Anadolu*, 29 Ağustos 1930.

Fethi Bey yine bir başka beyanatında da “... Cumhuriyetçi olmayanların, mürtecilerin tabiatile firkamızda yer yoktur...”²⁰⁸ diyerek irticanın karşısında bir fırka olduklarını açıkça ortaya koymuş oluyordu.

Ancak SCF'nin kısa zamanda bu derece güçlü bir muhalefet oluşturmasını beklemeyen çevreler SCF'yi irticayla ilişkilendirmek yoluna gitmişlerdir. Bunun yanısıra CHF'nin, SCF etrafında oluşan muhalefeti tehlike olarak algılayışı ve bu noktadan hareketle SCF'ye karşı tavır değişikliği içine girmiş oluşu da bir başka önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumda Osmanlıdan kalan saltanat ve hilafet yanlısı kesimlerin sindirilmesinden sonra, yeni partinin ortaya çıkışı, bunlar için umut olmuştu. Partinin kendi misyonunda böyle bir şey hiç olmamakla birlikte, söz konusu kesimler, bu yeni partiye sızmanın yollarını arıyorlardı. Bu da CHF için bulunmaz bir fırsattı.

²⁰⁸ Cumhuriyet, 21 Ağustos 1930.

IV- SCF’NİN SORUNLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU VE SONU

A- GENEL EKONOMİK DURUM VE SCF’NİN TUTUMU

Kökenleri İslam hukukuna da dayanan aşar, köylünün ürününün belli bir oranını aynı vergi olarak devlet hazinesine bırakması anlamına geliyordu. Geleneksel Osmanlı vergi sisteminin en önemli öğelerinden olan ‘aşarın’ 17 Şubat 1925’te kaldırılmasıyla köylü ağır bir yükten kurtuldu²⁰⁹. “Buna bağlı olarak çağdaş anlamda kamu gelirleri yaratma yaklaşımı ve arayışı içine girmiştir. Aşarın kaldırılması, kamu gelirlerinde önemli bir boşluk yaratmışsa da bu boşluğu demir ve deniz yolları, arazi, bina, yol, toprak mahsulleri vb. kanalı ile telafi edilmiştir. Aşar vergisinin kaldırılması bazı zamları ve yeni vergileri getirmişse de, çiftçiyi rahatlattığı için üretim artmıştır. Ziraatte üretim artışı sağlanmış ve bazı ürünlerin sıkıntısı azaltılmıştır. Çiftçiyi üretim için teşvik etmiştir”²¹⁰.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide liberal bir politika benimsenmişti. Bununla birlikte hükümet özendirici önlemlerle tarım kesimine dolaylı müdahalelerde bulunuyordu. 1923 İzmir İktisat Kongresine katılan çiftçilerin istekleri de bu doğrultuydu. 1924’te Zirai Birlikler ve Zirai Kredi Kooperatifleri yasaları çıkarıldı. Ziraat Bankasının sermayesi artırıldı, tarım kredileri yükseltildi. Bu dönemde devlet topraklarının çiftçilere satılmasını öngören yasa uyarınca göçmenler, topraksız ya da az topraklı köylülere toprak dağıtıldı. Tarımda makineleşmeye yönelik önemli kolaylıklar sağlandı. Yurtdışından alınan makinelerin gümrüksüz olarak yurda sokulmasına izin verildi ve makineler Ziraat Bankası Kredileriyle çiftçilere satıldı²¹¹.

²⁰⁹ *Cumhuriyetin 75 Yılı*, Yapı Kredi yay., cilt:1, s. 46

²¹⁰ Muhittin Gül, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara-1996, s. 319-320

²¹¹ *A.g.e.*, s. 316-318.

Cumhuriyet, önemli ekonomik sorunlarla karşı karşıyaydı. Zürcher'in belirttiğine göre; Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ve bölgesel ve yerel temsilcilerinin otoriter tavırları, buna eşlik eden kayırmacılık ve yolsuzluklar, kişi özgürlüklerinin yokluğu ve hükümetin reform politikaları yaygın bir öfkeye neden olmaktaydı. 1920 lerin sonlarında diğer tarım üreticisi ülkeler gibi, Türkiye'yi de çok kötü sarsan dünya ekonomi bunalımı daha da artırmıştı. Cumhuriyet Halk Fırkası bu hoşnutsuzluğu gidermek için, esaslı olanaklara da sahip bulunmuyordu²¹².

SCF bu durumu sık sık kullanmıştır. Örneğin Fethi Bey; "Devletin mali, iktisadi ve şüمندüfer siyaseti iyi neticeler vermemiştir. Tasarrufa riayet ve israfata nihayet vermek halka en ağır gelen inhisar rüsumunu hafifletmek fırkamızın en esaslı umdesidir" biçiminde yaklaşımlarda bol bol bulunmuştur²¹³.

Ülkenin ekonomik ajanları olan gayrimüslimleri savaş, tehcir, göç ve mübadele yoluyla büyük ölçüde yitirmiş olan Türkiye, batılı gözlemciler göre, bütçeyi milli savunma ve demiryolları inşasına endeksleyerek, ekonomik meselenin katmerlenmesine yol açmıştı²¹⁴.

Dünya Buhranı'nın Türkiye ekonomisine yansımalarıyla birlikte, 1930-1933 yılları arasında ithalatta meydana gelen hızlı ve büyük daralma, ithal mallarının fiyatlarında farklı oranlarda oluşan önemli düşüşler, 1929 tarifesinin etkilerini ayıklamamızı hayli güç bir iş haline getirmektedir. 1929 yılındaki spekülative ithalatın etkileri Dünya Buhranı'nın Türkiye ekonomisi üstündeki etkileri ile birleşti. Kısa bir süre sonra, Türkiye'deki ithalatçıların yararlandığı yabancı tüccar ve banka kredileri buhran nedeni ile ani olarak daraldı. Türk lirasının kambiyo kurunda görülen hızlı düşüş, spekülative ithalatın ve Dünya Buhranı'nın etkilerini hükümetin karşısına bir

²¹² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim yay., 19 baskı, İstanbul, 2005, s.259-260; ayrıca bkz. Gündüz Ökçün., *1920-1930. Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, A.Ü. S.B.F. yay, Ankara, 1971; İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ortadoğu Teknik Ün. Yay., Ankara, 1977; Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 1919-1946; Ankara, 1971.

²¹³ *Hizmet*, 13 Ağustos 1930.

²¹⁴ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim yay., İstanbul, 2006, s.29.

“para krizi” olarak çıkardı²¹⁵. Ziraat, ihracat ve tarım aktif olarak desteklenmiyor, uluslar arası kuruluş ve yabancı uzmanların fikirleri ikinci plana itiliyordu²¹⁶ 1929’da başlayan Dünya Buhranı Türkiye’nin yabancı sermaye arayışlarının giderek belirginleşmekte olduğu bir döneme rastladı. Buhranın etkileri bu arayışları bu arayışları bir için daha da yoğunlaştırdı. Ama dünyadaki Buhran konjonktürü içinde kapitalist metropollerin Türkiye’de yatırım yapma ya da Türkiye’ye borç verme eğilimlerinin zayıf olduğunun ortaya çıkması bu arayışları büyük ölçüde zayıflattı²¹⁷. Dünya Buhranı’nın Türkiye üzerindeki etkileri, cari bütçe açığı ve döviz sıkıntısı ağırlaşırken, hükümetin Merkez Bankası kurma kararı, yeni dış kredi bulma gereksinimini arttırdı²¹⁸. Türkiye’de üretilen pamuğa karşı dış talebin Dünya Buhranı nedeniyle zayıfladığı bir dönemde kurulan devlet tekstil fabrikaları pamuğa karşı iç talebi büyük ölçüde genişletti²¹⁹. Dünya Buhranı’nın Türkiye tarımı üzerindeki etkileri, tarım ürünlerinin fiyatlarında görülen hızlı düşüş hükümeti bu konuda birşeyler yapmaya zorladı²²⁰. Dünya Buhranı nedeniyle Türkiye’de yaşanan iktisadi kriz sırasında, Ziraat Bankası ve yeni gelişmekte olan kredi kooperatifleri, köylüler borçlarını ödemekte güçlük çektikleri için, ciddi sıkıntılarla karşılaştı²²¹. İnhisarlar alabildiğine arttı. Bir İzmir gazetesinin belirttiğine göre; “İnhisarlar, Türk Milletine mensup efradın ensesine musallat olan zalim birer yumruğa benzer. Yürürken, otururken, yerken, içerken ensede daima o yumruk, o sille...” hissedilmektedir²²². Dünya Buhranı’nın Türk ekonomisini de etkilemesiyle birlikte büyük bir mali kriz içine giren hükümet, 1930 yılında, makine kullanan çiftçilere yapılan vergi iadesini, politika değişikliğinin çiftçilere vereceği zarar karşılığında, traktör başına belirli bir tazminat ödenmesi koşuluyla kaldırdı. Dünya Buhranı’nın Türkiye’nin dış ticaret hadlerinde ve buna bağlı olarak Türk tarımının iç ticaret hadlerinde büyük bir bozulmaya yol açarak ve yabancı kapitalistlerin Türkiye’de yatırım yapma

²¹⁵ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1925-1950)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994, s.170

²¹⁶ Cem Emrence, *a.g.e.*, s.29.

²¹⁷ Yahya Sezai Tezel, *a.g.e.*, 207.

²¹⁸ *A.g.e.*, 212.

²¹⁹ *A.g.e.*, 256.

²²⁰ *A.g.e.*, 403.

²²¹ *A.g.e.*, s. 411.

²²² *Hizmet*, 18 Ağustos 1930.

eğilimlerini ciddi bir şekilde azaltarak, Türk hükümetinin ithal ikameciliğine yönelik sanayileşmeyi hızlandırma ve bunu gerçekleştirebilmek içinde sanayi de devlet kapitalizmine başvurma kararını almasında birincil bir rol oynadı²²³.

Bu genel yapı ve karşılaşılan sorunlar, yeni ekonomik tercihleri gerekli kılıyordu. Yeni arayışların söz konusu olduğu bu ortamda Türkiye, siyasal yapılarınmasında önemli bir karar almış, bir yeni siyasal partinin kurulmasını sağlamıştı. Bu yeni parti Serbest Cumhuriyet Fırkasıydı. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın tercihi ekonomik liberalizmdi. Serbest Cumhuriyet Fırkası klasik bir liberal parti olarak karşımıza çıkmaktadır²²⁴. Yeni partinin genel başkanı Ali Fethi Bey, ekonomide özel girişimci görüşlere sahipti. Ticaretin, sanayinin, ekonominin devlet denetiminden uzak tutulmasını istemekte, böylece gelişmenin özlenen düzeye çıkacağına inanmaktaydı²²⁵.

İşçi zümrenin, Serbest Fırkayı desteklemesi genel olaylar çerçevesinde umuluyordu. Senelerden beri inhisarcı bir zümrenin haris tahakkümü altında kalan işçilerin, yeni fırkayı bütün varlıklarıyla destekleyeceği sanılıyordu. Serbes Cumhuriyet'te çıkan bir yazıda şunlar söylenmekteydi: “Bu memlekette, en ufak bir işçi uyanıklığından kuşkulananarak derhal memleketimizdeki içtimai inkılap taraftarlarını kömünist, vatan haini, teklib-i hükümet ve daha bilmem ne gibi ithamlarla lekelemek isteyenler bu inkılapçıların fikirlerinden tamamen bihaber insanlardır... S.F. müadelesi, sınıf mücadelesi değildir. Diğer vatandaşlardan ayrı bir sınıf olarak telakki edilmeyen işçilerin refah ve saadeti S.F'yı çok yakından alakadar eder ve edecektir”²²⁶.

B-BELEDİYE SEÇİMLERİ VE İKTİDAR MUHALEFET ÇEKİŞMESİ

²²³ A.g.e., 471.

²²⁴ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge yay., Ankara, 1997, s.176.

²²⁵ Suna Kili, *Türk Devrimi Tarihi*, Tekin Yay., İstanbul, 1995, s.319.

²²⁶ *Serbes Cumhuriyet*, 6 Teşrinisani 1930.

1- Genel Süreç

Belediye seçimleri sırasında iki parti arasındaki gerginlik en yüksek dereceye varmıştı²²⁷. Belediye seçimleri bugünkü gibi tek dereceliydi. Ama bir günde bitirilmiyor, on gün sürüyordu. Oy hakkı olan her vatandaş da, bu on gün içinde ne zaman isterse oyunu kullanabilirdi²²⁸.

Söz konusu seçimlerde, basın ağırlıklı biçimde iktidar ya da muhalefet yanında yerini almıştır. Hizmet gazetesinden Zeynel Besim'in belirttiği gibi, bu konuda muhalefetle iktidar arasında bir fark yok gibidir. Yani, basını kullanma konusunda muhalefet de iktidar partisi gibi davranmıştır²²⁹.

Ahmet Ağaoğlu, belediye seçimlerine SCF'nin katılmasına taraftar olmamıştı²³⁰. O, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir başarı göstermesi durumunda, Gazi'nin bunu kendisi için ağır bir darbe olarak telakki edebileceğinden duyduğu kaygıya bağlar²³¹.

SCF'nin belediye seçimlerinde gösterdiği başarı, CHF çevrelerini telaşa düşürmüş ve bu çevreler Atatürk'ü etkileme çalışmışlardır²³².

Belediye Seçimleri İzmir'de Ekim ayında başladı. Ancak seçimler öncesinde İzmir Basınında CHF'yi ve SCF'yi destekleyen gazeteler seçim propagandalarına başlamışlardı. Bu belediye seçimleri, o dönemde işlenen yöntem gereğince, ülke çapında bir gün içinde değil, fakat il il, ilçe ilçe birbirini izleyen günlerde ve önce bir yerde seçim sandığının oy verilmesi için hazır tutulması ve arkasından o sandığın o seçim çevresinin bir başka bölgesine taşınması biçiminde yapılacaktı. İzmir'de CHF'nin önemli destekleyicisi olan Anadolu Gazetesi Serbest

²²⁷ Lord Kinros, *Bir Millet'in Yeniden Doğuşu: Atatürk*, İstanbul, 1967, s.518..

²²⁸ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930.)*, Ankara, 1972, s.286.

²²⁹ *Hizmet*, 17 Ağustos 1930.

²³⁰ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu yay., İstanbul, t.y., s..34-35.

²³¹ *A.g.e.*, s.36.

²³² Taner Timur, *a.g.e.*, s.178.

Cumhuriyet Fırkası taraftarlarının seçimi kazanabilmek için çirkin propagandalar yapmakta olduğunu ve SCF taraftarlarının seçimleri kazanamayacaklarını anlayınca örneğin Aydın'da olduğu gibi yolsuzluklar yapıldığını iddia etmeye başladıklarını yazıyordu²³³.

“Aydınlılar reylerini Cumhuriyet Halk Fırkasına veriyorlar Serbest Fırka mensupları ise halkı aldatmak için binbir çeşit çirkin propagandalara başvuruyorlar”²³⁴.

Anadolu gazetesi 25 Eylül 1930 tarihinden sonra; İzmir halkını belediye seçimlerinde CHF'ye destek vermeleri için açık çağrıya başlıyor; Örneğin “Aziz İzmirli! Seni düşman esaretinden kurtaran Cumhuriyet Halk Fırkasıdır. Aziz İzmirli! Reyini H.Fırkasına ver”²³⁵ şeklinde sloganların yer aldığını görmek mümkündür.

Yine Anadolu gazetesi; özellikle İzmirli hanımları belediye intihabatında Cumhuriyet Halk Fırkasına oy vermeye davet ediyordu. “... İzmir hanımları, reylerini, her türlü medeni ve siyasi haklar gibi kendilerine intihap hakkını veren Cumhuriyet halk Fırkasına rey vermekle mükelleftirler ve başka türlü hareket etmelerine imkan yoktur... Size bu medeni ve mukaddes hakkı bahşeden Cumhuriyet Halk Fırkasıdır. Türk kadınının en yüksek meziyeti nimetşinaslığıdır”²³⁶.

Dikkat edilirse Anadolu gazetesinin bu söylemlerinde seçmenler üzerine yoğun bir psikolojik baskı yaptığı da görülmektedir.

Gazetenin bir başka söylemi ise memurlara yönelikti. “Muhterem memurlar Barem kanunu kabul eden Cumhuriyet Halk Fırkasıdır. Serbest C. Fırkası sizin zaten az olan maaşlarınızı indirmek istiyorlar. Bunu yaptırmayacağız. Reylerinizi Cumhuriyet Halk Fırkasına veriniz”²³⁷.

²³³ *Anadolu*, 25 Eylül 1930.

²³⁴ *Anadolu*, 25 Eylül 1930.

²³⁵ *Anadolu*, 25 Eylül 1930.

²³⁶ *Anadolu*, 26 Eylül 1930.

²³⁷ *Anadolu*, 26 Eylül 1930.

Anadolu gazetesi toplumun çeşitli kesimlerine yaptığı yukarıdaki çağrısını bütün İzmirliyle de yineleyerek “İzmirliyle memleketi düşmandan, kendilerini esaretten kurtaran fırkanın hizmetlerini unutacak adamlar değildir”²³⁸. Hatırlatmasını yapmış ve aynı baskıyı İzmir halkının tümünde oluşturmaya çalışmıştır.

Anadolu gazetesi özellikle CHF'nin ülkeyi düşmandan kurtarması hatırlatmasını SCF'ye karşı farklı alanlarda da bir çekişme aracı olarak kullanmıştır.

Anadolu gazetesinin seçimler sırasında SCF'ye karşı kullandığı en önemli söylemlerden bir tanesi ise şüphesiz: “Gazi Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi reisi” dir²³⁹.

Anadolu gazetesi İzmir'de belediye seçimleri öncesinde Gazi'nin özellikle Cumhuriyet Halk Fırkası umumi reisidir hatırlatmasını yapması bir anlamda eğer CHF'den başkasına yani SCF'ye oy verirseniz Gazi'yi karşınıza almış olursunuz demenin bir başka yoludur. Oysaki SCF'nin kurulma aşamasında basında Gazi'nin tarafsız olacağı yolunda beyanları yer almıştı. Ancak sonrasında yaşanan çekişmeler ve özellikle Yunus Nadi bey'in Gazi'ye çağrıları sonucu Gazi Hz.leri CHF'nin başında olduğunu Eylül ayında basına yaptığı beyanlatla duyurmuştur.

29 Eylül 1930 tarihli Anadolu gazetesi seçimlerle ilgili yaptığı propagandaların psikolojik baskı oranını artırma ve adeta CHF'ye oy vermenin bir memleket borcu olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişti. Aynı tarihli gazetede “Bir memlekette fırkaların bulunması çok faydeli dir. Fakat fırkalar birbirini yıkmak ve fırkadaki şahıslar birbirini kıskanmak yoluna saparlarsa memlekette fenalık gelir. Halk fırkası Türk Cumhuriyetinin tekammülü için ikinci bir fırkanın yapılmasını teşvik bile etmiştir...

Muhterem İzmirliyle! Şunun bunun lafına bakmayarak Belediye işlerinde çok esaslı bir program ile memleketin imarını tamamlayacak olan Halk Fırkası namzetlerine reylerini vermelidirler”²⁴⁰.

²³⁸ *Anadolu*, 26 Eylül 1930.

²³⁹ *Anadolu*, 27-28 Eylül 1930.

²⁴⁰ *Anadolu*, 29 Eylül 1930.

Anadolu gazetesinin yukardaki söylemleri de açıkça göstermektedir ki seçim propagandaları öncelikle CHF'nin oynadığı tarihsel rolün hatırlatılması ve SCF'nin ortaya çıkmasını teşvik etmiş olmasından ileri gitmiyordu.

Haydar Rüştü Bey de CHF'nin her yerde olduğu gibi İzmir'de, Aydın'da, Manisa'da da mutlaka kazanacağını düşünmektedir. Haydar Rüştü Bey SCF'yi seçim söylemleriyle şöyle eleştirmiştir: “Gazi bizimle beraberdir! Dediler, bu suretle Büyük Gazi'lerine merbut ve muhabetkar olan halkımızı aldatmak istediler. Fakat bizzat Büyük Gazi: - Ben Halk Fırkası ile beraberim ve o fırkanın başıyım! Deyince akan sular durdu...”²⁴¹.

İzmi Seçimleri esnasında Haydar Rüştü Bey'in yazdığı bu yazı ve CHF'nin seçimlerde en önemli unsur olarak Cumhurbaşkanı Gazi Hz.lerini kullanması bir ölçüde SCF'nin köşeye sıkışmasına neden olmuştur.

Yine Haydar Rüştü Bey aynı yazısında yeni fırkayla ilgili bir başka tesbiti şöyle olmuştur: “Yeni Fırka münevver kısım arasında daha ilk günlerde bir mevki tutamamıştı. Çünkü bu kısım vatandaşlar ortaya atılan programın mahiyetini daha doğrusu mahiyetsizliğini ilk hamlede anlamışlardı. Şimdi halk ta hakikatleri anlamağa başlamış bulunuyordu”²⁴².

Haydar Rüştü Bey'in bu yazısı SCF'yi halkın gözünden düşürmek için CHF mensuplarınca verilen örneklerinden sadece bir tanesidir. SCF'nin aydın kesim arasında tutulamamış olduğu tesbiti SCF'nin alt tabakadan ya da alt seviyeden insanlar tarafından tutulduğunu ya da daha tehlikeli olarak SCF'ye yönelecek insanların niteliksizler olduğunun göstergesi olacaktır.

2- Gündelik Olaylar Karşısında Propaganda

a- Genel Olaylar

²⁴¹ *Anadolu*, 5 Teşrinievvel 1930.

²⁴² *Anadolu*, 5 Teşrinievvel 1930.

İzmir ve çevresinden gelen seçim haberleriyle ilgili olarak Anadolu gazetesinde SCF mensuplarınca yapıldığı söylenen pek çok haber yer almaktadır. Örneğin 16 Teşrinievvel 1930 tarihli Anadolu gazetesinde yer alan haber şöyledir: “ ‘Seydiköy hadisesi’ intihabatı kaybedeceklerini anlıyan Serbestçiler tabancalarla hücum ettiler... Serbest Fırkaya mensup bombacı Mustafa derhal dışarı fırlayarak rey vermek üzere gelen kadınlara hitaben: -Ne duruyorsunuz? Halkçılara hücum ediniz!... Diye bağırıştır. Bu söz üzerine orada toplu bir halde bulunan halkçılar ve serbestçiler birbirlerine girmişlerdir”²⁴³. Bu haberin benzerlerini Anadolu gazetesinde farklı günlerde de görmek mümkündür.

Yine Kemalpaşa seçimleri sırasında da kadınların Cumhuriyet Halk Fırkasına oy vermekte olduğunu gören Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarları ellerinde tabancalarla kadınların üzerine hücum etmişlerdir²⁴⁴.

Anadolu gazetesinin SCF’ye yönelik eleştirileri devam ederken Ekim ayının sonlarında İzmir’de yeni bir gazete yayın hayatına girmiştir. Bu gazete Serbes Cumhuriyet adıyla çıkmakta ve SCF’yi desteklemekte olduğu anlaşılmaktadır.

Serbes Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Faik Muhittin son yapılan belediye seçimlerini halk fırkasının kazanmasına rağmen bu seçimlerin düzgün yapılmadığını ifade etmiştir.²⁴⁵ “Belediye intihabatını, bir çok yerlerde Halk fırkası kazandı! Fakat nasıl kazanmış oldukları artık hiç kimse için bir muamma değildir... Her yerde yapılan yolsuzlukların fecaatı o dereceye gelmiştir ki, hakikatin tevil ve inkarına imkan bırakmamaktadır”²⁴⁶. Özellikle Aydın’da yapılan belediye seçimlerine hile ve fesat karıştığı yolundaki haberlerde Serbes Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. “Serbes Cumhuriyet Fırkası pusulalarının imza mahaline parmak basılmak suretile vatandaşların reyleri ifsat edildiğini ve bu suretle galibiyet

²⁴³ *Anadolu*, 16 Teşrinievvel 1930.

²⁴⁴ *Anadolu*, 18 teşrinievvel 1930.

²⁴⁵ *Serbes Cumhuriyet*, 27 teşrinievvel 1930.

²⁴⁶ *Serbes Cumhuriyet*, 27 Teşrinievvel 1930.

kazandıkları dahiliye vekaleti ile şurayı devlet riyasetine ve diğer makamata bildirmişlerdir”²⁴⁷.

Ancak Anadolu gazetesi ise SCF’yi destekleyen gazetelerin seçimlere hile ve fesat karıştığı için seçimleri CHF kazandı iddialarına karşılık SCF’nin Kınık ve Kuşadasında seçimi kazandıklarını hatırlatmıştır ve SCF’yi destekleyen çevrelere şu cevabı vermiştir: “-Acaba, Kuşadası ile Kınık Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin hükümran olduğu sahadan hariç yerler midir?... Aydın’da, Manisa’da, karşıyaka’da intihabatı müdahale eden hükümetin Kuşadası ve Kınıkda da aynı suretle müdahale etmesi icabederdi. Bu yapılmamış... Yapılmadığı için de Serbest Fırka kazanmış”²⁴⁸.

Dikkat edilirse Anadolu gazetesi SCF’nin sadece bir iki noktada seçimi kazanmış olmasını belediye seçimlerinde CHF tarafından hile ve fesat yapılmış olmayacağına dair delil göstermek için kullanmıştır.

Anadolu gazetesinin bu cevaplarına karşılıkla Serbes Cumhuriyet gazetesi gibi SCF’yi destekleyen gazeteler seçimlere kanunsuzluk yapıldığı yolundaki iddialarına devam etmişlerdir. Serbes Cumhuriyet gazetesi “... gözönünde yapılmış olan kanunsuzluklar, rey sandıkları üzerinde oynanan oyunlar, müntehiplere yapılmış olan tazyikler hala kalın bir perde ile gizlenmek istiyor...”²⁴⁹. şeklinde seçimlerin uygunsuz şartlar altında yapıldığı iddialarını yinelemiştir.

Kasım ayı içinde İzmir basınında SCF’yi ve CHF’yi destekleyen basın arasında geçen bir başka tartışma konusu da İzmir ve çevresinde meydana gelen suç olaylarıyla ilgilidir.

Serbest Fırkayı destekleyen gazeteler CHF’nin SCF’yi zedelemek ve lekelemek amacıyla yayın yaptığı düşüncesindedir. Anadolu gazetesi bu iddialara cevap vermek için bu haberleri yapmıştır: “Belediye intihabatı esnasında Bornova’da bir sarhoş bir polisin yakasına sarıldı; kafasına iki kurşun sıkarken; - Al bu sana Serbest Fırkanın hediyesi!... Diye haykırdı. Ertesi günü karşı fırka gazeteleri..

²⁴⁷ Serbes Cumhuriyet, 27 Teşrinievvel 1930.

²⁴⁸ Anadolu, 20 Teşrinievvel 1930.

²⁴⁹ Serbes Cumhuriyet, 7 Teşrinisani 1930.

Efendiler bu adamın fırka defterlerine ismini kaydettirmekten başka Serbest Fırka ile alâkası yoktur. Halk Fırkası adı bir cinayetle Serbest Fırkayı lekelemek istiyor. Dediler”²⁵⁰.

Anadolu gazetesinde yazının devamında SCF’ye karşı kullanmak için başka örneklere de yer verilmiştir. Ancak Anadolu gazetesi SCF’ye yönelik bu eleştiriyi getirirken bir noktayı gözden kaçırıyor. Belki işlenen suçları işleyenler bir şekliyle SCF’yi destekliyor olabilirler. Fakat işlenen suçlar bireyseldir ve suçu işleyen kişileri bağlar.

Anadolu gazetesinin bahsettiği olaylarda azmettirici SCF ya da Fethi Bey olmadığına göre bu suçlar SCF adına yapılmış değildir.

Anadolu gazetesi SCF’yi bir suçlular topluluğu gibi göstermeye çalışmış ve toplumun gözünden düşürmeye çalıştığı yolunda bir izlenim oluşturmaktadır.

CHF ile SCF arasındaki gerilim arttıkça Anadolu gazetesi de SCF ile ilgili haberlerine yoğunluk vermiştir. Ancak bu haberler SCF’nin siyasi faaliyetleriyle ilgili olmaktan ziyade SCF’nin imajına zarar verecek olaylarla ilgilidir.

Bu haberlere göre SCF ülkedeki bütün kötülüklerin kaynağıdır. SCF şeriatçıdır. SCF gayrimeşru işlere bulaşmıştır. SCF işbirlikçidir. Çünkü ülkesinin çıkarlarını hiçe sayarak Rum ve Ermenileri belediye seçimlerinde aday göstermiştir. SCF; Gazinin aleyhinde faaliyet içindedir. SCF; halkı kandırarak haraç almaktadır.

SCF ile ilgili oluşturulmaya çalışılan bu tablo toplumu SCF’ye karşı kolaylıkla düşmanlık içine itebilir

b- Serbest Cumhuriyet Fırkası’na Oy Verenlerle İlgini Genel İmaj

İzmir’de yapılan belediye seçimlerini CHF açık ara ile kazanmıştı.. Bu yeni partinin, önemli bir başarısıydı. CHF’ye mensup bazı vekiller, yeni partiye oy veren

²⁵⁰ *Anadolu*, 4 Teşrinisani 1930.; “Bir Sual” isimli bu yazının genelinde Anadolu gazetesi başka suç olaylarında veriyor ve bunları yapanların hepsinin SCF mensubu olduğunu söylüyor.

vatandaşların genel olarak durumları düşkün, avare insanlar olduğu yolunda söylentilere neden oluyorlardı. Fethi Bey, “Hürriyet aşığı olmak kabahat ise, bunu şerefle kabul ediyorum” diyor, fırkasının, partisizlerin de rey hakkını tanıdığını söylüyordu²⁵¹. Bazı CHF mensupları, SCF’ye oy veren vatandaşların, düşkün insanlar, hatta ayak takımı oldukları yolunda yaklaşımlarda bulunmaktaydılar. Örneğin, CHF Mebusu Vasıf Bey, İzmir seçimlerini örnek vererek, İzmir’de bu partiye oy verenlerin yakalıksız, kravatsız ve ayakkabısız olduğunu söylemişti. Fethi Bey, kendisine şu yanıtı vermişti: “Bizim nazarımızda vatandaş hakkı müsavidir. Telebüs tarzı ve fakirlik vatandaşlık hakkına nakise getiremez. Fırkamız nazarında potinsiz vatandaşların da rey hakkı vardır”²⁵².

Çetin Yetkin’in vurguladığı gibi, SCF İzmir’de bürokrasiyi ve CHF yönetimini el ele karşısında bulmuştu²⁵³. Haydar Rüştü Bey, bir yazısında, belediye seçimlerinin CHF lehine sonuçlanmasından hareketle, seçim öncesinin ve sonrasının kıyaslamasını yaptı. Fethi Bey’in İzmir’e gelişi sırasında yaşanan olaylar ve muhalefetin sözlerine yazısında yer veren Haydar Rüştü Bey, değerlendirmesine şöyle devam ediyordu: ‘Kordon üzerinde yapılan velveleli bir nümayişin ertesi günü İzmir’de çıkan ve kendilerini yeni doğan muhalefetin tercümanı sayan gazeteler gırtlaklarının bütün hızıyla bağırıyorlardı. Artık iflas ettiniz. Halk sizden yüz çevirdi. Garbi Anadolu halkı bizimle beraberdir. Bu sözleri söyleyenler kimlerdir? Bu sözler ihtirasın, iğrazın, şu veya bu münasebetle memnun olamamış insanların sözleri idi. Halkın sözleri ve halkın lisani değil idi. Bir buçuk aylık bir zaman içinde izzeti nefis demediler, haysiyet, şeref tanımadılar; mütemadiyen hücum ettiler. İflas eden kimdi? Halk fırkası. Söyleyen kimdi? Yıkma isteyenler. Halk fırkası: O düşmanı memleketten sürüp çıkarınların meşgul diyarlarımızı vatandaşlarımız kurtaranların, saltanat belasını kaldıranların, Türk Milleti’ne milli hudut içinde milli vahdete malik, hariçte itibarı yüksek bir devlet kuranların fırkası iflas edecekti öyle mi? Halk bu firkadan yüz çevirecekti öyle mi? Garbi Anadolu halkı, bu firkadan ayrılanlarla birleşecekti öyle mi? Ve ilanihaye bu sözleri bağırırlar, bu fırkayı yıkmak isteyenler

²⁵¹ *Serbes Cumhuriyet*, 17 Teşrinisani 1930.

²⁵² *Serbes Cumhuriyet*, 17 Teşrinisani 1930.

²⁵³ Çetin Yetkin, *Atatürkün Vatana İhanetle Suçladığı SCF Olayı*, Otopsi yay., İstanbul, 2004, s.351.

kimlerdi? Bir buçuk ay evvel İzmir kordonunda velveleli nümayiş yapıp, muhalefet müessesini o kordon üzerinde tesis etmek isteyenlerdi, öyle mi? Efendiler, iflas eden sizsiniz. Halk sizden yüz çevirmiştir. Garbi Anadolu halkı, halk fırkasıyla beraberdir”²⁵⁴.

İzmir seçimlerindeki yenilgi üzerine, Serbest Cumhuriyetçiler, seçimlere fesat karıştırıldığını söylemeye başladılar. Halkın oylarını kendi yanlarına çekmek için para verildiği söylentileri ortalıkta dolaşiyor; memurların, CHF lehine tavır aldıkları vurgulanıyor, bu gibi hareketlerde bulunan memurların cezalandırılması tavsiye ediliyordu²⁵⁵.

Bu imaj algılaması, o günün politik ortamı içerisinde, CHF'nin literatüründe ayrı bir yer almıştı. Bu yaklaşıma göre SCF kadroları, reformlara karşı çıkan, medrese, tekke ve zaviyeleri kapanan gericiler tarafından doldurulmuştu. Reformların topluma kök salmadığı bir ortamda, Serbest Fırka yöneticileri yerel teşkilatları kontrol edememiş ve istenmeyen sonuçlar ortaya çıkmıştı. Dönemin CHF na yakın olan düşünürleri bu pozisyonu ısrarla savunmuşlardı²⁵⁶.

3- Milli Blok Fikri

İsmet Paşa hükümetine yönelik eleştiriler, çok erken tarihlerden itibaren ortaya çıkmıştı. Siyasi çevrelerin yanı sıra, basında da eleştiriler kendini göstermeye başlamıştı. Türkiye'nin sorunlarını güçlü bir hükümetin aşabileceği vurgusu yapılıyor; güçlü bir hükümet oluşturma şansının ise, Halk Fırkası tarafından kaçırıldığı saptaması yapılıyordu. Hatta, bazı yazılarda, Gazi'nin de bu tesbiti yaptığı ve artık, bu duruma son verecek adımların atılmak üzere olduğu belirtiliyordu. Mango'ya göre; Mustafa Kemal yerel seçimlerde kendi partisinin kötü duruma düştüğünü görmüş; bunun üzerine bir milli blok uygulaması ile oynamaya başlamıştı.

²⁵⁴ *Anadolu*, 4 Teşrinisani 1930.

²⁵⁵ *Serbes Cumhuriyet*, 17 Teşrinisani 1930.

²⁵⁶ Cem Emrence, *a.g.e.*, s.35; Muzaffer Sencer, *Dinin Türk Toplumundaki Etkileri*, İstanbul, 1972, s.206.

Buna göre, partiler bundan sonraki genel seçimde alacakları oy sayısı ile orantılı olarak parlamentoda sandalye sahibi olacaklardı. Bu fikir pek anlamlı değildi. Çünkü yarışmak için, yeterli sayıda aday olmadan, yapılan seçimler partilerin aldığı desteği göstermeyecekti. Ama, Fethi Okyar derhal kabul etti. Ne var ki Halk Partisi Yürütme Kurulu itiraz etti. Bunun anlamı, yapılacak seçimde Fethi Bey'in Halk Fırkası'nın başkanı olarak Mustafa Kemal'e karşı mücadele etmesi demekti"²⁵⁷. Nitekim; "Atatürk ulusal blok düşüncesini İsmet İnönü ile Okyar'a ayrı ayrı açıklamıştı. Okyar'ın olumlu yaklaşımına karşın, CHP yöneticileri bunu uygun bulmamışlardı"²⁵⁸. Serbes Cumhuriyet, bu vurguyu yapan en önemli gazete görünümündeydi. Bu gazetenin yazarlarından Faik Bey, yazdığı köşe yazılarında sürekli olarak, yeni hareket arayışını, güçlü hükümet kavramıyla pekiştirecek bir yaklaşım içine girmişti. Aslında bu, genel olarak Serbest Fırka'nın yoğun olarak üzerinde durduğu bir argümandı. Yaklaşımına göre, Gazi artık, Halk Fırkası'na fiili başkanlığı ortadan kalkmıştı. Artık Halk fırkasının, halkı etrafında toplayabilme yeteneğinden söz etmek olanaklı değildi. Hükümetin bir ıslahat yapmasını beklemek de söz konusu olamazdı. Faik Bey şöyle devam ediyor: "Hayat pahalılığını birkaç misli artıran ve buna mukabil say ve kazanç serbestisini sekteye uğratan inhisarlar, bütçenin sırtına yüklenmiş ağır bir yük bulunan Barem vesaire gibi iktisat ve tasarruf işlerinde çok mühim tesirleri haiz meselelere temas edilmediğine göre, ıslahatın ne şekilde tahakkuk edeceği, umumi ıstırabın ne suretle tahlif edileceği belli midir?"²⁵⁹,

Milli blok fikri, basında ortaya atılmıştı. Milli blok ya da cumhuriyetçiler bloğu, Türkiye'nin sorunlarını çözecek, güçlü hükümet arzusunda bulunan kesimlerin görüşüydü. Partiler arasındaki dağılım ya da bölünmüşlüklerin getireceği karmaşa ortamındansa, birlikte güç doğacağı yaklaşımıyla, ulusal bir uzlaşma öneriliyordu. Avrupa da da zaman zaman, bu tür hareketler görülmüştü. Partiler programlarını, ilkelerini kısmen ya da bütünüyle korumakla birlikte, belli zamanlarda bloklar oluşturmuyorlardı. Her iki partinin, cumhuriyetçilik, laiklik ve

²⁵⁷ Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi yay., İstanbul, 1999, s. 543.

²⁵⁸ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi yay., Ankara, 2004, s.513.

²⁵⁹ *Serbes Cumhuriyet*, 2 Teşrinisani 1930.

milliyetçilik konularında ülküleri aynıydı. Bu alanda gerçekte iki fırka arasında kuramsal olarak anlaşmazlık yoktu. Fethi Bey, Serbes Cumhuriyet'teki yazısına şöyle devam ediyor: “Bizim fırkamız, siyasi hayatta, idarede ve iktisadiyatta daha ziyade hürriyet taraftarıdır. Vergilerin tahlifi devlet bütçesinde, masrafların, milletin iktisadi mukavemetini gözetmek şartıyla ve daha mühim surette yapılması ve bugünkü iktisadi buhranın izalesi çarelerine hasrı ehemmiyet ve itina olunması gibi tatbikatta İsmet Paşa hükümetinden mühim nazari olarak ihtilaf yoktur. .. Cumhureyetçelar blok teşekkülü halinde fırkalar şahsiyet ve prensiplerini muhafaza edecekler, her ikisi de banisi olan büyük gazinin işaretine tabi olacaklardı”²⁶⁰.

Bu öneriye kamuoyunun değişik kesimlerinde destek gelmişti. Cumhuriyet gazetesinde de bunu destekleyen yazılar ve yorumlar görüldü. Serbest Cumhuriyet Fırkası Umumi Katibi Nuri Bey; “İki fırka bir cumhuriyet bloku teşkil ettikleri takdirde prensiplerden hariç kalan unsurlar memleket idaresinde mevki tutamayacaklardır. Blokun memleketin atisi hayrına ve menfaatine olacağı kanaatindeyim” diyordu²⁶¹. Fethi Bey ise, gazetelere verdiği demeçte, Halk Fırkası ile olan ortak yönler ve prensiplere dikkat çektikten sonra; “Cumhuriyetçiler bloku teşekkül ederse, fırkalar şahsiyet ve prensiplerini muhafaza ederek her ikisi de cumhuriyetin banisi olan Büyük Gazi'nin işaretine tabi olacaklardır”²⁶².

Bir süre sonra, bu önerinin olanaksızlığı kendini gösterdi. Her iki fırkaya mensup kişilerin yaklaşımında da, daha önce pek sıcak bakılan milli blok fikri, yavaş yavaş geriye gitti. Örneğin, bir gazete yorumunda şunlar deniliyordu. “Serbest Cumhuriyet fırkası karşısında, yalnız kavlen cumhuriyetperver, ve fakat fiilen istibdatçı, yalnız sözde demokratik fakat fiilen oligarşik bir fırka, bir grup tahakkümü mevcut oldukça, cumhuriyet prensiplerinin galebesi namına şiddetle mücadeleyi biz borç bileceğiz. Cumhuriyetçi olanlar, cumhuriyet prensipleri üzerinde oynamak, onları yabancı birer vait haline sokmak hakkını haiz değillerdir”²⁶³.

²⁶⁰ Serbes Cumhuriyet, 10 Teşrinisani 1930.

²⁶¹ Cumhuriyet, 10 Teşrinisani 1930.

²⁶² Cumhuriyet, 10 Teşrinisani 1930.

²⁶³ Serbes Cumhuriyet, 13 Teşrinisani 1930.

4- Azınlıklar Sorunu

CHF mensuplarının SCF'yi seçimlerle ilgili olarak eleştirdiği bir başka nokta ise SCF'nin İstanbul belediye seçim listelerinde ekalliyetlere yer vermiş olmasıdır.

Aslında yeni fırkanın, gayrimüslimlerle olan ilişkisi, erken tarihlerde başlamıştı. Fethi Bey, Türkiye'de yayın yapan Ermenice gazete muhabirleriyle bir görüşme yapmış ve daha o zaman şunları söylemişti: “Son zamana kadar bazı yabancılar Türkiye'deki gayrimüslim anasını kendi siyasi emellerinin tahakkukunu temin için tahrik ediyorlar, aldatıyorlardı. Artık bu gibi iğfale kapılmamak beklenebilir. Herkesin gayesi, cumhuriyeti yükseltmek olmalıdır. Türkiye'de bilatefrik cins ve mezhep, herkes kanunun bahşettiği hukuka maliktir”²⁶⁴.

Haydar Rüştü Bey, seçimlerin “bir Türk ve gayri Türk” meselesi haline geldiğini söylüyordu²⁶⁵. Çünkü Haydar Rüştü Bey, Rumların, Ermenilerin, Yahudilerin örfleri ve çıkarlarının birbirinden farklı olduğunu bu sebeple de bugüne kadar hiçbir meselede birleşemediklerini, bu unsurların sadece ülkenin işgal altında olduğu yıllarda Türkler aleyhine işgalci güçlerle işbirliği yaptıklarını söylüyor. Bu noktadan hareketle de belediye seçimleri esnasında yine bütün bu ekalliyetlerin SCF etrafında Türkler aleyhinde örgütlendiğini ifade ediyor²⁶⁶.

Yine Cumhuriyet gazetesinin haberleri arasında da “... Gayri Müslimler hemen hemen umumiyetle Serbest Fırkaya rey vermektedirler. Binnetice her tarafta Halk fırkasına rey verenler Türklerdir...”²⁶⁷ şeklinde haberleri görmek mümkündür.

Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler'in Serbest Cumhuriyete oy vermek gibi genel bir eğilim içinde olduğu söyleniyordu. İddiaya göre, İstanbul'daki bütün

²⁶⁴ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1930.

²⁶⁵ *Anadolu*, 7 Teşrinievvel 1930.

²⁶⁶ *Anadolu*, 7 Teşrinievvel 1930.

²⁶⁷ *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1930.

Türkler CHF na oy verirken, gayrimüslimler SCF ye yönelmişlerdi. Serbest Fırka'nın aday listesine altı Rum, dört Ermeni, üç Yahudi aldığı, bunun üzerine gayrimüslimlerin Türk ve gayrimüslim ayırımı esasında propagandaya başladıkları vurgusu yapılıyordu. “Bu propaganda, İstanbul’un Türk efkarı umumiyesinde büyük bir hassasiyet uyandırmış ve Halk Fırkası da bu hassasiyetten mülhem olarak namzet listesine Türkler’den maadasını koymamıştır”²⁶⁸.

Anadolu gazetesinin yazarı olan Haydar Rüştü Bey ekalliyetlerin SCF'nin İstanbul listelerinden aday gösterilmesi konusunu arka arkaya yazdığı yazılarla eleştirmeye devam etmiştir²⁶⁹.

CHF mensuplarının ülkede bulunan gayrimüslim unsurların SCF tarafından aday gösterilmelerini eleştirmeleri bu dönemde ekalliyetlere karşı önemli bir önyargının olduğunun da göstergesidir.

Türkiye’de yaşayan Rum, Ermeni, Yahudi gibi unsurlar Türk vatandaşı olmalarına rağmen: CHF’yi destekleyen kesim tarafından hala ülkeye ihanet edebilecek fırsatı bekleyen bir kesim olarak algılanmakta ve sık sık bu unsurların milli mücadele yıllarında yaptıkları olumsuz işlere göndermeler yapılmaktaydı.

Basında bu konuyla ilgili eleştiriler artınca SCF lideri Fethi Bey; konuyla ilgili bir açıklama yapmıştır: “Rumları, Ermenileri listemize koymamız Teşkilat-ı esasiye kanununda onlara tanınan hakka riayetimizdendir”²⁷⁰.

Anadolu gazetesi ise Fethi Bey’in bu sözlerine şöyle karşılık vermiştir: “Teşkilatı esasiye kanunu ekalliyetlere hak veriyor, bunu biz de biliyoruz. Fakat o teşkilatı esasiye kanununda –Rumların, Ermenilerin dahil olmadığı intihaplar yolsuzdur, kanunsuzdur! Diye bir kayıt var mıdır? Gene o teşkilatı esasiye kanununda bütün teşkilatlara mutlaka bir Rum ve Ermeni konacak diye bir emir, bir madde var mıdır?...”

²⁶⁸ *Anadolu*, 7 Teşrinievvel 1930.

²⁶⁹ Bkz. *Anadolu*, 7,8,9,10 Teşrinievvel 1930.

²⁷⁰ *Anadolu*, 15 Teşrinievvel 1930.

Gerçekten de Anadolu gazetesinin Fethi Bey'e verdiği yanıt ta göstermektedir ki gazete halkın konuyla ilgili duygularını tahrik edecek yayın yapmaktan geri kalmamıştır.

SCF'nin İstanbul belediye seçim listesinde Rum, Ermeni ve Yahudileri aday göstermesini eleştiren Anadolu gazetesi İzmir'de yaşayan Musevilere yönelik ise şu haberlere yer veriyordu: "Musevi vatandaşlarımızın münevverlerinden bir grup dün Cumhuriyet Halk Fırkası müfettişi Zühtü Bey'i ziyaret ederek İzmir'deki bütün Musevilerin reylerini Cumhuriyet Halk Fırkası namzetlerine vereceklerini bildirmişlerdir. Musevi vatandaşlarımızdan zaten bunu bekliyorduk. Şimdiye kadar reylerini vermekte tereddüt etmelerinin yegane sebebi serbestçilerin sandık başlarında tecavüzkar vaziyet almakta olmalarıdır"²⁷¹.

Anadolu gazetesi ilk defa İstanbul'da SCF'nin Rumlar, Ermeniler ve Musevilerin de aday gösterildiği ve bu unsurların SCF etrafında Türklük karşıtı olarak birleştikleri haberini vermişti. 15 Teşrinievvel 1930 tarihli Anadolu gazetesinde de yine Rum ve Ermenilerin aday gösterilmelerini eleştiren haber yapmaya devam edilmişti. Rum ve Ermeniler sanki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı değilmiş gibi sunulmuştu. Ancak İzmir'de yaşayan Musevilerin reylerini CHF'ye vereceklerini açıklamaları üzerine Musevilerden "Münevver kimseler" diye bahsedilmesi ve "Musevi vatandaşlarımız" ifadesinin kullanılması CHF'nin samimi olmayan bir davranışdır.

Haydar Rüştü Bey, "Kirkor Efendi" isimli bir yazısında SCF'nin belediye seçimlerinde azınlıkları aday göstermesini eleştirirken; SCF'nin meclise bu gayrimüslim unsurların girmesini ve hatta dışişlerinde görev almasını da mümkün görebileceğini vurgulamıştı. Hatta, Osmanlı devrinde, gayrimüslimlerin bakanlıklar da yaptığını ve bunların sonuçlarının ne kadar acı olduğunu anımsattıktan sonra, şu

²⁷¹ *Anadolu*, 15 Teşrinievvel 1930.

yorumu yapmaktan da geri kalmıyordu: “Ne günlere kaldık yarabbi, demekten başka söz kalmıyor”²⁷².

4- İzmir Mitingi

SCF nin İzmir’de tutulmasının en önemli nedeni, İzmir’in kent kültüründen gelen özellikti. Tarihsel süreçte İzmir, önemli bir kültür merkezi olmuştu. Bunun yanı sıra, tarımsal üretimde ve tarımın dış ülkelere pazarlanmasında önemli bir liman kenti olarak yer almıştı. Dolayısıyla, ekonomik bunalımın etkileri, en çok, tarımsal üretimin en üst düzeyde olduğu bu kentte yaşanmıştı. Dolayısıyla SCF’nin siyasal söylemleri, en çok bu kent ve bu kentin hinterlandında yer alan tarım kesiminde yankılarını buluyordu.

İzmir mitingi, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kaderinde tam bir dönüm noktası teşkil eder. Mitingde yaşanan olaylar, bir anlamda partinin kaderini de belirlemiştir. Halkın itişip kakışması, sivil halk ile resmi görevliler arasındaki gerilim ve niyayet bir çocuğun ölümü üzerine yaşanan gerilimler, siyasal tansiyonu iyice yükseltmiş; bu olayı pek çok başka söylenti ve dedikodular izlemiştir. Olayları yakından izleyen ABD büyükelçisi Joseph C. Grew, günlüğüne, o günle ilgili olayları şöyle yazmıştı: “Fethi Okyar Bey’in İzmir’e gelişinde şehir adeta alt üst oldu. Bütün İzmirli hükümetin politikası ve çalışması hakkında hoşnutsuzlukları

²⁷² *Anadolu*, 8 Teşrinievvel 1930. “Biz İzmirli Torkumun hıyanetlerini, Hirisostomos’un ihanetlerini asla unutmuyoruz. İstanbul’un temiz ve asil evlatları Araphanı hainlerini unutamaz. Şarkta ve garbta kuyuları Türk kellesiyle dolduran Taşnakçılarını ne Erzurumun ne Erzincan’ın ne Sivas’ın, ne Diyarbakır’ın hala babasız yaşayan çocukları, bu kocasız sürünen dulları, hala evlatsız gözyaşı döken anaları unutamıyor”: Haydar Rüştü, “Unutmayınız”, *Anadolu*, 9 Teşrinievvel 1930. “Bu millet, Rum ve Ermenileri tekrar iş başına getirerek kendi eliyle kendisine fenalık ettiremez”: *Anadolu*, 9 Teşrinievvel 1930. “Üçbuçuk sene düşman zulüm ve esareti altında inleyen nesil hala sağdır ve biz onlarız. İzmir’i yakan ve yıkanların Rum ve Ermeniler olduğunu biz belmeyiz de kim bilir?” *Anadolu*, 10 Teşrinievvel 1930.

açığa vurmak için sonunda bir fırsat bulmanın coşkunu içinde, kendisini bir fatih gibi karşıladılar”²⁷³.

İzmir’in meşhur gazetelerinden Anadolu Halk Partisini, Yeni Asır da Serbest Fırkayı tutuyordu. Anadolu gazetesinin idarehanesine hücum edilmiş, baskı makinaları tahrip edilmişti. Bir kişi ölmüş, bir çok kişi yaralanmış, 300 kadar kişi tutuklanmıştı²⁷⁴.

Gazeteler, İzmir olaylarının ayrıntılarını veriyor, iki kişinin öldüğünden söz ediyorlardı. Büyük kalabalıklar Fethi’yi Anadolu’da gittiği her yerde coşkuyla karşıladılar ve rejime yönelik bütün muhalefet Serbest Fırka’nın çevresinde toplandı. Fethi’nin Eylül 1930’da İzmir’e gelişi sırasında kitle gösterileri oldu²⁷⁵ Anadolu gazetesine yapılan saldırıların önüne zabıta geçememiş; bir gazetenin verdiği bilgiye göre, gazetenin önüne gelen Serbest Cumhuriyet yanlıları, “Yaşasın Gazi yaşasın Fethi Bey” diye bağırıyorlardı. Sokaklarda bile denetimsiz konferanslar yapılıyor. Örneğin, hükümet konağının önüne toplanan 30-40 kişilik bir guruba hitap eden bir kişi; “Yeni fırka, bizi inhisarlardan, fazla vergilerden kurtaracak, hayatı ucuzlatacak, hepimiz ona taraftar olmalıyız. Korkmayınız, korkmayalım; reylerimizi ona verelim. Fakat unutmayınız ki, Gazi istemeseydi yeni fırka olamazdı. Şu halde yaşasın Gazi” diye nutuklar atıyordu²⁷⁶. İsmet Paşa ise, verdiği beyanatta, emniyet güçlerinin suçluları yakalamasının muhakkak olduğunu vurguladıktan başka, karşı fırka mensuplarının düşüncelerini serbestçe dile getirmesi için her türlü önlemin alınmasını yetkili kişilere emrettiğini söylüyordu²⁷⁷.

Fethi Bey’i İzmir’e getiren vapur, iki saat kadar gecikmişti. Bu gecikme, kendisini bekleyen kalabalığın bıkip usanarak dağılması için Halk Fırkası tarafından bilinçli yaptırıldığı yorumları yapılıyordu²⁷⁸.

²⁷³ Joseph C. Grew, *Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem: 1922-1932*, Örgün yay., İstanbul, 2005, s.176-177.

²⁷⁴ A.g.e., s.176-177.

²⁷⁵ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Doruk yay., Ankara, 2002, s.85..

²⁷⁶ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

²⁷⁷ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

²⁷⁸ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

Fethi Bey, geceyi Karşıyaka'da, avukat Süleyman Faik Bey'in evinde geçirmişti. Kendisini, yöreden ziyarete gelen heyetler vardı. Aynı anda, İzmir valisi Kazım Bey, taşkınlık yapan; polise hakaret cürmünden dolayı, ayak takımından 300 kişinin tutuklandığını, başka da bir bilgisinin olmadığını söylüyordu²⁷⁹.

Fethi Bey'in gelişiyile birlikte limandaki amele gurubu da grev yaparak Fethi Bey'i selamlamış; hatta tutuklular arasında bile, yakında biz de çıkacağız diye tezahürat yapılmıştı²⁸⁰.

Fethi Bey, İzmir'deki nümayişlerden sonra verdiği beyanatta, kendisi fırkası aleyhine bir nümayiş tertip edildiğini doğruluyordu. "Büyük gazinin tesis ettiği cumhuriyet fikri bütün vatandaşların kalbinde yer etmiştir. Fikir daima ilerleyecektir" diyordu²⁸¹.

Fethi Bey, İzmir'deki nutkunda, İsmet Paşa'nın demiryolu politikasını eleştirmişti. O, bzi sevmeyenler hareketimizi gayrimeşru göstermek istiyorlar" diyordu²⁸².

Bu söylenen şeylerin gerçek olup olmaması kuşkusuz önemlidir; bunun kadar önemli olan başka şey, bu tür söylentiler üzerine siyasal arenada yaşanan gerilimdir. İzmir mitinginin ardından bazı gazeteler üç gün boyunca çıkmamıştı. Olayların nedeni, SCF gibi görülüyor ve gösteriliyordu. Milliyet gazetesindeki yoruma dayanarak, ABD Ankara Büyükelçisi Grew de bu olayları ayak takımından serseriler, komünistler ve caniler çıkardığını vurguluyor; her hangi bir politik amacı olmadığına katılmayarak; bu yorumun, Türk basınında çıkan yorumların en çocukçası olduğuna kuşku duymuyordu²⁸³. Anadolu gazetesinde, SCF'ye destek veren basına yönelik yoğun bir suçlama kampanyası başlamıştı. Haydar Rüştü Bey, 'Yalanlar ve İftiralar' isimli yazısında bu konulara ayrıntılı biçimde değindi. Anadolu gazetesi, SCF yanlısı gazeteler tarafından, halka hakaret içeren sözler söylendi

²⁷⁹ *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930.

²⁸⁰ *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930.

²⁸¹ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930.

²⁸² *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930.

²⁸³ Joseph C. Grew, *a.g.e*, s.177.

şeklinde suçlanmıştı. Yazar, bunları şiddetle red ediyordu²⁸⁴. Nitekim yazar, başka yazılarında da Serbest Partinin İzmir mitingini, tam bir fiyasko olarak nitelendiriyordu. Bir yazısında, Fethi Bey'in İzmir'e gelişinden önceki görüntü ile, ayrılışı sonrasında ortaya çıkan görüntüyü karşılaştırdı. Ortada hoş bir görüntünün olmadığı görülüyordu. 'Güle Güle' adlı yazısında: "Evet Fethi Bey, geldiniz ve gittiniz. Gelirken yüzünüze gülenler, bugün muztaribtirler. Neden mi diyeceksiniz? Şundan ki, onlar sizden ekmek bekliyorlardı; şekeri on kuruşa yedireceğinizi, vergileri kaldıracığınızı ümit ediyorlardı. Halbuki bugün bu ümitlerin boşa çıkması şöyle dursun, herkes gündeliğinden, işinden de kaybetti. Emin olunuz ki, şimdi bir fert bile sizi teşyi için ağzını açıp da; 'Güle Güle gidiniz!' demiyor. Çünkü kimse gülmüyor ve belki de için için ağlıyor, Fethi Bey"²⁸⁵.

C-SCF NİN SİYASAL YELPAZEDEKİ YERİ

Erik Jan Zürcher, Tek Parti dönemini, 1925 yılından sora yerleşen monolatik bir siyasal sistem olarak tanımlar. Hatta bu yapıyı, lider takımı içerisinde çekişen düşüncelerin serbest ve açık şekilde tartışılmasına çok az, halkın toplumsal hoşnutsuzluğu ifade etmesine hiç olanak tanımadığını vurgular²⁸⁶.

SCF'nin sağda ya da solda bir parti olarak algılanması, onun programındaki maddelerden hareketle seslendiği toplumsal kesimlerden kaynaklanmaktadır. SCF nin, işçi sınıfına yönelik söylemleri, onun solcu olduğunun söylenmesine neden olurken, diğer taraftan da irticayı harekete geçiren bir parti olarak sağcılıkla itham edilmesine neden olmuş ve bu da CHF çevrelerince, SCF nin lider kadrosunun gerçek cumhuriyetçilerden oluşmuş olmasına rağmen, karşı devrimci bir parti olarak

²⁸⁴ *Anadolu*, 19 Eylül 1930.

²⁸⁵ *Anadolu*, 12 Eylül 1930.

²⁸⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim yay., 19 baskı, İstanbul, 2005, s.259.

nitelendirilmesiyle sonuçlanmıştır²⁸⁷. “Fırka, yoksul sınıflarla ilgili savunmalarında samimi olsa bile, gerçeklerden uzaktır... Özel kapitalizmi savunmak, hatta teşvik-i Sanayi kanununun özel teşebbüse tanıdığı imtiyazları genişletmeyi vaad etmek işçiler ve yoksul köylüler lehine somut teklifler yoktur. Tefecilikle ilgili madde dahi, bir bütün içine oturtulmamış, havada bir öneri olarak kalmaktadır...Serbest fırkanın tipik bir sağcı parti olduğu, kendiliğinden ortaya çıkar”²⁸⁸.

Oysa, Gazi'nin öngörülerini bu doğrultuda değildi. O, daha parti kurulmadan önce, Kazım Karabekir ve Fethi Bey gibi kişilerin, bu yeni partide yer almasında sakınca görmediğini belirttikten sonra; “Yalnız, bugünkü fırkanın sağında hiçbir teşekküle müsaade edemem. Yeni teşekkül ancak Halk fırkasının solunda olmalıdır” yorumunu yapmıştı²⁸⁹. Hatta Gazi bununla kalmamış, Fethi Bey'in kendisine bizzat, fırkanın kurulması durumunda siyasi renklerinin ne olacağını sormuş, Ali Fethi Bey de; “Ben öteden beri hürriyet taraftarıyım. Binaenaleyh benim teşkil edeceğim fırka liberal bir fırka olur; tabiatıyla böyle bir fırka da Halk fırkasının solunda bir mevki alır” yanıtını vermişti²⁹⁰.

Bir gazeteye Fethi Bey verdiği beyanatta ise, fırkanın, Halk fırkasının sol cenahında liberal, laik, cumhuriyetçi bir fırka olacağını; bunun ölçüsünün ise kamuoyunun gündün güne değişen eğilimlerine göre ölçüleceğini vurgulamıştı²⁹¹

SCF'nin kurulacağına dair haberlerin basında yer almaya başlamasıyla birlikte bu yeni fırkanın siyasal hayatta sağda mı yoksa solda mı yer aldığına dair tartışmalarında olduğu açıkça görülmektedir.

Bugünkü siyasal partiler açısından bakıldığında SCF'nin rahatlıkla sağda bir parti olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Cumhuriyetin bu ilk dönemlerinde sağ ve sol kavramlarının bugünkünden farklı algılandığı SCF'nin kendisini solda bir fırka olarak açıklamasından da anlaşılmaktadır.

²⁸⁷ Taner Timur, *a.g.e.*, s.177.

²⁸⁸ *A.g.e.*, s.178.

²⁸⁹ Ali Fethi Okyar, *Serbest Fırka...*, s.16.

²⁹⁰ Ali Fethi Okyar, *a.g.e.*, s. 16.

²⁹¹ *A.g.e.*, s.45.

Fethi Bey SCF'yi şöyle tanımlıyordu; "... Fırkanın, Halk fırkasının sol cenahında, liberal ve lâik cumhuriyetçi bir fırka olarak çalışacaktır. Sol cenaha teveccühün miyarı halkın seviye ve temayülüne, umumi efkarın karşılayış ve yükselişi olacaktır"²⁹².

Mete Tunçay'ın görüşüne göre SCF'sının kendisini "sol" bir parti olarak göstermesinin nedeni; "SCF'nin otokratik CHF yönetimine karşı özgürlükçü istemlerle ortaya çıkması"²⁹³.

SCF'nin CHF'ye muhalif olarak ortaya çıkması tek başına SCF'nin kendisini "Sol" da görmesini açıklamaya yetmeyeceği düşünülebilir. Bu görüşüme temel olan yine Fethi Bey'in yaptığı beyanatlardır. Fethi Bey'in fırkasını neden sağda görmediğinin gerekçesini şöyle açıklamıştır: "... Eğer bir gün sağ cenahta prensiplerimize mugayir bir teşekkül meydan alırsa hasmı canım olan irtica hareketile mücadele edeceğim. Bu taktirde lâik ve cumhuriyet prensiplerile idare olunduğumuz için Cumhuriyet Halk Fırkasile teşriki mesai ederim"²⁹⁴.

Fethi Bey'in bu beyanati o dönemde aydınların siyasetçilerin düşünce dünyalarında "sağ" kavramının neredeyse irtica ile eşdeğer görüldüğü ve gerekse "irticai" bir oluşumla da iktidar ve muhalefet partisinin işbirliği halinde mücadele edeceklerinin açık göstergesi oluyor.

Çetin Yetkin'in 21 Ağustos 1930 günkü Hakimiyet-i Milliye gazetesinden aktardığına göre: "Bu memlekette padişahlığı, halifeliği, şarklılığı kaldıran, dini dünya işlerinden ayıran, Lâtin harflerini alan, şapka giydiren bir fırkanın daha solu yoktur. İsmet Paşa'nın soluna ancak hürmet icabı geçilebilir"²⁹⁵.

Ancak CHF yanlısı olan Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan bu hatırlatmalar o günün Türkiye'sinde "sol" kavramının yapılan devrimlerle

²⁹² *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

²⁹³ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, İstanbul, 2005

²⁹⁴ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1930.

²⁹⁵ Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçladığı SCF Olayı*, Otopsi yay., İstanbul, 2004, s.225.

özdeşleştirildiğini ve bünyesinde Türkiye için bu son derece önemli işleri barından “Sol”unda ancak CHF’nin tekelinde olabileceği yorum yapmaktadır.

Fethi Bey’in “Sağ” da yer almak istememesi ya da kendisini “Sol” da görmesi de devrimleri karşısına almış olma tehlikesiyle karşılaşmamak içindir bir yerde. Belki böyle bir durumla karşılaşmamak için de SCF mensubu Nuri Bey yaptığı bir beyanatta SCF’nin CHF’den daha solda olduğunu ifade etmiştir. “... Cumhuriyet Halk Fırkası prensiplerinden daha Sol’a müteveccih olan yeni fırkamız memleket işlerine ait tatbikatta nezih ve müfit surette mücadele edecek ve bu vaziyet hiçbir zaman şahsı vadilere dökülmiyecektir”²⁹⁶.

Çetin Yetkin’in de belirttiği gibi SCF mensuplarının “Sol” kavramını bir yerde özgülükçü bir düzeni tanımlamak için kullandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin Fethi Bey’in şu beyanatından da bunu kolayca anlayabiliriz sanırım: “... Fırkamız münakaşa hürriyetine taraftar olmuş, tatbikatta bütün hürriyetlerin cari olmasını istihdal etmek itibarile tamamen “sol”a müteveccihdir. Bundan daha sol bir teşekkül olamaz. Daha fazla ileriye varmak sosyalizm olur. Halbuki memleketimizde sosyalist bir fırkanın teşekkülü için kafi miktarda eleman yoktur...”²⁹⁷

SCF-CHF arasında kimin daha “Sol” da yer aldığı yolundaki karşılıklı söylemler bu dönemin karikatürlerinde net bir şekilde görülmektedir²⁹⁸.

SCF’nin kuruluşunun ardından geçen günlerde “sağ”-“sol” tartışmalarına Fethi Bey şu beyanatıyla belki bir son vermek; ve belki de tartışmaları bu noktadan alarak asıl SCF’nin ortaya çıkış amacına yöneltmek için şu beyanatı vermiştir:

“Fırkamızın sağda mı solda mı bulunduğu hakkında suali lüzumsuz buluyorum. Şüphesiz ki solda bulunacağız. Memleketin birçok ızdırapları, şikayetleri varken iktisadi buhran hükmünü sürerken bu suali sormamalı asıl dertlerle meşgul olmalıdır. Bizim sağda veya solda oluşumuzdan ziyade iktisadi buhrana çare bulmak,

²⁹⁶ *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930.

²⁹⁷ *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1930.

²⁹⁸ Bkz., Ekler.

memleketi refaha kavuşturmak lazımdır. Bu yapıldıktan sonra isteyen fırkayı sağda bilsin isteyen solda...”²⁹⁹.

Fethi Bey, kendisiyle söyleşi yapan bir İzmir gazetesi muhabirine, “Fırkamız halk fırkasının sol cenahında liberal, laik cumhuriyetçidir. Sol cenaha temayülün derecesi milletin seviye temayülü ve efkarı umumiyesini gündün güne tenevvür ile ölçülecektir. Fırkamızın en esaslı prensibi layiklik ve cumhuriyetçiliktir. Bu prensipler aleyhinde teşekkül edecek bir fırkanın tabiatıyla karşıyım. Böyle mürteci fırkalara karşı cumhuriyet ve laiklik prensiplerini müdafaa noktai nazarından Halk Fırkası ile bittabi teşriki mesai ederim” diyordu³⁰⁰.

Bir söyleşisinde de şöyle diyordu: “Fırkamızın solda mı, sağda mı olduğu hakkındaki sualler lüzumsuzdur. Şüphesiz ki soldadır. Memleket refaha kavuşsun da isteyen sağda, isteyen solda bilsin”³⁰¹.

İktidar-muhalefet arasındaki “sağ”-“sol” tartışmalarını ve “sol” a olan eğilimi o dönem aydınının “sol” kavramına yüklediği olumlu anlamdan kaynaklandığını ve “sağ” kavramının da bir ölçüde Türkiye Cumhuriyeti’nin karşıtı olan eski siyasal düzeni ve irticayı ifade etmek için kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu noktadan hareketle SCF’nin bugünkü siyasal yelpazeye göre “sağ” bir teşekkül olmasına rağmen kendisini “sol” bir teşekkül olarak ifade etmesinin yukarıdaki açıklamamızdan kaynaklandığını belirtmek sanırım yanlış olmayacaktır.

Evet SCF’nin yaşadığı dönemde Türk siyasal yaşamında “sol” kavramı açıkladığımız çerçeveden hareketle yükselen değer olmuştur.

D-SCF’NİN FESH EDİLMESİ VE KAMUOYUNA YANSIYAN TARTIŞMALAR

²⁹⁹ *Anadolu*, 19 Ağustos 1930.

³⁰⁰ *Yeni Asır*, 11 Ağustos 1930.

³⁰¹ *Hizmet*, 18 Ağustos 1930.

SCF nin inkılabı olan bağılılığına rağmen, yeni partinin yarattığı muhalefetin gücü, halk arasında giderek yayıldı ve anti devrimci bir görünüm kazandı³⁰². “Serbest Fırka deneyimi, sürdüğü kısa dönem içerisinde icazetli demokrasinin bile cumhuriyete dönüşümlere karşı gerici tutumları cesaretlendirdiği görüldü”³⁰³.

Bu yorumlara yenileri eklenebilir: En azından, ABD Büyükelçisi Grew’in ilginç yorum ve görüşleri olduğu belirtilmelidir. Ona göre, aynı politik görüşlerin sahipleri birbirleriyle geçinmiyorlardı. Cumhuriyetin ilk günlerinde geçimsizlik çıkaran grupların muhafazakarlar olduğu kabul edilmişse de, gerçekte bunlar, Gazinin çevresinde toplanan ve ilerici olduklarını söyleyen bir çoklarından daha muhafazakar değillerdi: “Gördüğüm durum şudur ki, Gazi, çevresinde bulunanların ve danışmanlarının kişisel düşmanlıklarını, bunların birbirlerine karşı ileri sürerek dayanıklı bir denge sağlayabilmesi için, yatıştırmaya değil de körüklemeye çalışıyor”³⁰⁴.

Lord Kinros, SCF in, başarısızlığa uğramasında Fethi Bey’in partisini iyi yönetmemesini ve gazinin ona yüklediği rolü gerçek anlamda yerine getirebilecek siyasi liderin yeteneklerine sahip olmamasının da payının olduğunu vurgulamaktadır³⁰⁵.

SCF, açıldıktan sonra, kısa dönemde büyük bir suretle gelişti. Ekim 1930’da yapılan yerel seçimlerde, partinin yeni ve teşkilâtsiz olmasına rağmen büyük bir başarı göstererek 502 belediyeden 22’sini kazandığı görülmüştür. Üstelik SCF her bölgede seçime katılmamıştır. Ali Fethi Bey; "Belediye seçimlerini aslında

³⁰² Ergün Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, Zeus yay., İzmir, 2006, s. 102.

³⁰³ Tefik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge yay, İstanbul, 2003, s.226.

³⁰⁴ ³⁰⁴ Joseph C. Grew, *Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem: 1922-1932*, Örgün yay., İstanbul, 2005, s.162; “Öyle sanıyorum ki, Gazi...kendi güvenliğinin kişiler arasındaki geçimsizliklere büyük ölçüde bağlı olduğunu hissediyor. Bununla birlikte İsmet Paşa, bir sıkıntılar denizi içindeki sessizlikle kendi yolunu sürdürüyor; zaman zaman ekonomik hatalar yapmakla birlikte, öyle sanıyorum ki, ayaklarının çevresinde gürültü çıkaranlara ve çelme takmaya yeltenenlere pek aldırıyor”; *a.g.e.*, s.164.

³⁰⁵ Lord Kinros, *a.g.e.*, s.523.

katıldığımız her yerde Serbest Fırka kazanmıştır. Halk Fırkası beklenmedik şekilde yenilmiştir" derken, farkın bu derece fazla olmasının sebebinin seçimler sırasındaki baskıya bağlamıştır.

Ali Fethi Bey'in, yerel seçim öncesindeki Ege gezisi sırasındaki halkın hükûmet aleyhine, inkılâplar aleyhine gösteriler yapması partinin sonunun gelmesine zemin hazırlamıştır.

SCF'nin iktidar olma temayülünün yarattığı hava, CHF mensuplarını rahatsız etmiş ayrıca yerel seçimlerdeki yolsuzluk iddiaları mecliste sert tartışmalara neden olmuş, giderek büyüyen bu tartışmalar Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fethi Beyi karşı karşıya getirmiştir. Bu olumsuz gelişmeler karşısında, Ali Fethi Bey 17 Kasım 1930'da Dahiliye Vekâleti'ne verdiği dilekçede; "...fırkanın,Gazi hazretleriyle siyasî sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştır" diyerek SCF'nin feshine karar verildiğini açıklamıştır.

SCF'nin lideri Fethi Bey tarafından fesh edildiği haberi 18 Teşrinisani 1930 tarihli gazetelerde yer almıştır. Fethi Bey SCF'nin kapanışıyla ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: "Büyük Gazimiz Mustafa Kemal Hz.nin teşvik ve tasvibile SC Fırkasını tesis etmiştim. Kanaatimce bu teşvik ve tasvip tabiatik teşkil edeceğim fırkanın Gazi Hz.ne karşı siyasi mücadeleye girmek ihtimalini bertaraf ediyordu... Halbuki tahakkuk eden şekle göre fırkamızın atiyen Gazi Hz.le siyasi sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği anlaşılmıştı. Bu vaziyette kalacak siyasi bir teşekkülün mevcudiyetini fırka müessisi sıfatile muhafaza ve idameyi muhal buluyorum. Bu sebeple S.C.Fırkasının feshine karar verdim"³⁰⁶.

Fethi Bey; Gazi Hz.lerinin teşvikleriyle kurmuş olduğu partisinin aslında doğal bir oluşum olmadığını da bir anlamda ifade emiş oluyordu. Ancak SCF'nin kurulmuş olmasının üzerinden kısa bir zaman geçmiş olmasına rağmen iktidar/muhalefet arasında yaşanan gerginlik Fethi Bey'i partisini kapatmaya yöneltmiştir. Özellikle SCF'nin etrafında toplanan muhalif grubun kontrol

³⁰⁶ *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930.; *Anadolu*, 18 Teşrinisani 1930.

edilemeyeceğinin ardından SCF'ye karşı iktidar tarafından yapılan yoğun eleştiriler karşısında SCF'nin siyasi hayatta varlığını sürdürmesi pek mümkün değildi.

Ancak SCF'nin kendini fesh etmesi ardında SCF ile ilgili yapılan tartışmalar son bulmuş değildi. Özellikle CHF'yi destekleyen basın SCF ile ilgili eleştirilerine devam etmekteydi.

Yunus Nadi Bey; yazdığı makalede özellikle SCF mensuplarının fırkanın kuruluşunun Gazi'nin isteğiyle gerçekleştiği düşüncelerini eleştirmekteydi: "... Yeni fırka kendi kendini lağv kararındaki esbabı mucibesinin garabeti ile şimdiye kadar mantıksız bir çareyan içinde yüzmüş olan mevcudiyetine yeni bir ucube daha ilave etmiştir"³⁰⁷. O, SCF'nin kendisini feshetmesinden sonra da, bu partiyi ve liderini eleştirmeye devam etmiştir.

Yunus Nadi Bey makalesinin devamında SCF'yi kuranların CHF'den ayrılanlar olmasına rağmen yine de fırkanın kuruluşunun olumlu karşılandığını vurguluyor. Ancak gösterilen iyi niyete rağmen SCF'nin bir program ortaya kayamayışı ve "sür'atle kargaşalığa sürüklendiğini" gördüklerini vurguluyordu³⁰⁸. "SC Fırkasının hayatındaki mantıksızlıklarından biri de bu fırkayı güya Gazi Hz.nin teşkil etmiş olduğu yolunda kulaktan kulağa mütemadiyen...ve tamim etmekte olduğu bir propaganda haberi gibi S. Fırka hakikaten muhalif olan bu propaganda da son güne kadar ısrar etti"³⁰⁹.

Yunus Nadi Bey gibi İzmir'de Anadolu gazetesinde SCF'nin kendisini fesh etme gerekçesini doğru bulmuyor ve SCF'nin kendi yaptığı hatalar yüzünden kendini feshetmek zorunda kaldığını yazıyordu³¹⁰ Gazetede çıkan yazı şöyle devam ediyordu: "... Biz samimi, şuurlu ve nezih bir muhalefet istiyorduk. Bir muhalefet ki bir hata yapmak üzere olduğumuz zaman veyahut bir hata yaparsak bizi, makul, mantıklı ve samimi irşatlarla ikaz etsin... sadece yıkıcı ve muhteriden hırpalayıcı bir muhalefet değil... hükümetin icraatını baltalayacak yerde bilakis onu takviye eden,

³⁰⁷ *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930.

³⁰⁸ *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930.

³⁰⁹ *Cumhuriyet*, 18 Teşrinisani 1930.

³¹⁰ *Anadolu*, 18 Teşrinisani 1930.

ona kuvvet veren bir muhalefet... Fethi Bey, bütün memleketin kendisine bağladığı ümitlere rağmen, maalesef bu gayeyi elde edemedi... İzmir rıhtımında... alkış tufanını gördükten sonra üç ay içinde Başvekil olabileceğini, iktidar mevkinin ele alacağını zannetti ve ilk hareket olmak üzere fırkasının kapılarını ardına kadar açtı... muhtelif inkılâplarla menfaatları halleldar olmuş, muhafazakâr hisleri yaralanmış ne kadar eşhas varsa hepsini bilakaydû şart saflarına doldurdu”³¹¹.

Anadolu gazetesinin bu makalesine bakarak CHF ve ona taraftar olanlar baştan beri SCF’yi sadece bir kenarda durması gereken ve CHF’ye destek olacak bir fırka gibi görmüşlerdi. Fethi Bey’in İzmir rıhtımında karşılanışı esnasında yapılan alkışları bile kendi şahsına almış olarak düşünerek iktidar mevkiini hayal etmesi eleştirilmektedir. Oysaki, çok partili hayatta her partinin iktidar mevkiine geçmeyi düşünmesinden doğal bir şey olamazdı. Bunu düşünmeyen partinin kurulmasının da bir anlamı yoktu.

Ancak burada gösterilen tepki her ne kadar CHF mensupları bunu kabul etmeselerde SCF’nin Gazi’nin teşvik ve onayıyla kurulmuş olması ve bu şartlar altında kurulmuş olan SCF’nin ancak izin verilen ölçüde muhalif olabileceği anlayışının yetmesiydi. Açıkça görünmektedir ki; bu dönemde CH Fırkasının düşünncesinde henüz gerçek anlamda bir muhalefete tahammül olmadığı ortadadır.

19 Teşrinisani 1930 tarihli Anadolu gazetesinde de Haydar Rüştü Bey “Niçin Dağıldılar” İsimli yazısında Fethi Bey’in partisini feshetme gerekçesi yine eleştirilmiştir: “...Gazinin teşvikile meydana çıkmışlar...Fakat sonradan öğrenmişler ki, Gazi Fırkasının başında kalmakta muasır... Bunun için Fırka teşkili ve bununla mücadele muhaldan ayrılmıyacağını daha evvel bilmiyorlar mıydı? Bu sarahaten zikredilmemiş miydi?... Şimdi beyanname bize şu fikri veriyor. –Gazi bizimle çalışacaktı... bizimle iş görecekti. Ne çare ki bu tahakkuk etmedi. Gazinin karşısında muhalefet niçin muhal olsun? Niçin bir fırkanın hayatı Gazinin fırkası karşısında

³¹¹ *Anadolu*, 18 Teşrinisani 1930.

faaliyetinden mahrum kalsın? Böyle düşünmek inkılâbın rolüne karşı büyük bir hürmetsizlik olmaz mı? Demek seri bir muvaffakiyet yolu arıyorlar”³¹².

Haydar Rüştü Bey yazısının devamında Fethi Bey’in partisine iyi bir lider olamadığını ve sorumluluk taşıyamadığını partisini iktidar mevkiine getirebilmek için halkı Gazinin onlarla beraber olduğuna inandırmaya çalıştığını söylemiştir³¹³.

İzmir’de SCF’yi destekleyen gazetelerden biri olan Serbes Cumhuriyet’e göre Fethi Bey’in SC Fırkasını kapatmasının ardından onunla ilgili çıkan olumsuz haberler son bulacaktır: “Bugün, Bey milletten ayrıldı ve mukaddes mefkure ateşinin birleştirdiği taraftarlarını yalnız ve başsız bıraktı. Fethi Bey aleyhindeki hücumlar hemen durmuştur. İthamlar susmuştur. Göreceksiniz ki Halk fırkası Fethi Bey’i pohpohlamak için kafi derecede kelime bulamayacaktır. Dün, halk tarafından sevildiği için hain olan, halkın refahına çalıştığı için mürteci olan Cumhuriyete aşık olduğu için komünist olan Fethi Bey, sadece Gümüşhane mebusu Fethi Bey olunca ve halktan ayrılınca, vatanperver, dirayetli, içtimai nizama hürmetkâr, muhterem Fethi Beyefendi olacak!”³¹⁴.

Gerçektende Serbes Cumhuriyet gazetesinin tesbiti doğru çıkmış ve Anadolu gazetesinde yazan Haydar Rüştü Bey “Serbes Fırka Niçin Yaşayamadı?” isimli yazısında Fethi Bey’in hatasını anlayarak partisini fesh ettiğini ve bununda Fethi Bey’in ne kadar meziyet sahibi bir devlet adamı olduğunun göstergesi olduğunu yazıyordu³¹⁵.

Yine Yunus Nadi Bey 22 Teşrinisani 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Fethi bey’in “Biz bu fırkayı teşkil ederken onun Gazi Hz.ine muarız bir fırka olabileceğini düşünmedik. Halbuki şimdi anlaşıldığına göre müşarünileyin hazretlerine muarız bir vaziyete geçmiş veya geçirilmiş, bulunuyoruz...” şeklindeki ifadelerini “çürük” olarak nitelendirmiştir³¹⁶. Yunus Nadi Bey’e göre başından beri

³¹² *Anadolu*, 19 Teşrinisani 1930.

³¹³ *Anadolu*, 19 Teşrinisani 1930.

³¹⁴ *Serbes Cumhuriyet*, 17 Teşrisani 1930.

³¹⁵ *Anadolu*, 20 Teşrinisani 1930.

³¹⁶ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinisani 1930.

SCF bir fırkanın oluşumuna uygun belirtiler gösterememiş ve bir parti programı bile oluşturamamış ve yalnızca muhalefet için muhalefet görüşüyle kurulmuştur³¹⁷.

Yunus Nadi Bey'in SCF'nin "yalnızca muhalefet için muhalefet" görüşüyle kurulduğunu söylemesi oldukça ilginçtir. Çünkü SCF gerçektende Gazi Hz'lerin isteği ve onayı doğrultusunda kurulmuştu. Bu doğrultuda CHF mensuplarının beklentileri SCF'nin görünüşte bir muhalif parti gibi durmaları, iktidara gitmeyi düşünmemeleri ve İsmet Paşa hükümetini onların izin verdiği ölçünün dışında eleştirmemeleri gerekiyordu. Ancak ülkede yaşanan huzursuzluklar SCF'yi CHF gerçek anlamda bir muhalif parti konumuna getirmişti. Dolayısıyla Yunus Nadi Bey'in SCF'nin yalnızca "muhalefet için muhalefet" görüşü doğru bir tespit değildi.

Ülkedeki muhalif kesimlerin beklenmedik ölçüde SCF etrafında toplanması CHF mensuplarını gerçek anlamda endişelendirmişti. Fethi Bey'in partisini fesh etmesi ve fesh etme kararına verilen olumlu tepkiler bu fikrimizi doğrulamaktadır. Örneğin Haydar Rüştü Bey insafsızlık isimli yazısında şöyle diyordu: "Fırkasının gidişine çalışma tarzına göre Gazi ile ergeç çarpışma muhakkatı. Eğer fırkası Cumhuriyet zihniyetile yürüseydi, cumhuriyetin ve inkılâpların banisi Gazi ile çarpışmak şöyle dursun bilâkis teşvik görürdü. Fethi Bey fırkasının, gidişindeki gazetelerinin tahriklerindeki sakatlığı sezdiği ve bu sakatlıkların bir gün cumhuriyet esaslarına dokunacağını ve bu dokunuşun Gazi ile kendisini karşılaştıracağını anladığı için fırkasını feshetti... Fethi Bey'in bu haklı hareketi de Serbest Fırka teşkilatının anarşiye irticaa gittiğine delildir"³¹⁸.

Fethi Bey'in partisini kapatmasının en önemli nedenlerinden birisi Gazi'nin gizli desteğini çekmiş olması ve CHF mensuplarının; Fethi Bey'i yıpratma derecesine varan eleştirileri olmuştu. Belki SCF etrafında Fethi Bey'le aynı düşünceyi paylaşmayan ancak sadece CHF'nin karşısında olduğu için toplanmış bir muhalif kesimde vardı.

³¹⁷ Cumhuriyet, 22 Teşrinisani 1930.

³¹⁸ *Anadolu*, 23 Teşrinisani 1930.

Ancak; Gazinin Fethi Bey'e desteği devam etseydi Fethi Bey bu muhalefeti kontrol edecek bir noktada partisini de tutabilirdi. Bunu tam olarak bilemiyoruz. Fakat yine de SCF'nin kapanmasının partinin irticaa yöneldiğinin Fethi Bey tarafından görülmüş olduğu yorumu tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Ancak şu bir gerçek ki dönemin iktidarı Fethi Bey etrafında çalışan muhalefetten dolayı gerçek anlamda endişe yaşamışlar ve bu endişenin kendilerinde oluşturduğu savunma psikolojisiyle hareket etmişlerdir.

SCF'yi destekleyen basın ise SCF'nin kısa bir süre yaşamış olmasına rağmen ülkenin siyasi hayatına son derece önemli bir katkı yaptığı görüşünü taşıyordu³¹⁹.

Yine SCF'nin kapanması onu destekleyen çevreler üzerinde hayal kırıklığı yaratmıştı. "Büyük ümit SCF idi; Serbes fikir ve kanaat münakaşası; Serbes intihabatı, halkın hakiki hakimiyeti ümidi idi. Bunlar birer birer söndü... Halkın hakimiyeti sözden ibaret kaldı ve reyleri hükümsüz bırakıldı. S.F her taraftan kanunsuzluklarla ve tazyiklerle sarılmış kalan liderinin hala esrarengiz olan kararile fesh edildi. Ve şimdi, memleket endişesile, istikbal endişesile çırpınan fikirlerde bir sual bekliyor: -Nereye gidiyoruz? Tahrir-i Sükuna doğru mu?... Halk fırkası bugüne kadar matbuat hürriyetine hiç tahammül edememiştir. Gazeteler ara sıra nefes aldırılmış, fakat fırka erkanının canını sıkan hakikatler ortaya atılınca, hemen ağızlar tıkanmıştır"³²⁰.

Fethi Bey'in partisini fesh etmiş olduğuna onu destekleyen çevrelerin pek fazla inanmadıkları kolayca anlaşılmaktadır. Behzat Arif Bey'in yukardaki yazısına baktığımız zaman bu kolayca anlaşılmaktadır. Alınan bu fesh kararının Fethi Bey'in iradesi dışında gerçekteştiği ima edilmektedir. Terakki Perver fırkanın kapatılmasının ardından yaşananlar SCF'yi destekleyen basının hafızasında hala canlı durmakta ve yaşananların tekrarlanacağı endişesi görülmektedir.

³¹⁹ Serbes Cumhuriyet, 23 Teşrinisani 1930.

³²⁰ Serbes Cumhuriyet, 24 Teşrinisani 1930.

SCF'yi destekleyen basın halk fırkasıyla ilgili şu yorumu yapmaktadır: "... Tazyik siyasetinden Halk Fırkası daima küçülmüş ve alçalmış olarak çıkmıştır... Halk Fırkasını kurtaracak olan katii ve samimi bir istihaledir. Esas prensiplerine avdettir. Hakiki demokratlık, hakiki hürriyetperverliktir..." diyerek CHF'nin kendi çizgisinden ayrılmış olduklarını ifade etmeye çalışıyorlardı³²¹.

SCF'yi destekleyen basının iddialarına CHF'yi destekleyen basında cevap vermekten geri kalmıyordu.

Özellikle SCF'nin düşünce dünyasını oluşturanların net bir kimlikleri olmadığı ve hepsinin tek yaptığıının CHF'ye haklı haksız saldırılar yöneltmek olduğu yazılıyordu: "Siyasi fikir ve renkleri belli olmayan her çeşitten, her zümreden insanları... saflarına toplamışlardı. En koyu mürteciden en sol düşüncelisine kadar her türlü menfaat düşkünleri, her nevi huzur düşmanları işte bundan dolayı oraya koşmuşlardı"³²².

Yine Serbest Fırkanın liderince fesh edilmesine rağmen CHF'ye muhalif gazetelerin "Serbest Fırkanın fesh edilmediğini infisah ettirildiğini ima ederek kanilerine bu kanaati telkine" çalışmayı eleştiriliyor ve bunun halkın kafasını ve ortalığı karıştırmak için yapıldığı öne sürülüyordu³²³.

İsmet Paşa'ya gelince; o dönemlerde muhalefetin yararına inanmış bir yapı özelliği ortaya koymamıştır. Bir gazetede yer alan şu sözleri oldukça anlamlıdır: "Muhalefet memleket işlerinde şimdiye kadar faydalı olmamıştır. Yakın tarihimizde, çok şiddetli ve acı vakalarla mücadeleye mecbur olmuşuzdur. Fakat arkadaşımız Fethi Beyin böyle nahoş ihtilafata, entrikalara ve ihtiraslara meydan vermeyeceğine kaniiz. Şimendüfer siyasetine hücum etmek boştur"³²⁴.

Görülüyor ki, o bir ölçüde, yeni siyasal eğilimi Fethi Bey'in kişiliğine bağlamış ve bir sistem olayı olarak görmemiştir.

³²¹ *Serbes Cumhuriyet*, 24 Teşrinisani 1930.

³²² *Anadolu*, 24 Teşrinisani 1930.

³²³ *Anadolu*, 26 Teşrinisani 1930.

³²⁴ *Hizmet*, 13 Ağustos 1930.

Anadolu gazetesine göre SCF'nin kurulmasının üzerinden bir ay bile geçmeden; “fırka o kadar muhtelif, o kadar içinden çıkmaz anasırda dolmuştu ki, bunları hakikaten dağıtmaktan başka bir çare yoktu. Fethi Bey de işte bunu yaptı ve sırf kendi kararile, kendi arkadaşlarının hüsnü rızaları ve kararlarile yaptı”³²⁵.

SCF oldukça kısa süre kurulup üç buçuk ay gibi kısa bir süre yaşamış olmasına rağmen; partinin kapanmasının ardından yaşanan tartışmalar bu kadar kısa sürede sona ermemiştir. İzmir örneğinde görüldüğü gibi basında karşılık söylemler sürmeye devam etmiştir. Yetkin'in deyişiyle, SCF'nin sonunu hazırlayan gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'yı da aşmıştı³²⁶. Mustafa Kemal Paşa, devrimin ortaya çıkardığı dikdatör görünümünden hoşnutsuzdu; cumhuriyeti ulus için yaptığını, ölümünden sonra istibdat rejimi bırakmak istemediğini ve yeni kurulan parti ile C.H.F arasında laik devlet ilkeleri tehlikeye düşmediği sürece tarafsız kalacağını belirtmişti. Ancak, yeni partinin başlattığı muhalefet ve devrime bağlılığına rağmen, muhalefetin gücü gittikçe yayıldı ve anti devrimci bir görünüm kazandı³²⁷.

ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Grew, şu yorumu yapıyordu: “Benim kanıma göre.. Gazi yavaş yavaş şu görüşe varmıştır ki, tek parti sistemi Avrupa ve Batı ile karşılaştırılınca Türkiye için bir aşağılık işaretidir. Amerikalı ve Avrupalı yazarlar son günlerde çoğunlukla şekil bakımından batılı, fakat gerçekte doğulu olarak tasvir ettikleri Türk dikdatörlüğünden çok söz etmişlerdir. Türkiye'nin bu şekilde gösterilmesi Gazi'nin gözüne çarpmış ve hiç hoşuna gitmemiştir. Fransız politik kurumlarına hayranlık duyan Fethi Bey'in batıda ve özellikle Fransa'da Türkiye hakkında beslenen düşüncelere ilişkin yorumları da bu konuda kuşkusuz çok önemli rol oynamıştır”³²⁸. Kimine göre, Mustafa Kemal Atatürk'ün Serbest Fırka'da kendisine karşı tehlike sezmiş olduğundan dolayı, kapatılmasını uygun gördüğü şeklindeki yorumlara ise katılmak mümkün değildir³²⁹; hatta bunu Mustafa Kemal

³²⁵ *Anadolu*, 26 Teşrinisani 1930.

³²⁶ Çetin Yetkin, *a.g.e.*, s.342.

³²⁷ Ergün Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, Zeus yay., İzmir, 2006, s.132.

³²⁸ Grew, *a.g.e.*, s.181.

³²⁹ Bu konuya değinen Kemal Karpat, “Mustafa Kemal'in 1930.'daki prestiji her seçimi kolayca kazanmasını sağlayacak kadar büyüktü” yorumunu yapar: Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi: (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul, 1967, s.64.

Paşa'nın, İsmet Paşa'nın nüfuzunu kırmak için önceden öngörülen bir yapılanma olarak algılamak da doğru olmasa gerek³³⁰. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk'ün demokrasi düşüncesinde ne kadar samimi olduğu, pek çok yapıtta dile getirilmiş ve ele alınmıştır³³¹. Mustafa Kemal Paşa gençlik yıllarından beri batı devletlerindeki gibi bir demokrasinin kendi ülkesinde de olabileceği hayaliyle büyümüş, yetişmiş bir insandı. O, Türk ulusunun geleceğini kurtarmak için inkılapların ekilmesi, kök salması ne kadar önemli ise, hür seçimlerle şekillenen çok partili bir demokratik düzenin kurulması da o denli önemliydi³³². Özellikle, Laik devletin büyük bir tehlike altında olduğu biçimindeki yorum, o zaman karşılaşılan zorluklar göze alındığında, belki de en olumlu yaklaşım olarak görülebilir³³³.

Bernard Lewis'in, modern Türkiye'nin tarihini analiz eden ünlü yapıtında, Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili şu yorumu ilginçtir: "...Mustafa Kemal'in izniyle kurulan ve onun yakın gözetimi altında çalışan Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1924'ün Terakkiperver Fırkası'ndan çok daha az bağımsızdı ve hatta iktidardaki partiye karşı daha az ciddi bir alternatif olarak görülüyordu"³³⁴. Ahmad'a göre, Serbest Fırkanın ılımlı muhalefetine Türkiye'nin batı Avrupa'daki imajını ve önde giden mali çevrelerdeki konumunu düzeltereği ve böylece dış kredi ve yatırım sağlanacağı da umuluyordu³³⁵. Bir araştırmaya göre; Serbest Cumhuriyet Fırkası Terakkiperver Fırkası gibi meclis içerisinde doğan, meclis içinde ve dışında sınırlı faaliyetlerde bulunabilen bir muhalefet partisi olarak kalmıştır"³³⁶.

³³⁰ Süreyya Dilmen, *Zavallı Serbest Fırka...*, s.78; yine bkz. Kemal Karpat, a.g.e., s.64.

³³¹ Konuyla ilgili olarak bkz: Ergün Aybars, *a.g.e.*, Zeus yay., İzmir, 2006, s.133-134; aslında bu yaklaşımındaki samimiyeti en net, kendisinin kaleme aldığı yapıtta görmek mümkündür. Bkz. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK yay., Ankara, 1968, s.25; ayrıca yine bkz. Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, Ankara, 1880, s.145; yine bkz. Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*; TTK yay., Ankara, 1980.

³³² Galip Baysan, *Türkiye'de Demokrasinin Kuruluşunda Ordunun Rolü: II (1918-1950)*, İzmir, 2003, s. 228; konuyla ilgili şu yapıta bakılabilir: Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1981.

³³³ Ergün Aybars, a.g.e., s.132.

³³⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), 2. baskı, Ankara, 1984), s.279; ayrıca bkz. Süreyya İlmen, *Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul, 1951.

³³⁵ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Doruk yay., Ankara, 2002, s.82.

³³⁶ Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık ve d., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: II*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 2002, s.65.

SONUÇ

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet döneminde çok partili siyasî hayata geçiş için girişilen ikinci girişimdir. Mustafa Kemal Paşa ülkedeki mevcut tek parti yönetiminde, hükûmetin eleştirisiz bir durumda olmasından dolayı yeni bir muhalif partinin kurulmasını istemişti. Bu maksatla da yakın arkadaşlarından Ali Fethi (Okyar) Beyi Paris Büyükelçiliğinden getirerek yeni bir parti kurmakla görevlendirmiştir.

Kuruluşunu bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın teşvik ettiği SCF, 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da Ali Fethi Bey tarafından kurulmuştur. Meclis içinde 15 milletvekilinin partiye katılmasıyla kurulan SCF liberalizmi savunan bir parti programıyla siyasî hayata atılmıştır.

Ayrıca "Cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik" ilkeleri temel prensipler olarak kabul edilmiş, seçimlerin tek dereceli olması ve kadınlara siyasî hakların verilmesi savunulmuştur. 1930 yılında kadınlara siyasi hakların kısmen verilmeyle denetimli demokratikleşme süreci başlatılmıştı³³⁷.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 99 günlük muhalefet hareketiyle, Türk siyasal yaşamının en renkli oluşumlarından birisi olarak tarihe geçmiştir. Güdümlü bir parti olarak kurulduğu söylenti ve saptamaları, sözkonusu partiyi belli bir itham altında hep bırakmıştır. Yaşamının kısa olmasına karşın, partinin Türk Demokrasi Tarihi'nde üstlenmiş olduğu rol, son derece önemlidir. Türkiye, Mustafa Kemal Paşa'nın öngörülerini doğrultusunda, çok partili demokratik bir yaşama geçme çabası içinde bulunuyordu. Bu sürecin, sancısız ve rejimi tehlikeye atmadan yaşanması gerekiyordu. Toplumsal koşullar, henüz bu olgunluğu yaratacak kıvama ve düzeye gelmemişti. En küçük bir hata, ortadaki rejimi ve büyük eseri bir çırpıda dağıtabilirdi. Bu nedenle, başta Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, rejime ruhunu veren kişi ve kesimlerin, yeni siyasal gelişime çok dikkatli bakmaları son derece doğaldı. Türkiye, bir yandan radikal rejimlerin ve totaliter uygulamaların

³³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Leyla Kırkpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2001, s.194.

yükselişte olduğu batı dünya karşısında, bir yandan da hala sömürge anlayışı ve uygulamalarının etkili olduğu ortadoğunun uzantısı olan bir kesimde, bir de Sovyet Rusya'nın yakın çevresinde, hassas bir noktada bulunuyordu. Dünya ekonomik bunalımı, hem dünyadaki hem de özelde Türkiye'deki ekonomik koşulları alt üst etmiş, dengeleri sarsmıştı. Türkiye, tam da ekonomik tercihlerinde yeni oluşumlara açılmak üzere olduğu bir noktada bulunuyordu. Devletçilik uygulamaları, yavaş yavaş kendini göstermekteydi. Bu süreçte, yeni bir siyasal parti denemesi, ülkeye yeni bir açılım ve zengin bir siyasal akış getirebileceği gibi, bir anda bütün çabaları alt üst edebilirdi.

SCF'nin siyasal, ekonomik ve toplumsal söylemlerini, hem dünyadaki hem Türkiye'deki bu yeni oluşum belirlemektedir. Bu söylemler, belli ölçülerde projelere dayanmayan ve genel olarak siyasetin ve ekonomik koşulların halk katmanları üzerinde yarattığı derin etkilere dayanan polemikler biçimindeydi. Zaten, doksandokuz günlük muhalefeti sürecinde, bir siyasal partinin, sorunları çok derin olan bir ülkede, kapsamlı çözüm projelerini bir anda üretmek için fırsat yaratması da beklenemezdi. Bunu zorlaştıran en önemli etmen ise, rejimin bu bir anlamda ilk ciddi denemesinde, yeni siyasal partiye karşı kuşkulu bakışlardı. Bu psikolojik etki, SCF'yi adeta diken üzerinde bırakmaktaydı. Parti, var olup olmayacağı konusunda kuşkular yönelmişken, sağlıklı bir muhalefet sürecini elbette başaramazdı. Bunun yanı sıra, yeni partinin önde gelen isimlerinin ve partiye katılanların önemli bir kısmının da, demokrasinin prensiplerini kendine özgü koşulları içinde algılayamadığı görülmekteydi. Bu anlayışta olanlara göre muhalefet, bir itişip-kakışma süreciydi. Dolayısıyla, siyasal oluşumu kuralların ötesinde bir tavırla yönlendirme çabaları, ciddi riskler yaratıyordu. Bu kaba görüntü, demokratik bir görüntü olarak algılanamaz.

Bütün bunlar, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hem rolünü, hem de üstlendiği siyasal misyonu ve yaratabildiği etkiyi belirledi.

Sonuçta, Serbest Cumhuriyet Fırkası, gerek toplumsal koşulların yetersizliği, gerek iktidarda ve muhalefette demokrasinin genel prensiplerini yaşama

konusunda görülen eksiklikler nedeniyle, kendisinden beklenen siyasal işlevi yeterince yerine getiremedi. “Ne yazık ki Tek Parti döneminde girişilen Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka ve Cumhuriyetçi Serbest Fırka deneyimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır; çünkü toplum ciddi bir endüstrileşme sürecine girememiş, aydınlanma devrimini yaşamamış; demokratik bilinç gelişmemiştir”³³⁸

Ve böylece Türkiye, çok önemli siyasal deneyimler elde edebileceği bir fırsatı kendi elleriyle yaratmış olmasına karşın, yine kendisi kaybetti.

³³⁸ Emre Kongar, “Sandık ve Demokrasi”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 2006.

KAYNAKÇA

A -GAZETELER

Anadolu

Cumhuriyet

Hizmet

Serbes Cumhuriyet

Yeni Asır

B- KİTAPLAR

Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, Nebioğlu yay., İstanbul, t.y.

Ağaoğlu, Samet, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul, 1969.

Ahmet, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1996.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Doruk yay., Ankara, 2002.

Akşin, Sina, *Atatürkçü Partiyi Kurmanın Sırası Geldi*, İmaj yay., Ankara, 2002.

:Anadolu, Sivas İstasyonunun Açılması Münasebetiyle Başvekil İsmet Paş. Hazretleri Tarafından İrat Buyurulan Nutuk, Devlet Matbaası, ş.y, 1930.

(Atatürk), Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.

Avşar, Abdülhamit, *Serbest Cumhuriyet Fırkası: Bir Partinin Kapatılmasında Basının Rolü*, İstanbul, 1998.

- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, II, İstanbul, 1966.
- Aybars, Ergün, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, Zeus yay., İzmir, 2006.
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, İstiklal Mahkemeleri, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.
- Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürkle Üç Ay*, İstanbul, 1945.
- Baysan, Galip, *Milli Mücadele Dönemi ve Sonrasında Atatürk ve Demokrasi*, Türk Demokrasi Vakfı yay., Ankara, 1997.
- Baysan, Galip, *Türkiye’de Demokrasinin Kuruluşunda Ordunun Rolü: II (1918-1950)*, İzmir, 2003.
- Boratav, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul, 2006.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek yay., İstanbul, 1998.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1981.
- :*Cumhuriyetin 75 Yılı*, Yapı Kredi Yayınları, I, İstanbul, 1998.
- Çavdar, Tefik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, İmge yay, İstanbul, 2003.
- Çavdar, Tefik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*, İmge yay., Ankara, 2004.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet*, İletişim yay., İstanbul, 1994.
- Dumont, Paul, *Mustafa Kemal: Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu*, İstanbul, 2005.
- Emrence, Cem, *99 Günlük Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim yay., İstanbul, 2006.
- Erer, Tekin, *Türkiye’de Parti Kavgaları*, Tekin yay., İstanbul, 1966.
- Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Ankara 1972.
- Grew, Joseph C., *Gazi ve İsmet Paşa: Çalkantılı Dönem: 1922-1932*, Örgün yay., İstanbul, 2005.
- Gül, Muhittin, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara, 1996.

- Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı: (1920_1923)*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1997.
- İşıklı, Alparslan, *Devlet ve Demokrasi*, Kuvayı Milliye yay., Ankara, 1999.
- İlmen, Süreyya, *Zavallı Serbest Fırka*, İstanbul, 1950.
- İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK yay., Ankara, 1968.
- Kandemir, Feridun, *Serbes Fırka Nasıl Kuruldu, Nasıl Kapatıldı*, İstanbul, 1955.
- Karal, Enver Ziya, *Atatürk ve Devrim*, Ankara, 1880.
- Karpat, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi: (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)*, İstanbul, 1967.
- Kepenek, Yakup, N. Yentürk, *Dünya Ekonomisi*, İstanbul, 2000.
- Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1993.
- Kırkpınar, Leyla, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2001.
- Kili, Suna, *Türk Devrimi Tarihi*, Tekin Yay., İstanbul, 1995.
- Kinros, Lord, *Bir Milletten Yeniden Doğuşu: Atatürk*, İstanbul, 1967.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, TTK yay., Ankara, 1983.
- Koçak, Cemil, Hikmet Özdemir ve d., *Çağdaş Türkiye Tarihi: 1908-1980*, Cem yay., İstanbul, 1995.
- Kutay, Cemal, *Mustafa Kemal'in Önlenebilir Demokrasi Girişimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası: (Laik Liberal Rejim Bugünkü Duruma Nasıl Sürüklendi)*, İklim yay., İstanbul, 2004.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), 2. baskı, Ankara, 1984.

- Mango, Andrew, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi yay., İstanbul, 1999.
- Okyar, Ali, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul, 1980.
- Okyar, Ali Fethi, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi*, İstanbul, 1987.
- Ökçün, Gündüz, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, A.Ü. S.B.F. yay, Ankara, 1971.
- Ökçün, Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi: Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara, 1968.
- Öz, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, 1923-1945*, Gündoğan yay., Ankara, 1992.
- Sakal, Fahri, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Ankara, 1999.
- Sencer, Muzaffer, *Dinin Türk Toplumundaki Etkileri*, İstanbul, 1972.
- Serin, Necdet, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, AÜSBF yay, Ankara, 1982.
- Sinanoğlu, Suat, *Türk Hümanizmi*, TTK yay., Ankara, 1980.
- :*TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre:3, XXI/ 9 (2.10.1930).
- Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, II, Yapı Kredi yay., Ankara, 1973.
- Tanilli, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, VI (20. Yüzyıl: Yeni Bir Dünyanın Arayışında, Adam yay., İstanbul, 1999.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin, *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ortadoğu Teknik Ün. Yay., Ankara, 1977.
- Tevetoğlu, Fethi, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK yay, Ankara, 1991
- Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1925-1950)*, İstanbul, 1994.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge yay., Ankara, 1997.

- Tosun, Esmâ, *Sivastan Büyük Kongreye*, Cumhuriyet Halk Partisi, Kocaeli, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, Türkiye’de Siyasal Felişmeler: I (1876-1938), Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, Bilgi Ün. Yaya., İstanbul, 2003.
- Tunçay, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar: 1925-1936*, İstanbul, 1999.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, İstanbul, 1999.
- Turan, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yay., Ankara, 2004.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, 3. kitap: Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)*, Bilgi yay., İstanbul, 1995.
- Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut yay., İstanbul, 1998.
- Ülken, Yüksel, *Atatürk ve İktisat*, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul, 1981.
- Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbıyık ve d., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: II, Atatürk Araştırma Merkezi yay.*, Ankara, 2002.
- Yerasimos , Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge yay., İstanbul, 1992.
- Yetkin, Çetin, *Atatürkün Vatana İhanetle Suçladığı SCF Olayı*, Otopsi yay., İstanbul, 2004.
- Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim yay., 19 baskı, İstanbul, 2005.

C-MAKALELER

- Bıyıklıoğlu, Tefik, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hukuki Statüsü ve İhtilalci Karakteri”, *Belleten*, XXIV/ 95(1960): 637-663.

Ergün, İsmet “Dünden Bugüne Türkiye Ekonomisi ve İki binli Yıllara Bir Bakış”, *Hacettepe Ün. İ.İ.B.F. Dergisi*, VII/ 1 (2001), s.63-75

Kırkpınar, Kenan “Aşar Vergisinin Kaldırılması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/ 2 (1992).

Kongar, Emre, “Sandık ve Demokrasi”, *Cumhuriyet*, 20 Şubat 2006.

Köymen, Oya, “1929 Krizi Çiftçiye Vurmuştu”, *Forum Dergisi*, Sayı: 1 (1999), 68-72.

Palamut, M. F. Giray, “Cumhuriyet’ten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar” *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 41: 20-34.

Özgüven, Ali “İktisadi Krizler.” *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 41(2001): 56-63.

Uyar, Hakkı, “Serbes Cumhuriyet Gazetesi”, *Tarih ve Toplum*, sayı 95, Kasım 1991, ss. 46-51.

EKLER